

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ**

Ба ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 809.155.0
ТКБ: 81.2 (2 тоҷик)
М - 84

МУМИНОВА САФАРБЕГИМ БАҲРИЕВНА

ЛЕКСИКАИ ЛАҲҶАИ ТОҶИКЗАБОНОНИ ВОДИИ ВАҲОН

Диссертатсия

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ,
аз рӯйи ихтисоси 10.02.01. - Забони тоҷикӣ.

**Роҳбари илмӣ: Исмоилов Шамсулло,
доктори илмҳои
филологӣ, профессор**

Душанбе – 2023

Муқаддима.....	4-14
БОБИ 1. ТАРКИБИ ЛУҒАВИИ ЛАҲҶАИ ТОЧИКЗАБОНОНИ ВОДИИ ВАХОН	
1.1. Калимаҳои умумиточикӣ.....	15-21
1.2. Диалектизмҳои лексикӣ.....	21-24
1.2.1. Диалектизмҳои лексикии нопурра.....	25-28
1.2.2. Диалектизмҳои лексикии пурра.....	28-29
1.2.3. Диалектизмҳои лексикии пурраи муҳолиф.....	29-41
1.2.4. Диалектизмҳои лексикии пурраи ғайримуҳолиф.....	41-52
1.3. Маҳфуз мондани унсурҳои классикӣ дар лаҳҷаи тоҷикзабонаи водии Вахон.....	53-55
Хулосаи боби 1.....	55-56
БОБИ 2. ТАСНИФОТИ МАЪНОИВУ МАВЗУИИ ЛЕКСИКАИ ЛАҲҶАИ ТОЧИКЗАБОНОНИ ВОДИИ ВАХОН	
2.1. Калимаҳои ашёӣ.....	57-58
2.1.1 Калимаҳои истилоҳоти лаҳҷавии хешутаборӣ.....	58-64
2.1.2. Лексикаи таомҳо анвоъ ва маҳсулоти хӯрокворӣ.....	65-69
2.1.3. Номи асбобҳои рӯзгор ва таъйиноти онҳо.....	69-71
2.1.4. Калимаҳои истилоҳоте, ки барои ифодаи мафҳуми ҳавли, хона, бинои ёрирасон ва масолеҳи сохтмонӣ ба кор рафтаанд.....	71-77
2.1.5. Калимаҳои истилоҳоти ифодагари номи ҳайвонот.....	77-78
2.1.6. Унсурҳои луғавие, ки бо номи парандагон вобастагӣ доранд.....	79-81
2.1.7. Номи ҳашарот, ҳазанда ва газандаҳо.....	81-82
2.1.8. Калимаҳои истилоҳоти ифодагари номи матоъ, сару либос ва пойафзори каллапӯш.....	82-84
2.1.9. Калимаҳои истилоҳоти соҳаи кишоварзӣ.....	85-88
2.1.10. Номи растаниҳо.....	88-91
2.1.11. Номи узвҳои бадан.....	91
2.1.12. Номи бемориҳо.....	91-92
2.1.13. Номи ороишоти занона.....	93-94

2.1.14. Номи ҳодисаҳои табиат.....	94-95
2.1.15. Номи бозиҳо ва баъзе мафҳумҳои ба онҳо алоқаманд.....	95-98
2.1.16. Калимаю истилоҳоти ифодагари номи маросимҳо ва урфу одатҳои мардумӣ.....	98-100
2.1.17. Номи қисмҳо ва чизу чораи гаҳвора.....	100
2.1.18. Калимаю истилоҳоти соҳаи косибӣ ва ҳунармандӣ.....	101
2.1.19. Калимаю истилоҳоте, ки бо санъати мусиқӣ алоқаманданд.....	102
2.1.20. Калимаю истилоҳоте, ки мафҳуми шикорро ифода мекунанд....	102 - 103
2.2. Калимаҳои ғайриашёӣ.....	103
2.2.1. Калимаҳои сифатӣ.....	103-107
2.2.2. Калимаҳои феълӣ.....	107-109
2.2.3.1. Феълҳои сода.....	109-110
2.2.3.2. Феълҳои таркибӣ.....	110-112
2.2.4. Калимаҳои зарфӣ.....	112-114
Хулосаи боби 2.....	114-115
БОБИ 3. КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСӢ ДАР ЛАҲҶАИ ТОЧИКЗАБОНИ ВОДИИ ВАХОН	
3.1. Хусусиятҳои ҳазмшавии калимаҳои иқтибосӣ дар лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон.....	116-119
3.1.1. Ҳазмшавии фонетикӣ.....	119-123
3.2. Калимаҳои арабӣ.....	123-129
3.3. Калимаҳои туркӣ-муғулӣ.....	129-135
3.4. Калимаҳои русӣ-аврупой.....	135-143
3.5. Калимаҳое, ки дар лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон ва баъзе забонҳои помири истеъмол меёбанд.....	143-153
3.6. Калимаҳои хоси забонҳои дарӣ ва пашту дар лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон.....	153-157
3.7. Калимаҳои суғдӣ (яғнобӣ) дар лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон.....	157-161
Хулосаи боби 3.....	161
Хулоса.....	162 - 165
Феҳристи адабиёт.....	166 – 191

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Лаҳҷаҳои тоҷикӣ таърихи зиндаи халқи тоҷик маҳсуб меёбанд. Дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ тамоми таҳаввулоти ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии маишии мардум инъикос меёбанд. Аз ин лиҳоз, дар онҳо роҷеъ ба ҳама самту паҳлуҳои зиндагӣ ва маишати одамон калимаву ибораҳои ба қор мераванд, ки талаботи соҳибони худро дар ҷодаи муошират дар давоми садсолаҳои зиёд таъмин менамоянд.

Зарурати омӯзиш ва таҳқиқи лаҳҷаҳо дар суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бахшида ба Рӯзи забон чунин барҳақ таъкид гардидааст: «Лаҳҷаҳо яке аз муҳимтарин манбаҳои тақмили забон буда, адибони гузашта ва муосирӣ мо бо истифода аз захираҳои ин ганҷина луғату истилоҳоти фаровонро ба забони меъёр ворид карданд. Аз ин рӯ, забоншиносон ва лаҳҷашиносон бояд ин сарвати бебаҳоро мавриди омӯзишу баррасии ҷиддӣ қарор диҳанд ва забони адабиро аз дурдонаҳои он тақмил диҳанд ва ғанӣ гардонанд» [338]. Ҳамин дастури Президент водор сохт, ки луғати ҳар як лаҳҷаи забони тоҷикӣ, аз ҷумла, луғати лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Ваҳон низ дар алоҳидагӣ мавриди баррасӣ қарор гирад.

Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ яке аз шохаҳои бузурги гуфтори омиёнаи тоҷикӣ ба шумор меравад, ки чандин лаҳҷаву гӯйишҳои маҳаллиро фаро гирифтааст, ки ҳар кадоме дорои вежагиҳои сохторию қорбурдии худ буда, дар муҳити ҳоси таърихӣ, табиӣ ва этнографӣ ташаккул ёфтаанд. Дар миёни ин гӯйишҳо аз лиҳози илмӣ, хусусан, он лаҳҷаҳои қобили тавачҷуҳ мебошанд, ки аз дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ инзиво гирифта, дар муҳити забонҳои ғайритоҷикӣ ба қор мераванд ва аз ин рӯ, дар миёни лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ бо бисёр хусусиятҳои ҳоси диалектологии худ тафовут пайдо кардаанд. Дар радифи чунин лаҳҷаҳо метавон аз гӯйишҳои бадахшонии шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ ёдовар шуд, ки дар минтақаҳои ҷануби шарқии Бадахшон ривож дошта, ҳамзамон вобаста ба муҳити лингвистии худ аз ҳамдигар то ҳадде тафовут доранд. Яке аз чунин гӯйишҳо гӯйиши тоҷикии водии Ваҳони Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Лаҳҷаи ваҳонии забони тоҷикӣ ва дигар лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳи он, ки дар қисмати ҷанубии Тоҷикистон бо номи «Лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» паҳн гаштаанд, бозгӯии вазъи таърихӣ бархӯрди забону лаҳҷаҳои қадимаи бохтариву сақӣ бо гӯйишҳои форсӣ дар сарзамини Мовароуннаҳр мебошанд. Воқеан, ин забону лаҳҷаҳо, ки дар давраҳои муайяни таърихӣ пайваста дар роҳи рушд қарор доштанд, дар омезиш бо гуфтори форсӣ ташаккулу таҳаввули лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикиро таъмин намуданд.

Лаҳҷаҳои ҷанубӣ асосан дар мавзӯҳои кӯҳдоман, миёни талу теппаҳо, қад-қад соҳилҳо доман густурда, имрӯз аз софтарин лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ шинохта шудаанд. Сабаб дар он аст, ки муҳити кӯҳистон бо ҳама мушкилоте, ки дорад, онҳоро аз ихтилот бо забонҳои ғайр ҳифз намуд. Инро устод С. Айнӣ дақиқ ба мушоҳида гирифта, менависад, ки «Забони кӯҳистони тоҷик забони форсии сода, аз такаллуфоти арабӣ ҳолӣ, бо луғатҳои арабии ношунда ҳалт наёфта ва ба сарфу наҳви форсӣ мувофиқ аст» [1, 200].

Дарҷаи омӯзиши мавзӯи таҳқиқ. Ба таърифи расидани таҳқиқоти ҷамъбасти бахшида ба фонетикаву лексика ва морфологияву синтаксиси шеваи ҷанубӣ (1979–1984), аз як тараф, комёбии забоншиносии тоҷик бошад, аз тарафи дигар, якбора рӯи кор омадани боби «Лексика»-и «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» (1980) кори очилан анҷомгирифта менамояд. Чунки як воситаи муҳим ва муқобилгузор дар шинохти ҳар яке аз лаҳҷаҳои дохили шева лексикаи онҳо маҳсуб меёбад. Аз ин рӯ, хусусиятҳои луғати ҳар яки онҳоро ба инобат нагирифта, хулосаи пешакӣ баровардан натиҷаи дилхоҳ намедихад.

А. З. Розенфелд, барҳақ, аввалин муҳаққиқи лаҳҷаҳои тоҷикии Бадахшон мебошад. Ӯ доир ба хусусиятҳои фонетикӣ, морфологӣ, калимасозӣ ва лексикӣ ин гӯйишҳо рисолаи пурарзише иншо намуда, дар он намунаи матнҳоро аз нутқи тоҷикони Ғорон – соқинони деҳоти Андароб, Бағуш, Гармчашма, Қозидех, Кӯҳи Лал, Сист, Шамбеде (х); лаҳҷаи тоҷикзабонии Ишкошим - деҳоти Мулвоч, Нуд, Яхшвол; лаҳҷаи тоҷикзабонии водии Ваҳон - нутқи аҳолии деҳоти Даршай, Нижгар, Удит, Чилтоқ, Ямг; лаҳҷаи тоҷикӣ-

мунҷонӣ, ки ба гуфтори аҳолии деҳоти Сорҷ, Андарстоз (як бахши Хоруғ) тааллуқ дорад, ҷой додааст [160].

Омӯзиши лаҳҷаҳои тоҷикии Бадахшон зимни маводи фолклор бори нахуст аз ҷониби профессор А. Н. Болдирев сурат гирифт. Ӯ дар асараш «Бадахшанский фолклор» (1948) роҷеъ ба як қатор хусусиятҳои фонетикию морфологии лаҳҷаи Ғорон маълумот дода, ҳудуди интишори онро дар соҳилҳои чапу рости дарёи Панҷ муқаррар кардааст [89, 7-11].

Муҳаққиқи ғӯйиши тоҷикзабони Ғорон Ю. И. Богорад маҳсуб меёбад. Натиҷаи мушоҳидаву хулосаҳои худро ӯ дар мақолаи «Ғоронский говор таджикского языка» (1963) ҷамъбаст намуда, оид ба хусусиятҳои овозию грамматикӣ лаҳҷаи мазкур далелҳои фаровон фароҳам овардааст [87, 44-67].

Аз муҳаққиқони аврупоӣ ба омӯзиши лаҳҷаҳои тоҷикзабони Бадахшон (Бадахшони Афғонистон) бори нахуст муҳаққиқи англис Л. Р. Лоример даст задааст [125].

Тобистони соли 1914 ба омӯзиши забон ва этнографияи қавмҳои форсизабони Мурғобу Бартанг ва як қисми водии дарёи Панҷ (то Рӯшон) И. И. Зарубин ва эроншиноси фаронсавӣ Р. Готио машғул шудаанд [149]. И. И. Зарубин соли 1915 аз нав ба Бадахшон омада, муддати якуним сол дар минтақаҳои интишори забонҳои ваҳонӣ, язғуломӣ, ишкошимӣ ва шуғнонию рӯшонӣ ва лаҳҷаҳои шуғнонӣ, бартангӣ, рӯшонӣ, орошорӣ таҳқиқот гузаронида, маводи зиёди фолклорӣ, лингвистӣ ва этнографӣ ҷамъ овардааст [149, 6]. Дар замони шӯравӣ низ И. И. Зарубин фаъолияти худро дар бобати ҷамъоварӣ ва нашри матнҳои забони ваҳонӣ, язғуломӣ, ишкошимӣ, мунҷонӣ, шуғнонӣ идома дод. Ӯ доир ба забони қадимаи ванҷӣ маълумот дода, аз нутқи ду мӯйсафеди калонсин соли 1915 34 калимаи мансуб ба ин забонро навишта гирифтааст. Вай маводи аз нутқи аҳолии водии Вершиг ҷамъовардашро дар шакли пажӯҳиши алоҳида [100] ба таъб расонидааст, ки ин лаҳҷа на ба забонҳои эронӣ, балки ба забонҳои мардуми Ҳиндукуш рабт мегирад.

И. И. Зарубинро дар ҳақиқат, бунёдгузори таҳқиқи лаҳҷаҳои тоҷикии Бадахшон ва забонҳои помирӣ шуморидан мумкин аст. Корҳои таҳқиқотии ӯ [102, 103] ва амсоли инҳо ин даъвиго тасдиқ мекунанд.

Дар бобати омӯхтани забон, лаҳҷа ва урфу одати мардуми Бадахшон саҳми шарқшиноси маъруф М. С. Андреевро қайд кардан зарур аст. Ӯ соли 1904 ба водии Хуф сафар карда, натиҷаи мушоҳидаву қайдҳои худро мухтасаран соли 1911 дар китоби «Материалы по этнографии иранских народов Средней Азии (Ишкашим и Вахан)» ва васеътар соли 1930 дар асари худ «Таблица глаголов язгулямского языка» чоп кардааст.

Дар масъалаи чамъоварӣ ва нашри маводи лаҳҷавӣ аз забони ваҳонӣ хизмати С. И. Климчитский низ кам нест [258]. И. М. Оранский дар бораи муносибати дохилии забонҳои помирӣ таваққуф намуда, навиштааст, ки «Тафовут дар байни забонҳои язғуломӣ, ваҳонӣ, ишкошимӣ ва забонҳои гурӯҳи шуғнонию рӯшонӣ ба ҳаддест, ки ваҳонӣ гуфтори ишкошимиро, ишкошимӣ нутқи шуғнониро намефаҳмад. Воситаи алоқаи байнизабонӣ дар миёни мардуми Помир забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад» [140, 160].

И. М. Оранский таҳқиқи пурраи ҳар як забони ин минтақа ва лаҳҷаҳои онро муҳим меҳисобад, зеро «Аз нигоҳи таърихӣ ҳудуди интишори забонҳои помирӣ тадриҷан коҳиш ёфта истодааст. Масалан, аҳолии водии дарёи Ванҷ, ки як замон бо яке аз забонҳои помирӣ ҳарф мезаданд, акнун ба забони тоҷикӣ гузаштаанд ва мисли ҳамин лаҳҷаи помирии сарғуломӣ (ё сарағламӣ), ки дар шарқтари Файзобод (Бадахшони Афғонистон) интишор дошт, низ пурра аз истеъмол баромадааст. Забони кӯҳнаи ванҷӣ ба гурӯҳи забонҳои язғуломӣ, шуғнонию рӯшонӣ мансуб буда, лаҳҷаи сарғуломӣ бошад, ба забони пашту ва хусусан ба гӯйиши мунҷонӣ қаробат дорад» [140, 160].

Аз ин ҷо бармеояд, ки дар таҳаввули лаҳҷаи тоҷикзабонии водии Ваҳон таъсири забонҳои помирӣ ва лаҳҷаҳои ҳамсоя ниҳоят калон аст.

Ба чоп расидани китоби Т. Мақсудов [18], рисолаҳои Ш. Исмоилов [107; 13], Б. Лашкарбеков [124], А. Мирбобоев [132], Ғ. Ҷӯраев [98], С. Хоркашев [178; 179], М. Қаҳҳоров [119], Б. А. Осимова [137], А. А. Ҳасанов [51], С.

Матроров [126], Д. Қодиров [123], Н. Гадоев [91], З. Замонов [99], Р. Сангинова [166], Г. Абдуллоева [72], Х. Кабиров [111], Ч. Саидов [164], М. Каримова [16], И. Сулаймонов [170], С. Юсупова [71], Ш. Фуломалиев [334] гувоҳи онанд, ки дар Тоҷикистон пойгоҳи устувори таҳқиқи гӯйишу лаҳҷаҳои гуногуни забони тоҷикӣ фароҳам омадааст.

Сарфи назар аз мавҷудияти осори таҳқиқотӣ доир ба шеваҳои ҷанубӣ, бахусус, лаҳҷаҳои бадахшонӣ он, дар пажӯҳиши хусусиятҳои сохторӣ ва корбурди онҳо ҳанӯз ҳам сафҳаҳои зиёде накушуда боқӣ мемонанд. Дар шумори масоили муҳимми шевашиносии муосири тоҷик метавон дар бораи гуфтори тоҷикии деҳоти водии Вахон сухан ронд, ки комилан дар ихотаи забони вахонӣ қарор гирифта, вобаста ба муҳити лингвистӣ дорои вижагӣҳое гардидааст, ки дар дигар гӯйишҳои бадахшонӣ ва соири лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ ба назар намерасанд. Аз ин рӯ, таҳқиқи монографияи хусусияти савтӣ, луғавӣ ва дастурии ин гӯйиш ба бисёр масъалаҳои ташаккул ва таҳаввули лаҳҷаҳои маҳаллии тоҷикӣ равшанӣ мебахшад. Муҳаққиқи намоёни лаҳҷаҳои бадахшонӣ профессор А. З. Розенфелд замоне барҳақ таъкид намуда буд: «То қарибҳо ба омӯзиши забони тоҷикони Бадахшон, мутаассифона, муҳаққиқон хеле кам тавачҷуҳ зоҳир кардаанд. Аммо профессор И. И. Зарубин зимни қироати лексияҳояш дар факултети шарқшиносии Донишгоҳи давлатии Ленинград ҳамеша диққати донишҷӯёнро ба забони тоҷикии дар Бадахшон паҳншуда ҷалб мекард» [285, 296-297].

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ.

Мавзуи таҳқиқ мутобиқи нақшаи илмии кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи Садриддин Айни интиҳоб шудааст. Дар баробари ин, масъалаи пажӯҳиши лаҳҷаҳои маҳаллӣ, дарёфти калимаҳои аслии забон, ки дар муҳити гӯйишҳо маҳфуз мондаанд ва хусусан, истилоҳоти касбӣ дар “Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” таъкид гардидааст. Ҳамчунин, омӯзиши лаҳҷаҳо бо мақсади рушду такмили таркиби луғавии забони адабии ҳозираи тоҷик дар

конуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи “Забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ пешбинӣ шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Ҳадафи асосии таҳқиқот тасвири синхронии лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон мебошад, ки миёни лаҳҷаҳои тоҷикии Бадахшони Тоҷикистон ва Бадахшони Афғонистон доман паҳн карда, хусусияти гузарандагӣ касб кардааст, дар муқоиса ба лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳи он (ишкошимӣ, ғоронӣ ва мунҷонӣ) як гӯйиши хоси тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Инчунин нишон додани умумияти лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон бо забони адабии ҳозираи тоҷик ва ба қайд гирифтани аломатҳои хоси лексикаи лаҳҷаи мазкур дар қиёс бо забони адабӣ ва дигар лаҳҷаҳои ҳамсоя низ аз аҳдофи диссертатсия мебошанд.

Вазифаҳои таҳқиқ. Вобаста ба ин вазифаҳои таҳқиқотро ба таври зерин арзёбӣ намудан мумкин аст:

- гирдоварӣ кардан ва ба низом даровардани маводи лаҳҷаи тоҷикии водии Вахон чун як лаҳҷаи мустакил миёни дигар лаҳҷаҳои шеваи ҷанубӣ;
- гурӯҳбандӣ ва баррасӣ намудани хусусиятҳои таркиби луғавии лаҳҷаи мазкур;
- нишон додани хусусиятҳои талаффузӣ ва семантикии вожаҳои умумитоҷикӣ дар лаҳҷаи мазкур;
- дақиқ намудани навъҳои диалектизмҳои лексикӣ аз нигоҳи ҳудуди интишор: диалектизмҳои пурра ва нопурра, муҳолиф ва ғайримуҳолиф;
- ба қайд гирифтани манбаъҳои асосии ташаккул ва таҳаввули маъноии диалектизмҳо;
- муайян намудани муносибати лексикаи ин лаҳҷа бо лаҳҷаҳои дигари шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ;
- муайян намудани ҷойгоҳи лаҳҷаи тоҷикии водии Вахон дар низоми умумии диалектологияи забони тоҷикӣ;
- ҷудо намудани унсурҳои иқтибосӣ ва таҳлили семантикӣ-тематикӣ онҳо;

– ба доираи таҳқиқ даровардани нақши воситаҳои калимасоз дар ташаккули унсурҳои лаҳҷавӣ;

– муайян сохтани нақши лаҳҷаҳои тоҷикии водии Вахон дар нигоҳдории калимаҳо ва таъбирҳои нодири забони адабии форсии дарӣ (осори классикӣ);

– таҳлили лексикологӣ ва грамматикӣ гурӯҳҳои луғавӣ-семантикӣ вожагон ва нишон додани хусусиятҳои диалектологӣ онҳо;

– муайян намудани нақши сермаъноӣ, синонимия (муродифшавӣ), антонимия (мутақодшавӣ) ва омонимия (ҳамгуншавӣ) дар инкишофи низоми услубии лаҳҷа;

Объекти таҳқиқ. Объекти таҳқиқи кори диссертатсионӣ гуфтори мардуми деҳоти тоҷикзабони водии Вахони ВМКБ, Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор гирифтааст, ки то ҳол аз назари муҳаққиқони шевашинос дур мондааст.

Предмети таҳқиқ. Мавзуи кор таҳқиқ ва таҳлили лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон мебошад.

Асосҳои назариявии таҳқиқ. Асоси назариявии таҳқиқоти моро осори илмӣ олимони намоёни ватанию хориҷӣ, аз ҷумла Ф.П.Филин, И.М. Оранский, А.А.Брагина, Ф.П.Сороколетов, И.А.Оссоветский, О.И.Блинова, А.В.Калинин, Н.М.Шанский, Р.Л.Неменова, В.С.Расторгуева, Ю.И.Богорад, Р.Ғаффаров, Ғ.Ҷӯраев, А.З.Розенфелд, М.С.Андреев, Ш.Исмоилов, А.Ҳасанов, Т.Мақсудов, М.Эшнӣёзов, С.Раҳматуллозода, Н.Ғадоев, Ҷ.Саидов ва дигарон, ки бевосита ба баррасии лексика масъалаҳои гуногуни шевашиносӣ бахшида шудаанд, ташкил мекунад.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Таҳқиқи мавзуи кори диссертатсионӣ бар мабноси усули тасвирӣ-синхронӣ анҷом дода шуда, дар мавридҳои зарурӣ ҳамчунин аз методҳои муқобилавӣ-типологӣ, муқоисавӣ-таърихӣ, усулҳои таҳқиқоти саҳроии лингвистӣ истифода гардид.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Маводи лексикаи лаҳҷаи тоҷикони Вахонро муаллиф бевосита аз нутқи аҳолии синну соли гуногуни деҳоти Ямг, Нижгар, Удит, Чилтоқ сабт намуда, ба система даровардааст. Дар баробари ин ба таври илова маводи луғати А.З.Розенфелд «Бадахшанские говоры таджикского

языка (Л.,1971) низ мавриди истифода қарор дода шуд. Барои муқоиса асари чандчилдаи «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» (1980, 1979, 2012, 2018) ва Ш.Исмоилов «Лексикаи лаҳҷаи водии Рашт» (2018) низ мавриди коргирӣ қарор гирифтаанд. Ҳаҷми умумии маводи андӯхтаи мо зиёда аз 4200 баргари фаро мегирад.

Навгони илмӣ таҳқиқ. Навгони илмӣ диссертатсия дар он аст, ки лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ба сифати мавзӯи алоҳида бори нахуст ба таври системавӣ ва ба сурати таҳқиқи монографӣ бар пояи дастовардҳои забоншиносии муосир таҳлилу таҳқиқ шудааст. Ҳамчунин ин маводи лаҳҷавӣ бо забони адабӣ ва лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ мавриди муқоиса қарор гирифта, бори нахуст ҳудуди интишори калимаҳои марбут ба ғӯйишҳои тоҷикии деҳоти водии Вахон ва таъсири омилҳои забонӣ ва фарозабонӣ (экстралингвистӣ) дар таҳаввули диалектологияи он муайян карда мешавад.

Нуқтаҳои асосӣ ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Таркиби луғавии лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон асосан аз ду гурӯҳи калимаҳо иборат аст: вожаҳои умумитоҷикӣ ва диалектизмҳои лексикӣ, ки онҳо, аз як тараф, робитаи лаҳҷаи мазкурро бо забони адабӣ барқарор намоянд, аз тарафи дигар, миёни онҳо тафовут мегузоранд.

2. Диалектизмҳои лексикӣ, ки дар шакли пурра ва нопурра амал мекунанд, чун калимаҳои хоси лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон аз дигар ғӯйишҳои шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ фарқ мекунанд.

3. Калимаҳои умумитоҷикӣ дар муҳити лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон дар ду ҳолат истеъмол меёбанд: а) бе тағйири шаклу маъно; б) бо тағйироти шаклу маънӣ;

4. Мақоми калимаҳои иқтибосии арабӣ, туркӣ-қирғизӣ, русӣ-аврупӣ, забонҳои помирӣ, пашту, ҳиндӣ вобаста ба маҳсулнокиашон дар таркиби луғавии лаҳҷа арзёбӣ мегардад.

5. Лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон аз нигоҳи семантика ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешавад: 1) калимаҳои ашёӣ (исмӣ): а) хоси лаҳҷаи

Вахон; б) хоси гӯйишҳои бадахшонӣ; в) хоси шеваи чанубӣ; 2) калимаҳои ғайриашёӣ (сифатӣ, феълӣ, зарфӣ).

6. Маводи ҷамъшуда аз ҷиҳати мавзӯ ба тариқи зайл гурӯҳбандӣ гардидааст: истилоҳоти хешутаборӣ, вожаҳои соҳаи чорводорӣ, зироаткорӣ, боғдорӣ, номгӯӣи озуқаворӣ ва таомҳо, истилоҳоти ифодагари мафҳуми хонаву ҳавлӣ, масолеҳи сохтмон ва ғ.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқ. Пажӯҳиши ҳамачонибаи лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон дар марҳалаи кунунии рушди забоншиносии тоҷик, ки дар замони истиқлоли миллӣ чараён дорад, ба аҳаммияти зерини назариявӣ соҳиб аст:

1. Баррасии лексикаи лаҳҷаи мазкур барои муайян намудани робитаи он бо лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ ва дигар гӯйишҳои дуру наздик, ки дар ҳавзаҳои гуногуни ҷуғрофӣи Тоҷикистон ва берун аз он воқеанд, имконият фароҳам меорад.

2. Пажӯҳиши лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон барои таҳқиқи муқоисавӣ ва ҷамъбасти илмӣи ҷамеи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, ки то ҳол чун масъалаи мубрами лаҳҷашиносӣ боқӣ мондааст, кумак мерасонад.

3. Таҳқиқи ин мавзӯ барои ҳалли масъалаҳои лексикологияи таърихӣи забони тоҷикӣ, роҳҳои иқтибосгирӣ ва таъсири байниҳамдигарии забонҳо, омилҳои ҳазмшавӣи унсурҳои забонҳои бегона дар муҳити лаҳҷа, нақши категорияҳои лексикӣ дар ороиш ва обуранги гуфтори лаҳҷавӣ мусоидат мекунад.

4. Таҳқиқи мукаммали хусусиятҳои маъноӣи диалектизмҳо барои муқаррар намудани ҷойгоҳи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон дар низоми умумӣи диалектологияи забони муосири тоҷикӣ мусоидат менамояд.

5. Натиҷаҳои таҳқиқот барои пурраву мукамал гардидани ҷойҳои холии таркиби луғавӣи забони адабии ҳозираи тоҷик мусоидат хоҳад кард.

6. Баррасии лексикаи лаҳҷаи мазкур дар кушодани гиреҳи баъзе мушкилоти соҳаи таъриху этнографияи мардуми тоҷик, муҳочирати аҳоли ва

рушду таҳаввули забону лаҳҷаҳои тоҷикӣ дар шароити таъсири пайвастан бисёрзабонии Бадахшон ёрӣ мерасонад.

Баррасии лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонии водии Вахон дорои аҳаммияти хоси амалӣ аст, зеро натиҷаҳои илмӣ ва маводи забонии диссертатсияро зимни таҳияи осори шевашиносӣ, фарҳангҳои диалектологияи забони тоҷикӣ, таҳияи китобҳои дарсӣ, барномаҳо ва васоити таълимӣ оид ба шевашиносии тоҷик, ҳамчунин дар дарсҳои лексиониву амалии шевашиносии тоҷик ва курсу семинарҳои махсус аз диалектологияи муқоисавӣ, диалектологияи таърихӣ ва ҳамчунин, фанҳои таърихи забони тоҷикӣ ва луғатшиносии забони адабии муносири тоҷик истифода кардан мумкин аст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзӯи “Лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонии водии Вахон” барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илми филология бо шиносномаи ихтисоси илмӣ 10.02.01.-Забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонии водии Вахон бори нахуст дар шакли диссертатсия ба таври системанок таҳқиқ карда шуд.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқ.

Натиҷа ва хулосаҳои илмӣ диссертатсия дар конференсияҳои илмӣ ДДОТ ба номи С. Айнӣ (аз соли 2016–2022) ва ДДЗТ ба номи С. Улуғзода дар шакли маърузаҳои ҷудогона баён карда шудаанд.

Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи С. Айнӣ (суратҷаласаи №1 аз 25 августи 2020) ва дар сексияи забоншиносии назди Шӯрои диссертатсионии 6D. КОА-028-и ДДОТ ба номи С. Айнӣ (суратҷаласаи №16 аз 27 октябри 2020) муҳокима шуда, ба ҳимоя тавсия шудааст.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзӯи диссертатсия.

Ҷанбаҳои муҳими таҳқиқот ва мухтавои он дар 5 мақолае, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА ФР ва КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон ва зиёда аз 5 мақола дар маҷмуаҳои гуногуни илмӣ ба таърифи расидааст. Рӯйхати онҳо дар охири автореферат оварда шудааст.

Ҳаҷм ва сохтори диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса, ихтисораҳо ва рӯйхати адабиёт иборат аст.

БОБИ 1. ТАРКИБИ ЛУҒАВИИ ЛАҲҶАИ ТОЧИКЗАБОНОНИ ВОДИИ ВАХОН

Таркиби луғавии лаҳҷаҳои маҳаллӣ тағйирёбанда буда, мудом дар ҳоли рушд қарор дорад ва пайваста ба таъсири забони адабӣ, лаҳҷаҳои ҳамшафату ҳамгурӯҳ ва забонҳои ҳамсоя дучор мешавад. Дар лаҳҷаҳо раванди куҳнашавии вожаҳо, мавриди истеъмол қарор гирифтани калимаву ибораҳои нав, роҳ ёфтани воҳидҳои луғавии иқтибосӣ ва ҳазм гардидани онҳо дар муҳити лаҳҷа тезтар сурат мегирад.

Дар таркиби луғавии лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон, асосан, ду навъи воҳидҳои нутқ амал мекунанд: а) калимаҳои умумиточикӣ; б) калимаҳои лаҳҷавӣ. Ин ду гурӯҳи вожаҳо зимни муносибати лаҳҷаи мазкур бо забони меъёрии тоҷик ва доираи густариши иддае аз онҳо дар ҳавзаи интишори гӯйиши тоҷикзабонони водии Вахон аз якдигар ҷудо шуда меистанд. цукеющп

Гурӯҳи якуми вожаҳо доираи васеи истеъмол дошта, бо хусусиятҳои семантикӣ ва фонетикию грамматикӣ умумияти лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахонро бо забони меъёрӣ ва дигар лаҳҷаю шеваҳои забони тоҷикӣ барқарор месозанд. Гурӯҳи дуюми калимаҳо, баръакс, изоглосси худро дошта, дар ҳудудҳои муайяни ҷуғрофӣ ба қор мераванд ва аз ҳавзаи интишори лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ва қисман дигар лаҳҷаҳои ҳамшафату ҳамгурӯҳи он убур қарда наметавонанд.

1.1. Калимаҳои умумиточикӣ

Таркиби луғавии лаҳҷаҳо аз қабатҳои гуногуни калимаҳо иборат аст. Дар он калимаҳои умумиточикӣ, вожаҳои хоси лаҳҷа ва калимаҳои иқтибосӣ мақоми бориз доранд. Калимаҳои умумиточикӣ, ки онҳо таърихан сирф моли забони тоҷикӣ ба ҳисоб мераванд, дар ташаккулу таҳаввули луғати лаҳҷаҳо, сохтани вожаҳои нав ва ба маънои нодир қорбаст шудани калимаҳо мавқеи ниҳоят барҷаста доранд.

Калимаҳои умумиточикӣ бештар дорои манобеи таърихӣ буда, аз ибтидои рушди забони тоҷикӣ то кунун дар истеъмоли мардуми тоҷик ба қор мераванд.

Дар робита таърихи қадима доштани вожаҳои умумихалқиро Т. Мақсудов ин тавр баён кардааст: «Бисёре аз калимаҳои умумихалқӣ аз рӯйи ифодаи мафҳумҳо ва тобишҳои гуногуни маъноӣ ба давраҳои хеле дури таърихи забони тоҷикӣ мансубанд» [18, 11].

А. В. Калинин ба лексикаи умумихалқӣ калимаҳоеро дохил мекунад, ки фаҳмидан ва истеъмол кардани онҳо ба маҳалли истиқомат, касбу қор, тарзу тариқи зиндагӣ ва ғайра алоқа надорад [113, 122].

А. З. Розенфелд хусусияти хос доштани лаҳҷаҳои Бадахшонро ба инобат гирифта, мавҷудияти чунин қабатҳои лексикиро дар лаҳҷаҳои мазкур қайд намудааст:

1) Калимаҳои, ки барои тамоми лаҳҷаҳои шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби-шарқӣ умумианд: **бъна//буна** (хона, хоҷагӣ), **декун//декон//дукон** (суфаҳои дохили хона), **бунг** (бом), **лата** (рӯймол), **алоша** (ҷоғ, манаҳ), **синһор** (келин) ва ғ..

2) Ба тағйироти савтӣ дучор омадани вожаҳои умумиточикӣ: **афлос** (ифлос, чиркин), **ад** (ҳад, сарҳади замин), **афтов** (офтоб), **айвон** (ҳайвон), **бачек** (писарак), **ча//чаһ** (ҷоҳ), **оста** (оҳиста) ва ғ.

3) Мавҷуд будани гурӯҳи калони калимаҳо, ки истеъмоли онҳо барои намояндагони лаҳҷаҳои Бадахшон умумӣ мебошанд: **парешон** (ҳайрон), **килӣ** (калид), **меймон//мемон** (меҳмон), **ғимча** (навда, химча).

4) Зиёд будани унсурҳои помирӣ, хусусан, вожаҳои гурӯҳи забонҳои шуғнонию рӯшонӣ яке аз аломатҳои муҳимми фарқкунандаи лаҳҷаҳои Бадахшон аз дигар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ мебошад: **чалд** (зуд, тез), **ба** (бӯса), **бат** (атолаи маросимӣ), **чаҳс** (ширполо), **мала** (хона), **мак** (гардан), **фӣ** (бели ҷӯбин) ва ғ.

5) Тарзи ҳаёт, маишат, нишонаҳои мазҳабию этникӣ боиси дар таркиби луғавии ин лаҳҷаҳо ба вуҷуд омадани як гурӯҳи махсуси калимаҳо гардидааст.

Масалан, **саид**, **хуча**, **пир**, **шана** (табақаи рӯҳонӣ), **зани қамой** (каниз), **арғунд** (кӯдакони аз каниз ба дунёомада), **халифа** (рӯҳони мазҳабии исмоилӣ), **амбоз** (палонч), **шоғун** (соли нав, Наврӯз) ва монанди инҳо.

6) Як гурӯҳи калимаҳои умумиточикӣ дар ин лаҳҷаҳо ба ҳодисаи десемантатсия дучор шудаанд. Аз қабили **пахлавон – шикорчӣ**, **ганч – шир**, **чондор – бузи кӯҳӣ**, **пойтахт – қисми поёнии водӣ**, **пошикиста – зан** ва ғайра.

7) Дар гузашта бо мардуми Афғонистон муносибатҳои зичи ҳамсоғӣ, фарҳангию иҷтимоӣ ва иқтисодӣ доштан боиси ба муҳити лаҳҷаҳои Бадахшон роҳ ёфтани як идда калимаҳои хоси лаҳҷаҳои забони дарӣ гардидааст: **қолтус** (патрон, тир), **қулба** (замини кишт), **манча** (кат) ва ғ.

8) Дар ин лаҳҷаҳо диалектизмҳои дучор меоянд, ки онҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик қор фармуда намешаванд, вале дар забони адабии ҳозираи форсӣ дар гардиш мебошанд: **натича** (фарзанди набера), **пъшк** (пушк, саргини гӯсфанд), **шелон** (таоми идона), **касрат** (ифлосӣ), **кърич//къртич** (курич//курича).

9) Истеъмол ёфтан ва баъзе хусусиятҳои нав касб кардани калимаҳои иқтибосии арабӣ ва туркӣ- қирғизӣ: **қайсангъл** (хоҳарарӯс), **таға** (бародари модар), **қъсир** (моли аз зойдан мондагӣ).

10) Истифода шудани калимаҳои, ки дар баробари лаҳҷаҳои тоҷикони Бадахшон дар забони яғнобӣ низ дучор меоянд: **фърғонч** (ғуночин), **машкад** (гови қисирӣ), **пуфанък** (мағор, пӯпанак), **уреш//вреш кардан** (яғн.: **вирич** (тарошидан), **хаф** (кафк)).

11) Дар натичаи ба Россия ҳамроҳ гардидани Осиёи Миёна ва минбаъд дар замони шӯравӣ дар робита ба шакли сотсиалистии давлатдорӣ барои ба таркиби луғавии лаҳҷаҳои Бадахшон роҳ ёфтани миқдори муайяни калимаҳои русию аврупоӣ шароит фароҳам омадааст [160, 30 – 34].

Аз ин ҷо бармеояд, ки таркиби луғавии лаҳҷаҳои тоҷикии Бадахшон ва хусусан, лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон, нисбат ба гӯйишҳои дигари ба он наздик ё дур дар муносибат ва робитаи мудом бо зухуроти экстралингвистӣ

қарор дорад. Чунин равобит дар корбурди вожаҳои помирӣ бештар мушоҳида мешавад ва ҳамин гуна додугирифти унсурҳои луғавӣ дар байни аҳолии тоҷикзабонони Бадахшон ва ғӯйишҳои дариҳои шимоли Афғонистон ҷой дорад. Ин омил боис гаштааст, ки дар миёни лаҳҷаҳои тоҷикони Бадахшон ва минтақаҳои дигари интишори лаҳҷаҳои ҷанубӣ дар бахши лексика тафовути назаррас ба миён ояд.

Ба ҳамин тариқ, вобаста ба хусусиятҳои таркиби луғавии лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон чунин масъалаҳоро дар ин боб мавриди таҳқиқ қарор додан мумкин аст:

1. Муносибати лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон бо забони адабии ҳозираи тоҷик. Таҳқиқи калимаҳои умумитоҷикӣ;

2. Муносибати лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон бо забони адабиёти классикии тоҷик;

3. Муносибати лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон бо забони вахонӣ;

4. Диалектизмҳои лексикӣ ва ё вожаҳои хоси лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон. Таҳқиқи диалектизмҳои лексикии пурра, диалектизмҳои лексикии нопурра, диалектизмҳои лексикии пурраи муҳолиф, диалектизмҳои лексикии нопурраи ғайримуҳолиф;

Калимаҳои умумитоҷикӣ асоси таркиби луғавии ҳар як лаҳҷаро ташкил дода, онҳо бо хусусиятҳои фаҳмоиву серистеъмоли ва таърихӣ доштани худ аз дигар калимаҳо фарқ мекунанд. Вале ин навъи вожаҳо бо таъсири муҳити маҳал ба як қатор хусусиятҳои дигар соҳиб мегарданд:

1) бе тағйироти шаклу маънӣ истеъмол меёбанд: **дар, корд, ғӯшвор, бел, чорӯб, сабад, ош, кӯза, шӯрбо, нон, шир, тоқӣ, чома, себарга, пудина, зира, пиёз, қоқу, каду, райҳон, сир, мурғ, карам, тут, чормағз, олуча, гелос, нок, бед, сафедор, мачнунбед, арар, зардолу, анор, олу, арча, гов, хар, такка, саг, меш, асп, барра, той, нарбуз, оху, бабр, паланг, хирс** ва ғ.

2) бо тағйироти овозӣ ба кор мераванд. Ин зимни ҳодисаи табдил, қоҳиш ва ихтисор ёфтани садонокҳо, афзоиш ва афтидани ҳамсадоҳо ба амал меоянд:

а) табдили садоноки **а** ба **ъ**: **сънчит** – санчит, **дъст** – даст, **чъшм**–чашм, **арзън** – арзан ва ғ.;

б) табдили садоноки **у** ба **ъ**: **гандъм** – гандум, **кънч** – кунч, **чъфт** – чуфт, **сърх** – сурх, **гърг** – гург ва ғ.;

в) табдили садоноки **и** ба **ъ**: **дъл** – дил, **сьл** – сил, **бънй** – бинй ва ғ.;

г) табдили садоноки **ӯ** ба **у**: **курпа** – кӯрпа, **муза** – мӯза, **тур** – тӯр, **нул** – нӯл, **мурча** – мӯрча ва ғ.;

ғ) табдили садоноки **ӯ** ба **ъ**: **гъсола** – гӯсола, **фък** – фӯк, **хърдан** – хӯрдан, **шърбо** – шӯрбо ва ғ.;

д) ихтисор ва коҳиш ёфтани садонокҳо дар муҳити заиф (безада): **дъравгар** – даравгар, **чъгар** – чигар, **съдаф** – садаф, **пъда** – падар ва ғ.;

е) афзоиши ҳамсадоҳо: **тарман** – тарма, **лочвард** – лочвард, **сохтмон** – сохтмон;

ё) афтидани ҳамсадои **ҳ**: **исоб** – ҳисоб, **ад** – ҳад, **анар** – ҳунар, **алво** – ҳалво, **езъм** – ҳезум, **кадон** – қаҳдон, **гавора** – гаҳвора ва ғ.

и) табдили ҳамсадои **б** ба **w**: **ow** – об, **towa** – тоба, **tawar** – табар, **sew** – себ, **taw** – таб ва ғ.

Бояд тазакурр дод, ки яке аз омилҳои шинохтани хусусиятҳои овозию луғавии вожаҳои лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон дар он аст, ки пайи ҳам омадани ду ҳамсадо дар аввали калимаҳо аз ҳисоби зухуроти ихтисоршавӣ ва афтидани овозҳо нисбат ба дигар лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ ин ҷо бештар мушоҳида карда мешавад: **бронгас** (овози баланди чизе), **шпақ** (пачақ, фурӯҳамида), **трахтов** (нони тунук, чапотӣ), **школбед** (навъи сафедор), **ғлой** (настаран), **члажм** (навъи буттаи кӯҳии мевадиханда), **шпод** (навъи мева), **шпинг** (навъи мева, ки дар кӯҳ мерӯяд), **пйахык** (навъи бед);

3) бо тағйироти маънӣ: **латта** – порча, қисм, ҳиссае аз матоъ [309, 595], дар лаҳҷаи мазкур ба маънои «рӯймол» қорбаст мешавад; **ганҷ** дар луғат ба маънои «ҳазинаи тилло, нуқра ва ҷавохирот, ки дар ҷое пинҳон карда шудааст», зикр ёфтааст [309, 251], вале дар лаҳҷаи Вахон мафҳуми «хонаҷаеро дорад, ки дар он маҳсулоти ширӣ нигоҳ дошта мешавад». Истилоҳи **ширхона**

муродифи он мебошад. Ин вожа дар лаҳҷаҳои тоҷикони Бадахшон ва Дарвозу Ванҷ дар шакли **ганчина**, дар лаҳҷаи водии Рашт ба гунаи **ганчур** ба кор меравад [160, 98]; **модарӣ** – ин калима дар забони адабӣ сифати нисбист (забони **модарӣ**), аммо дар лаҳҷаи мазкур ба маънои «колосе, ки аз ҷониби домод ба сифати тухфа ба тағои арӯс қабл аз тӯй фиристода мешавад», мавриди корбурд қарор дорад. Чунин сурат гирифтани ҳодисаро дар муҳити лаҳҷаҳои тоҷикони Бадахшон Ғ.Ҷӯраев ин тавр тавзеҳ додааст: «Бештари калимаҳое, ки байни забонҳои помирӣ ва шеваҳои тоҷикӣ умумианд, аз ҷиҳати маъно мувофиқ меоянд. Вале дар баробари ин, унсурҳои луғавие ҳам ҳастанд, ки дар ифодаи маъно дар забонҳои помирӣ ва шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ фарқ мекунанд» [56, 267]. Ё худ вожаи **пойтахтро** мегирем, ки он дар забони адабӣ ба маънои «шаҳри марказӣ, ки аз он ҷо мамлакат идора карда мешавад, доруссалтанат» ба кор равад [309, 78], дар нутқи тоҷикзабонони водии Вахон маънои «қисми поёнии водӣ»-ро ифода мекунад. Ба ин монанд вожаи **пахлавон** дар лаҳҷаи тоҷикии Бадахшон танҳо нисбат ба шикорчиёни маъруф истифода мешавад, ҳол он ки дар ФЗТ [309, 48] ба маънои «зӯрманд, тавоно, қавӣ, далер, шучоъ; сарлашкар, сипаҳбуд» зикр ёфтааст. Вожаи **ҷондор** дар забони адабӣ маъноҳои зеринро ифода менамояд: «ҳар чизе, ки ҷон дошта бошад, зинда; ҳайвон, чорпо, моли ҷондор; ҷоннок, қувватнок; он ки барои амният ва эминии шахсе масъул аст, силоҳдор, яроқдор; ниғаҳбон, посбон» [310, 662]. Аммо **ҷондор** дар дигар лаҳҷаҳои ҷанубӣ хусусияти эвфемистӣ пайдо карда, ба ҷойи номи **даррандаҳову** хазандаҳо (гургу шағол, мору кажум, шабушк) истифода мешавад. Тоҷикзабонони водии Вахон таҳти мафҳуми **ҷондор** фақат «бузи кӯҳӣ» – ро дар назар доранд. Мисли ҳамин вожаи **белча** дар забони адабӣ ба маънои «бели хурд», «бели кӯдакона» роиҷ бошад, дар ин лаҳҷа ба маънои «кафгири калон», ки бо он дар маърақаҳо ош мекашанд», истеъмол меёбад. Калимаи **замбар** низ ба ҷуз маънии ба ҳама маълуми худ, дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон маънии мизеро мефаҳмонад, ки дар болояш хамир дуруст мекунанд. Вожаи **ҷаҳс** дар забони адабӣ маънои «ҳезуми майда, ҷӯбҷаву параха» [310, 346] – ро дошта, дар

таркиби чуфти синонимии «чӯбу чахс» бештар дучор меояд. Лекин дар лаҳҷаи мавриди назар мафҳуми «ширполо» – ро ифода менамояд.

Дар луғат вожаи **тоба//това** ба маънои «зарфи филизие, ки дар он гӯшт, моҳӣ ва тухмро бирён мекунанд» [310, 346] омадааст, аммо тоҷикзабонони водии Вахон онро ба маънои «қолиби нонпазӣ» истифода мебаранд. Профессор А. Ҳасанов дар робита ба таърихи он чунин менависад: «тоба... дар забони порсии миёна ба гунаи **тайад** (тоба, сквородка) мустаъмал буда, аз ҷумлаи унсурҳои луғавии қадимии ҳиндуаврупоист. Дар забони санскрит ба гунаи **tapati, tapyati; tapayēiti** «гарм мекунад» дучор гардида, бо калимаи русии «топить» бунёди ягона дорад [51, 144].

Воҳиди луғавии **шах** дар забони адабӣ мафҳумҳои зеринро ифода менамояд: кӯх, кӯхпора; замини сахт ва ноҳамвор, доманаи кӯх; сахт, дағал; дар шакли **шах** маънои навдаи дарахт ва дар намуди **шағ//шуғ** – шохи дарахт, шохи ҳайвон; қадаҳи шаробнӯшӣ аз шохи гов, лекин дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон **шах** номи таомест, ки онро аз гиёҳҳои шифобахш тайёр мекунанд. Вожаи **лангар** сермаъност ва дар луғат «оҳани вазнини махсус, ки барои нигоҳ доштани киштӣ ба занҷир баста, ба зери дарё мепартоянд; маҷозан: тамкин, виқор; ҷойи исти мусофирон, истгоҳ, хонақоҳ; чӯбҳои дарозе, ки дорбозон барои нигоҳ доштани мувозинат ба даст мегиранд», маънӣ шудааст [309, 593], вале дар нутқи тоҷикзабонони водии Вахон ба маънои «қисми пеши оташдон, ки муқаддас шумурда мешавад ва дар он ҷо гиёҳҳои хушбӯи шифобахшро дуд мекунанд», ба кор меравад.

1.2. Диалектизмҳои лексикӣ

Дар баробари калимаҳои умумиточикӣ нақши диалектизмҳои лексикӣ низ дар тақомули таркиби луғавии лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон муҳим мебошад. «Аломати асосии калимаи лаҳҷавӣ дар қаламрави маҳдуд истеъмол ёфтани онҳо ба шумор меравад ва ё ба таври дигар гӯем, калима изоглосси худро дошта, аз доираи он берун намебарояд» [292, 262 – 263].

Вале қабл аз ин дар тақя ба забоншиносони рус як муддат кор фармуда шудани мафҳумҳои «диалектизм», «лексикаи шевагӣ», «калимаҳои хоси

шева», «калимаҳои музофотӣ», «калимаҳои гуфтугӯӣ» дар осори илмии шевашиносони тоҷику рус Б. Ниёзмӯхаммадов [1951], В. С. Расторгуева [1956, 113], А. Л. Хромов [1962, 149], Х. Ҳамроқулов [1961], М. Эшнӣёзов [1967] ва дар «Луғати шеваҳои ҷанубӣ» [макети ҳарфи «Д»] [1972], «Гаджикско-русский словарь» [1954], «Энциклопедический словарь в 3-х томах [том 1. ГИС, 1953, 719], «Словарь иностранных слов» [1954, 222], «Русская диалектология» [1972, 253], «Проект словаря русских народных говоров» [Филин, 1961, 124], «Словарь-справочник лингвистических терминов» [1976, 96], А. В. Калинин [1966, 124] ва дигарон ба ҳукми анъана даромад.

Дар адабиёти илмӣ андешаи муаллифон роҷеъ ба истилоҳи «диалектизми лексикӣ» як хел нест. Масалан, дар асари Т. Мақсудов истилоҳи «калимаҳои хоси шева» [18, 14], дар китоби Ғ. Ҷӯраев «калимаҳои хоси шева» [56, 95], дар таҳқиқоти Ш. Исмоилов «калимаҳои лаҳҷавӣ» [107; 13, 52] ба кор рафтааст. Чунон ки мебинем, ин навъи вожаҳо дар осори ин олимони қариб якхела номгузорӣ шудаанд. Шевашиносони тоҷик дар пайравӣ ба муҳаққиқони рус мафҳуми диалектизмҳои лексикиро ин гуна қабул кардаанд: «калима ё мафҳумҳое, ки ба ин ё он маҳал ё лаҳҷаи муайян хос буда, дар забони умумихалқии адабӣ дучор намеоянд» [328, 547]; «калима ё ифодае, ки ба ягон лаҳҷа тааллуқ дошта, дар забони адабӣ ба кор намеравад» [322, 222]; «Ҳудуди муайяни истеъмол доранд ва дар айни замон ба таркиби луғавии забони адабӣ дохил намешаванд» [326, 124]; «Калима, ибора, таркиби овозӣ ё аломати махсуси грамматикӣ, ки хусусияти лаҳҷавӣ дошта, ҳамчун унсури адабӣ қабул карда намешавад» [113, 124]; «Калимаҳои маҳаллӣ, ки решаи онҳо дар забони адабӣ вучуд надорад, ё худ шаклҳое, ки аз решаҳои адабӣ сохта мешаванд ва дар лаҳҷаҳо маънии махсус пайдо мекунанд» [292, 253]; «номи маҳаллии ашё ва ҳодисаҳое мебошанд, ки дар забони адабӣ муодили дигар доранд» [323, 96] ва монанди инҳо.

Аз ин тавзеҳоти мухтасар дар атрофи мафҳуми «диалектизми лексикӣ» бармеояд, ки дар ин ҷода тарзи ифодаи олимони якрағ сурат нагирифтааст. Аммо, ба қавли Ш. Исмоилов «Ҳарчанд ки шаклҳои ифода гуногун аст,

мақсаду мароми ҳамаи муаллифон танҳо аз муайян намудани як масъала – масъалаи мавҷудияти диалектизмҳои лексикӣ дар таркиби луғавии лаҳҷаҳои маҳаллӣ ва моли худи лаҳҷа будани онҳо иборат асту бас» [13, 53].

Моҳияти диалектизмҳои лексикиро А.В. Калинин васеътар тавзеҳ дода, қайд мекунад, ки дар баробари дар лаҳҷаҳо маҳфуз мондани шаклҳои классикӣ ва ё калимаҳои махсуси лаҳҷавӣ вобаста ба тараққиёти ҷомеа таркиби луғавии лаҳҷаҳо низ дар таҳаввулот қарор дошта, унсурҳои забони адабӣ аз ҷиҳати семантика дигаргун мегарданд [113, 124]. Т. Мақсудов ана ҳамин хусусияти диалектҳоро ба инобат гирифта, онҳоро дар фасли «Диалектизмҳои семантикӣ»-и рисолаи худ баррасӣ кардааст [18, 46].

Ғ. Ҷӯраев доир ба шинохти диалектизмҳои лексикӣ аз мавқеи талаботи шевашиносӣ ва услубшиносӣ маълумоти нисбатан мушаххас дода, ба забоншиноси маъруфи рус Н. М. Шанский пайравӣ намудааст [243]. Дар ин бобат Н. М. Шанский чунин мегӯяд: «Таҳти мафҳуми лексикаи шевагӣ чунин калимаҳое дар назар дошта мешаванд, ки ба системаи забони умумихалқӣ дохил намешаванд, балки ба як ё якчанд шеваи забони умумимиллӣ тааллуқ доранд» [183, 117].

Роҷеъ ба мушкилоти ҷудо кардани ҳудуди интишор ва истеъмоли диалектизмҳои лексикӣ Ғ. Ҷӯраев ба чунин хулоса омадааст: «Ҳангоми ҷудо кардани ҳудуди диалектизмҳои лексикӣ дар фонди луғавии ин ё он шева, пеш аз ҳама, ду ҷиҳати объективиро ба назар гирифтани лозим аст: 1) Муносибати системаи лексикии шева бо системаи лексикии забони адабии муосир; 2) Муносибати системаи лексикии як шева [ё гурӯҳи шеваҳо] бо шева ё гурӯҳи шеваҳои дигар [243, 131; 57, 48].

Дар робита ба ин масъала профессор Ш. Исмоилов қайд мекунад, ки «Агар аз мавқеи ҳамин ду меъёр ба сарвати луғати лаҳҷаҳои Рашт нигоҳ кунем, он гоҳ аз таркиби он ду гурӯҳи диалектизмҳои лексикиро аз ҳам ҷудо кардан лозим мешавад: а) диалектизмҳои лексикии нопурра; б) диалектизмҳои лексикии пурра» [243, 131; 56; 13, 54].

Муайян кардани ҳудуди интишор, хусусиятҳои луғавию маъноии қабати дигари лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон - калимаҳои хоси лаҳҷа аз вазифаҳои муҳимми таҳқиқоти мо ба шумор меравад. Зеро маҳз тавассути ҳамин навъи воҳидҳои нутқ лаҳҷаи мазкур аз дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ чудо шуда меистад.

Ба қавли А. В. Калинин, диалектизмҳо «калимаҳои хоси шева буда, унсури ғайриадабӣ мебошанд» [114, 122]. Ё ба ақидаи профессор Н. М. Шанский таҳти мафҳуми диалектизмҳо «чунин калимаҳои дар назаранд, ки онҳо ба системаи луғавии забони умумихалқӣ дохил намешаванд, балки ба як ё якчанд шеваи умумимиллӣ тааллуқ доранд» [183, 117]. Дар ҷойи дигар ҳамин муҳаққиқ менависад, ки «Меъёри муайян кардани калимаи шевагӣ на дар реалияе, ки онро ифода менамояд ва на дар тасаввуроти мо, ки ба он реалия алоқаманд аст, балки дар ҳуди калима, дар ҷойе, ки он дар таркиби луғати забон (шева) ишғол менамояд, мавҷуд мебошад» [327, 125]. Ҷ диалектизмҳои этнографиро ба қатори диалектизмҳои лексикӣ дохил карда, профессионализмҳоро аз ин қатор берун мекунад [327, 125].

Ф. П. Филин калимаҳои хоси шеvaro ба ду гурӯҳ: диалектизмҳои лексикӣ ва диалектизмҳои семантикӣ чудо карда, ба гурӯҳи аввал калимаҳои шомил месозад, ки онҳо аз воҳидҳои лексикии забони адабӣ аз ҷиҳати таркиби овозӣ, хусусиятҳои морфологӣ батамом фарқ мекунанд. Ба гурӯҳи дуюм бошад, унсурҳои умумихалқие тааллуқ доранд, ки онҳо аз ҷиҳати маъно дар шева фарқ мекунанд» [326, 35].

Ба назари мо, дар масъалаи шомил кардани профессионализм ва этнографизмҳо ба қатори диалектизмҳои лексикӣ танҳо ҳамон калимаҳои дохил кардан лозим аст, ки решаи онҳо дар забони адабӣ дучор наояд.

Дар лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон диалектизмҳои лексикӣ ба ду гурӯҳ чудо мешаванд: 1) диалектизмҳои лексикии пурра; 2) диалектизмҳои лексикии нопурра.

1.2.1. Диалектизмҳои лексикии нопурра

Шевашиносон моҳияти диалектизмҳои лексикии нопурраро чунин тавзеҳ додаанд: «Таҳти мафҳуми «диалектизмҳои лексикии нопурра» чунин воҳидҳои луғавӣ дар назар дошта мешаванд, ки онҳо аз ҷиҳати таркиби овозӣ бо забони умумихалқӣ ва адабии китобӣ якхела бошанд ҳам, вобаста ба ифодаи маънӣ фарқ мекунанд» [13, 54-55]. Яъне онҳо моҳиятан ҳамон диалектизмҳои семантикӣ мебошанд, ки дар асарҳои олимони рус таҳти ҳамин ном мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Диалектизмҳои лексикии нопурра ё худ семантикӣ дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мардум дучор меоянд. Онҳо бештар ба гурӯҳи калимаҳои исмӣ ва сифатӣ мансуб мебошанд ва гурӯҳҳои мавзӯии зеринро дар бар мегиранд:

1. **Калимаҳои исмӣ:** Калимаҳое, ки мафҳуми хона ва баъзе аз ҷузъҳои онро ифода мекунанд. Барои мисол калимаи **дӯкнор** мегирием, ки дар забони адабии муосири тоҷик дар шаклҳои **дукон**//**дӯкн** ба маънии «хонае, ки дар он молу чиз мефурӯшанд, ба ҳама маъмул мебошад. Аммо дар лаҳҷаи мавриди назар ба маънои «хучра, як қисми хонаҳои бадахшонӣ, ки таъйиноти алоҳида доранд», корбаст мешавад. А. З. Розенфелд калимаи **дӯкнор** ҳамчун вожаи омонимӣ ба ҳисоб гирифта, «ҷойи фурӯши молу маҳсулот; устохона, коргоҳи бофандагӣ; хучраҳои похсагини хона, ки дар онҳо менишинанд ва хоб мераванд, маънӣ кардааст [321, 69]. Мисли ҳамин вожаи **бозпарон**//**боспарон**//**поспарон** дар лаҳҷаи мазкур «як бахши хонаи бадахшонист, ки дар қадим он ҷо бозҳои шикориро нигоҳ медоштанд»; суфачаи хурде, ки дар канори оташдон, дар паҳлуи сутуни суфаи асосӣ (дӯкони сартакӣ) – и хонаи бадахшӣ воқеъ шудааст. Чунин номгузорӣ аз ҳисоби ба ҷойи кул ифода шудани ҷузъ ба вучуд омадааст. Калимаи **пешвоз**, ки дар забони адабӣ ба маънои «истикбол, боздид» ба кор меравад, дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон маънии «хонаҳои пешкушода» – ро мефаҳмонад. Ба ин монанд вожаи **марза**, ки дар забони адабӣ аз решаи **марз** рӯида, маъноҳои «замин; кишвар, сарзамин»; **сарҳадро** ифода намуда, бо қабули

пасванди – **а** мафҳуми «мансуб ба замин, кишвар ва сарҳад» – ро ифода менамояд, дар лаҳҷаи мазкур мафҳуми «болори кӯндаланги байни шифт ва девори хона» – ро дар бар мегирад. Вожаи **долон** муродифи **даҳлиз** «веранда» – и русӣ маъмул аст [321, 68]. Дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон бошад, калимаи **долон** мафҳуми «сари дегдон» – ро ифода менамояд. Мафҳуми вожаи **замбар** дар забони меъёрӣ ба ҳама маълум аст, вале дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон **замбар** ба маънии «воситаи мудаввар (миз) – и аз қамиш сохташуда, ки дар болои он хамир рост мекунад», ба кор меравад. Вожаи **гурбарав** дар забони адабӣ дар ифодаи «ҷойи рафтуромади гурба» ба кор меравад; дар лаҳҷаи мазкур бошад, ин калима маънии «тангии миёни деворҳо; тарқиши девор» – ро мефаҳмонад.

б) Калимаҳое, ки мафҳуми ашӯҳои гуногуни рӯзгорро ифода мекунад. Масалан, истилоҳи **нова** дар забони адабӣ маънии «ҷӯби ковок, ки дар лаби бом гузошта мешавад, то ки оби борон ба поён резад; нов, новадон; ғӯлаҷӯби миёнхолоӣ, ки гилкорон бо он гил мекашонанд» – ро дорад, лекин дар лаҳҷа дар ифодаи «зарфи хамиршӯрӣ» кор фармуда мешавад; маънои **белча** – бели хурд аст, лекин дар лаҳҷа маънии «кафгири ошпазӣ» – ро ифода мекунад, вожаи **захмък** – дар забони адабӣ дар шакли «захма» ба маънои «мизроб», «нохунаки танбӯр» роиҷ аст, вале дар лаҳҷа маънии «ҷароҳати хурд» – ро дорад, **шоту** - тири ароба ё ғӯлаҷӯби росте, ки юғу сипорро бо ҳам мепайвандад (дар асп, ароба, ҷуфти гов); ин калима дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ва дигар ғӯйишҳои бадахшонӣ дар шаклҳои **шоту**//**шотӣ**//**шотун** маънии «зинапоя» – ро мефаҳмонад. Мисли ин; **тир** – абзори ҷанг, ки аз ҷӯб (металл ва борут) сохта шуда, ба воситаи камон (милтиқ, туфанг) ба нишон зада мешавад». Дар лаҳҷа таҳти ин калима маънии «болор, сутун» фаҳмида мешавад.

в) Калимаҳое, ки номи бемориҳоро ифода мекунад: **шукуфа** – дар забони адабӣ: «гули дарахтони мевадор аст», вале дар лаҳҷа: номи бемории пӯст (дар лаҳҷаҳои дигари шеваи ҷанубӣ низ дучор меояд) мебошад; **зерзабонӣ** – «ҳар он чизе, ки дар зери забон аст»; маҷозан: нос; дар лаҳҷа ба

маънои «озах» кор фармуда мешавад, ки он дар шакли **зъх//озъх//озах//** низ дучор меояд; **меросӣ**-чизе, ки аз падару модар ва ё гузаштагон ба мерос мондааст; дар лаҳча: бемории нағзаки сиёҳ.

г) Калимаҳое, ки ба номи таом ва маводи ғизоӣ далолат мекунанд: **шах** – кӯх, кӯхпора; замини сахт, домани кӯх; сахт, дағал. Дар лаҳча **шах** навъе аз таом аст, ки онро аз гиёҳи **чъроғбарг** омода мекунанд; **сафедтабақ** – табақи сафед; дар лаҳча хӯрдани рӯзи тӯй (қанду мавиз, ҳалво, тути хушк), ки дар пеши меҳмонон мегузоранд; **қъмоч** – дар забони умумихалқӣ ба маънои «нони дар тоба пухташуда»; дар лаҳча маънои «хлеб» – ро дорад.

ғ) Калимаҳое, ки барои ифодаи мафҳумҳои хешутаборӣ, макон ва замон хизмат мекунанд. Ба ин гурӯҳ калимаи **натеча//натича**, ки дар забони адабӣ маънои «ҳосил, самар» ва дар лаҳча мафҳуми «фарзанди абера» – ро ифода мекунад, дохил кардан мумкин аст. Инчунин вожаи **наврас**, ки як давраи синнусолии қабл аз ҷавонист, дар лаҳча дар ифодаи «вақти ҷавпазӣ» ба кор меравад. Истилоҳи **хок** дар забони адабӣ «қабати болоии замин» аст, дар лаҳча бошад, маънои «қабр, гӯр» – ро ифода мекунад.

2. **Калимаҳои сифатӣ ва ё сифатшуда (адъективӣ)**. Дар лаҳчаи тоҷикзабонони водии Вахон теъдоди чунин диалектизмҳои нопурра чандон зиёд нест. Онҳо асосан барои ифодаи хусусиятҳои гуногуни шахс, хислат, аломатҳои ҷисмонӣ ва ғ. ба кор бурда мешаванд. Чунончи, **афандӣ** – номи персонажи латифаҳои халқии тоҷикӣ, ки дар лаҳча маънои «дурӯғгӯй, фиребгар» - ро мефаҳмонад; **гул** – навъе аз растаниҳо, як ҷузъи растанӣ; дар лаҳча: гунг, лол, безабон; **зар** – захр, шакли тасодуфан ба зар (тилло) монандшуда; дар лаҳча: одами бад, бадзабон; **ғамӣ** – ғамгин, маъюс; дар лаҳча: хаста, мондашуда; **гърьфт** – асоси замони гузаштаи феъли **гирифтан**; дар лаҳча: мумсик, хасис ва ғайра.

Ба ҳамин тариқ, аз тавзеҳи хусусиятҳои маъноии диалектизмҳои нопурра (семантикӣ) аён мегардад, ки аксарияти ин қабил вожагон баромади тоҷикӣ доранд. Шумораи калимаҳои иқтибосии арабӣ ва туркӣ-қирғизӣ ин ҷо чандон зиёд нест.

Қисми зиёди диалектизмҳои баррасигардида бо хусусиятҳои маъноии худ дар доираи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ва лаҳҷаҳои тоҷикзабонони Ишкошим маҳдуд монда, ба сифати як баҳши махсус дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ (Кӯлобу Рашт) ва ҷануби шарқӣ (лаҳҷаҳои Ванҷу Дарвоз) дучор намеоянд.

Вожаҳои лаҳҷавии ин гурӯҳ дар номгузориҳои ашёву ҳаводиси соҳаҳои гуногуни ҳаёти иқтисодиву иҷтимоии мардуми тоҷикзабони водии Вахон ба кор рафта, чунон ки мебинем, бештар хусусияти исмӣ ва сифатӣ зоҳир карда, таърихан моли забони тоҷикӣ ба шумор мераванд.

1.2.2. Диалектизмҳои лексии пурра

Диалектизмҳои лексии пурра дар худ аломати асосии калимаҳои лаҳҷавиро маҳфуз медоранд. Дар робита ба муайян намудани аломати асосии диалектизмҳои лексикӣ профессор Ф. П. Филин интишори локалӣ (ҳудуди муайяни интишор) ё худ дорои изоглос будани калимаро меъёри асосӣ меҳисобад. «Агар [калима] изоглоси худро надошта бошад, қатъи назар аз он ки вай ба кадом қабати лексика дохил мешавад, калимаи хоси шева ҳисоб намеёбад» [326, 20]. Дар ҳақиқат, калима ё хоси шева, ё лаҳҷа бошад, бояд дар доираи муайяни ҷуғрофӣ маҳдуд монад. Зеро диалектизми лексикӣ вучуд надорад, ки барои ҳамаи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ баробар хизмат карда тавонад. Т. Мақсудов мафҳуми диалектизми лексии пурраро бо истилоҳи «диалектизмҳои хоса (дифференсиалӣ)» ифода намуда, менависад, ки «Ба ин гурӯҳи диалектизмҳо калима ва таркибҳои дохил мешаванд, ки бештар номҳои маҳаллии предметҳо, ҳодисаҳо ва мафҳумҳои умумихалқӣ мебошанд» [18, 20]. Ё диалектизмҳои хоссаро ба ҳашт гурӯҳ ҷудо карда, калимаҳои ашӣ ва ғайриашӣро вобаста ба ифодаи маъно боз ба мавзӯҳои алоҳида гурӯҳбандӣ кардааст [18, 21-28].

А. Л. Хромов дар ин хусус ҳанӯз солҳои 60-уми асри гузашта навишта буд, ки: «Аз нигоҳи муносибат ба забони адабӣ калимаҳои лаҳҷавии лаҳҷаҳои Мастҷоҳро ба ду гурӯҳ ҷудо кардан лозим аст: муҳолиф ва ғайримуҳолиф» [180, 78-82]. Дар ин бобат суханро идома дода, А. А. Хромов боз чунин

мегӯяд: «Ба гурӯҳи лексикаи лаҳҷавии муҳолиф калимаҳое дохил мешаванд, ки онҳо бо эквивалентҳои дар забони адабӣ дошташон муқобил меистанд». Ба лексикаи лаҳҷавии ғайримуҳолиф калимаҳое дохил мешаванд, ки онҳо дар забони адабӣ эквивалентҳои мувофиқ надоранд [180, 79-82].

Муҳаққиқи осори А. Самад Ҷ. Саидова диалектизмҳои нависандаи мазкурро аз нигоҳи таснифоти услубшиносӣ мавриди баррасӣ қарор додааст [43, 54].

Профессор Ш. Исмоилов диалектизмҳои лексии пурро аз рӯи маъно ба чор гурӯҳ: 1) калимаҳои исмӣ; 2) калимаҳои сифатӣ; 3) калимаҳои феълӣ; 4) калимаҳои зарфӣ тасниф намудааст [13, 58-60].

Аз ҳамин нуқтаи назар мо диалектизмҳои лексии пурро ба ду гурӯҳи калон тақсим мекунем: 1) диалектизмҳои лексии пурраи муҳолиф; 2) диалектизмҳои лексии пурраи ғайримуҳолиф. Дар ин маврид ҳам муносибати диалектизмҳои лексикӣ ба забони адабӣ ва ҳам ҳудуди интишори онҳо аниқ карда мешавад.

1.2.3. Диалектизмҳои лексии пурраи муҳолиф

Диалектизмҳои лексии пурраи муҳолиф дар баробари дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ва ё лаҳҷаҳои дигари тоҷикзабонони Бадахшон (лаҳҷаҳои ишкошимӣ, мунҷонӣ, ғоронӣ) истеъмом ёфтанишон, ҳамчунин дар доираи интишори шеваи ҷанубӣ (Роғ, ҷануб ва шимоли Кӯлоб; Рашт, Ваҳёву Рашт) ва шеваи ҷануби шарқӣ (Дарвозу Ванҷ) низ дучор меоянд. Оид ба ин хусусияти диалектизмҳои лексикӣ профессор Ғ. Ҷӯраев менависад: «Диалектизмҳо категорияи тағйирёбандаанд: мавридҳои мешавад, ки мавқеи баъзе аз онҳо танг гардида (бо фишори калимаҳои умумихалқӣ ё адабӣ) тадриҷан аз истеъмом мебароянд. Баръакс, вақтҳои мешавад, ки қисме аз онҳо доираи истеъмоли худро беш аз пеш васеъ карда, то ба дараҷаи унсурӣ умумихалқӣ мерасанд ва дар фонди луғавии забони адабӣ низ мавқеъ пайдо мекунанд» [57, 59]. Яъне, раванди аз доираи истеъмоли як лаҳҷа берун баромадани диалектизмҳои лексикӣ ва дар ҳудуди як шева ё гурӯҳи шеваҳо мақоми устувор пайдо карда, минбаъд ба таркиби луғавии забони адабӣ роҳ

ёфтани онҳо зухуроти қонунии рушду такомули забони адабӣ ба шумор меравад.

Ба назар чунин менамояд, ки лаҳҷаҳои маҳаллӣ, ҳар қадар ки ба таъсири забони адабӣ бештар гирифта гардида бошанд, чараёни умумӣ шудан ва ё танг гардидани мавқеи калимаҳои лаҳҷавӣ зиёд мегардад. Вале, агар лаҳҷа ё гурӯҳи лаҳҷаҳои ҳамтип, чӣ қадаре ки аз нуфузи забони адабӣ дуртар воқеъ шуда бошанд, чунин зухурот сусттар ба амал меояд.

Дар таркиби луғавии лаҳҷаи тоҷикзабонии водии Вахон ба ҷуз калимаҳои умумихалқӣ ва диалектизмҳои семантикӣ, боз ба унсурҳои луғавии *рӯ* ба *ру* шудан мумкин аст, ки онҳо дар баробари дар нутқи тоҷикзабонии водии Вахон истемол ёфтанд, дар лаҳҷаҳои дигар гоҳо дар ҳамон як шаклу маъно ва гоҳо бо андаке тағйироти савтӣ, вале зимни нигоҳ доштани маъно истифода мешаванд. Бинобар ин, вобаста ба ҳудуди интишор диалектизмҳои лексикӣ пурраи муҳолифро дар асоси таснифоти Ҷӯраев [56] ба тариқи зайл гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст:

1) Диалектизмҳои, ки дар лаҳҷаҳои тоҷикзабонии водии Вахон ва минтақаи Кӯлоб (Роғ, ҷануби Кӯлоб, шимоли Кӯлоб, Даштиҷум) дучор меоянд.

2) Диалектизмҳои, ки барои лаҳҷаи тоҷикзабонии водии Вахон ва лаҳҷаҳои Ваҳёву Рашт умумӣ маҳсуб меёбанд.

3) Диалектизмҳои, ки дар лаҳҷаи тоҷикзабонии водии Вахон ва лаҳҷаҳои ҷануби шарқӣ (Дарвозу Ванҷ) истифода мешаванд.

Ин навъи диалектизмҳо аз нигоҳи семантика гуногун буда, бештарини онҳо хусусияти ашӣ (исмӣ) доранд. Теъдоди вожаҳои сифатӣ ва феълӣ ҳам кам нест, аммо баръакс, миқдори калимаҳои лаҳҷавии зарфӣ чандон зиёд ба назар намерасад.

1. Диалектизмҳои, ки дар лаҳҷаи тоҷикзабонии водии Вахон ва Кӯлоб, Роғ, Даштиҷум дучор меоянд. Муқоисаи маводи лаҳҷаи тоҷикзабонии водии Вахон бо «Фарҳанги ғӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ [2012] ва «Таджикско-русский диалектный словарь»-и А. З. Розенфелд [1982]

собит намуд, ки як идда диалектизмҳо дар нутқи тоҷикзабонони Вахонзамин ва минтақаҳои гуногуни водии Кӯлоб якхела садо медиҳанд. Ин гурӯҳи диалектизмҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар тӯли қарнҳо миёни тоҷикони водии Кӯлоб ва Бадахшон муносибатҳои хуби ҳамсоягӣ барқарор будааст. Маҳз ҳамин муносибат боиси умумӣ гардидани як қатор вожаҳои гаштааст, ки онҳоро дар истеъмоли мардуми ин ду минтақа мушоҳида кардан мумкин аст. Диалектизмҳои мазкур фарогири соҳаҳои гуногуни зиндагӣ ва ифодагари муносибатҳои мухталифи иҷтимоӣ ва ахлоқӣ фарҳангии аҳолии ин манотиқ маҳсуб меёбанд. Аз ин лиҳоз, диалектизмҳои ин гурӯҳро аз ҷиҳати маъно боз ба зергурӯҳҳо ҷудо мекунем:

а) **Калимаҳои ашӣ (исмӣ)**. Калимаҳои ашӣро аз ҷиҳати мавзӯ ба тариқи зайл тасниф кардан мумкин аст:

1. Диалектизмҳои, ки мафҳумҳои хешутабориро ифода мекунанд: **дӯхтарандар** (духтарандар), **йана** (хоҳари шавҳар), **мойиндар** (модарандар), **мома//мъма** (бибӣ), **нъваса//нъвоса//наваса** (набера), **наваса//абаса//набаса** (абера), **пийандар** (падарандар), **хорзо** (хоҳарзода, ҷиян), **хъштоман** (хушдоман, модарарӯс), **ниник//нънък//ник//аник** (додар ё хоҳари навзоди то дусола) ва ғ. Диалектизмҳои ин гурӯҳ чинс, сохтор ва хусусиятҳои маъноияшон дар асоси маводи лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ дар рисолаи С. Раҳматуллозода [48, 5-31] хеле батафсил арзёбӣ гардидааст. Дар ин бахши қор ҳадафи мо аз нигоҳи синхронӣ бо истифода аз методи тасвирӣ зикр ва тавзеҳи мухтасари диалектизмҳои пурраи муҳолиф мебошад.

2. Диалектизмҳои, ки ба шахс ва шӯғли одамон мансубанд: **ажғол** (аҳли оила, аъзои хонавода), **эшон** (пир, пири тариқат; ашхосе, ки авлоди худро аз пайғамбар ва ё наздикони ӯ медонад), **гулак//гӯдак** (кӯдак), **қъмғола//қинғола** (писару духтари болиғ, ки фотиҳа шудаанд); **сулама** (ҷавони болиғи безан), **хофизӣ** (сарояндагӣ), **арғъштӣ** (ракқос//ракқоса).

3. Диалектизмҳои, ки ифодагари номи ҳайвонот (хонагӣ ва ваҳшӣ) мебошанд: **бъча//бича** (бузича, бузғола), **ҷувона** (букаҷаи то 3 сола), **ғъначин//ғуначин//ғуночин** (говӣ ду-сесолаи нозоида), **меш** (гӯсфанди мода;

гӯсфанди кӯҳӣ (архар), **морхӯр** (бузи кӯҳии пармашох), **тайлоқ** (гови то 3-сола), **тақалочък** (такача, нарбузи то 2-сола).

4. Диалектизмҳое, ки дар ифодаи номи парандагон, хазандаву ҳашарот ба кор рафтаанд: **гунҷышк//гънчишк//гъндъшк** (гунчишк), **къткътак** (эзорсурхак), **сафеддумбък** (номи паранда (трясогузка), **шаҳбум** (бум, чуғз), **шаст** (номи паранда), **шавкурук** (кӯршапарак), **калхоч** (калхот, боз), **чъзук//чузук** (кунғуз; шуғнонӣ: **чудан**), **гӯғелонак** (гамбӯски даруни пору), **килас//келас**, **карбаш** (калтакалос) ва ғайра.

5. Диалектизмҳое, ки номи дарахт, мева, гиёҳ ва буттаҳоро ифода мекунанд: **қарақот** (қоти сиёҳ), **дъмби//дъми рубоҳак** (номи гиёҳ), **гърдсеу** (навъи себи гирдшакл), **къллола** (пӯсти сабзи чормағз), **қандак**, **сърхсеу** (навъҳои себ), **зълф//зуф//зулф** (номи гиёҳи доругӣ), **ръндък//рундук** (номи хор) ва ғ.. Рочеъ ба номи анвои дарахтон, буттаву наботот С. Юсупова рисолаи номзадӣ дифоъ карда, теъдоди хеле зиёди диалектизмҳоро дар доираи шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар ин бахши кор мо танҳо ҳамон диалектизмҳоро шарҳ додаем, ки онҳо дар нутқи аҳолии тоҷикзабонони водии Вахон ва ин минтақаи густариши шеваи ҷанубӣ муштарак мебошанд.

6. Диалектизмҳое, ки номи ашёи манзили макон, масолаху сохтмон ва қисмҳои хонаю ҳавлиро ифода менамоянд: **қушхона//қушғона** (меҳмонхона), **дъстак** (болор), **елча//һелча**, **еча//һеча**, **елчик** (мурғонча), **ганҷур** (анҷомхона барои нигоҳ доштани шир ва маҳсулоти ширӣ), **һел//ел/эчӯк** (оғили моли майда (гӯсфанду буз), **пъландарӣ**, **парнич** (остонаи дар), **рав** (чӯбҳои ғафси болои ду девори хона, ки дар тарафҳои муқобил гузошта мешавад), **сафил//сафол** (похсадевор; пойдевор аз шоху навдаҳои дарахт), **търбак//турбак** (часпаки чӯбини дарҳои қадима), **хасхона** (коҳдон), **шаһшин** (ҷойи нишасти шаҳу арӯс дар рӯзи тӯй) ва ғ.

Ба диалектизмҳои ин бахш дар рисолаи С. Раҳматуллозода [48] боби алоҳида бахшида шудааст, ки дар он номбурда калимаҳои лаҳҷавиро ба 5 ҷасл ҷудо кардааст: 1) воҳидҳои луғавии вобаста ба девор ва лойқорӣ хона; 2)

воҳидҳои луғавии марбут ба чӯбкории хона; 3) воҳидҳои луғавии марбут ба дохил, атроф ва болои хона; 4) анвои чароғ ва шамъ; 5) воҳидҳои луғавии марбут ба атрофи ҳавлӣ [48, 47-70].

7. Диалектизмҳои, ки барои ифодаи номи ашёи мансуб ба хона ва асбобу анҷом рӯзгор хизмат мекунанд: **кърчак//курак//курчак**), **фай//фи** (фай), **чувоз** (осиёби тут ва гандумкӯбӣ), **дегдон//дегдун** (оташдон), **дъстак** (асбоби либосовезӣ), **гилам** (гилем), **ғелбол//ғълбол//ғалбол** (ғалбер), **йахдон** (сандук), **кълйчу** (чӯзӣ сипор), **кътқътот** (чӯбчае, ки ба хамба ворид шудани гандумро ба низом медарорад; **мангича** (кӯзаи хурди обгирӣ), **мъхпар//мухпар**, **парчук** (нонпар), **нонроскунак** (тахтаи гирд барои тахту ҳамвор кардани хамир), **оштахта** (тахтаи зуволатунуккунӣ), **оштънуккун** (чӯби борику ростии мудаввари хамиртунуккунӣ), **тангбез** (элаки сӯрохиёяш хеле хурд), **хорчору** (шоҳчорӯб аз растаниҳои хордор) ва ғ.. С. Хоркашев танҳо зарфҳои марбут ба хӯрокворӣ ва пухтупазро аз ҷиҳати мавзӯ ба 9 бахш тасниф намуда, вазифа ва таъйиноти зарфҳоро вобаста ба оташ, об, нону хӯроки хамирӣ, дег ва анвои он, табақ ва хелҳои он, коса ва анвои он, қошук, корд ва навҳои он, зарфҳои марбут ба равшан ва маҳсулотҳои ширӣ гурӯҳбандӣ ва таҳлилу таҳқиқ намудааст [48, 92-114].

8. Диалектизмҳои, ки ифодагари мафҳуми сару либос, каллапӯш, пойафзол ва қисмҳои таркибии онҳо мебошанд: **рағза** (матое, ки аз пашм дастӣ бофта мешавад), **афсор//авзор //авзол** (либос, лавозимоти хона, полон), **гърда** (қисми доирашакли тоқӣ), **локӣ** (миёнбанд), **поргӣ** (дарбех, пина), **таф** (маҷ.остин), **тора**, **гърда** (қисми болоии тоқӣ; **воскат** (камзӯлча), **хумак**, **чорък//чорук** (пойафзол аз пӯсти хом).

9. Диалектизмҳои, ки номи узвҳои бадани инсон ва бемориҳоро ифода менамоянд. С. Хоркашев воҳидҳои луғавии маъмули ин гурӯҳро аз ҷиҳати истеъмоли ва мақомашон дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои ҷанубӣ муштарак тавзеҳ дода таъкид мекунад, ки нақши онҳо дар ташаккули ибораҳои фразеологӣ **сари гардан кардан** (ба болои китф бардоштан), **сар овардан** (неш додани чароҳат), **сари по хестан** (зуд бархостан) ва ғ. калон аст,

ки чунин зухурот аз ҳисоби сермаъно будани вожаи умумиточикии сар ба амал омадааст [48, 115]. Ҳамин гуна хусусиятро дар калимаҳои дигар низ мушоҳида кардан мумкин аст [48, 115-133]. Воҳидҳои **дъмб//дъмба** (мақъад), **алоша//алахча//алахша** (чоғ), **дъст** (даст), **навойӣ** (зуком), **пучак** (номи беморӣ дар пӯст), **қъзълча** (сурхакон), **қъхрӣ//куһрӣ** (пес, махав), **дегдунӣ** (чашми бад расидан).

10. Диалектизмҳои, ки бо замин, коркард ва **релефи** он вобастагӣ доранд: **йол** (теппа, баландӣ; теғайи кӯҳ), **йола** (қуллайи кӯҳу теппа ё баландӣ), **сийачалхона** (ботлок), **қъръмбзамин** (замини серкулӯҳ).

11. Диалектизмҳои, ки ба ғалла, ҷузъҳо ва амалҳои ба коркарди он алоқаманд вобастагӣ доранд: **дарза** (як банд гандум, ҷав, алаф).

12. Диалектизмҳои, ки мафҳуми исмиҳои замон ва маъниро далолат меунанд: **фърча//фурча** (вақт, фурсат), **мейор//меъйор** (микдори муайяни чизе); **от//һот** (дам, нафас; нафас рост кардан).

13. Диалектизмҳои, ки ба ҳодисаҳои табиат вобастагӣ доранд: **афтовборун** (ҳавои қисман абрнок, дар ҷое борон ва дар ҷойи дигар офтоб бошад), **хокборъш** (чангу ғубор, ки дар натиҷаи вазидани шамол ба амал меояд), **йарч** (кӯчида фаромадани хоки **тепа**).

б) **Калимаҳои сифатӣ** (адъективӣ). Диалектизмҳои сифатӣ, ки дар доираи лаҳҷаҳои тоҷикзабонони водии Вахон ва дигар лаҳҷаҳои ҷанубӣ интишор ёфтаанд, микдоран зиёд нестанд. Онҳо дар нутқи мардум барои ифодаи хислати одамону ҳайвонот, аломати ашё ва ғайра ба кор мераванд: **дилӣow** (бочуръат, хушсухан), **гиранда** (газанда), **лалм** (беоб), **лалмӣ** (ҳосили замини беоб), **қачала** (қач), **қълет//килет** (вайрон, хароб), **қърък** (хом, нопухта), **мъхшул** (лаққӣ, эзма), **дийор** (намоён), **олак** (ганда, бад, гапи ганда), **пъру** (чаппа), **ғажд** (ифлос), **сархуй** (беназорат), **соф** (тоза; пурра, тамоман), **тъмч//тумч** (талхмаза), **зика** (олуфта, зебо), **хъшпъшок** (хушлибос) ва ғ.

в) **Калимаҳои феълӣ**. Хусусиятҳои зиёди феълҳои тоҷикӣ дар заминаи маводи забони адабӣ дар рисолаи Ҷ. Аҳмадова [3], В. С. Расторгуева, А. А.

Каримова [151], Н. Маъсумӣ “Феъл” [23, 176-288], Ж. Гулназарова [6], С. Ҳалимиён “Куниш” [49], Б. Раҳмонов [41] мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ин навъи диалектизмҳо бештар дар қолаби феълҳои сода ва таркибӣ сурат мегиранд. Ҳамин гуна гурӯҳбандӣ дар рисолаҳои дигари ба таҳқиқи лексикаи феъл бахшидаи шевашиносони тоҷик низ мушоҳида мешавад.

1) *Феълҳои сода*: **чафидан** (сахт тоб додани либос ҳангоми чомашӯӣ), **лутидан** (дар хок ғел задани хар ё мурғ), **қъчидан** (нӯшидан), **шапидан** (задан), **такидан** (афшондан), **гългъндан** (сахт ларзонидан), **вармосидан** (варамидан, варам кардан), **вrecидан** (хушкида нобуд шудан), **хелидан** (шӯридан, омехта кардан), **зъгаштан** (гузаштан), **зъгарундан** (гузарондан) ва ғ.

2) *Феълҳои таркибӣ*: **кайак қаран** (гаранг кардан, безор кардан), **нъхшор//нухшор//нъқшор қардан** (кафша кардан), **соп-соп қаран** (ламс кардан), **дайров қаран** (расидан), **дийор шудан** (намоён шудан), **фър гаштан** (чарх задан, саёҳат кардан), **кал қардан** (буридан), **мазмун гирифтан** (мач.: эрод гирифтан), **ошнойӣ қадан** (бӯсидан), **пъру қардан** (чаппа қарда мондани зарфҳои шустагӣ), **тал задан** (рӯ ба рӯ гузоштан), **усал қадан** (масхара доштан), **уч//ҳуч қаран** (боло бардоштан) ва ғайра.

г) **Қалимаҳои зарфӣ**. Зарфҳои лаҳҷавиро аз ҷиҳати маъно ба таври зайл гурӯҳбандӣ қардан мумкин аст: 1) *Зарфи замон*: **амолӣ//ҳамолӣ** (ҳозир, навакак), **толӣ** (то ҳол, то ҳозир); 2) *Зарфи макон*: **ибар** (ин сӯ, ин тараф), **убар** (он сӯ, он тараф), **уч//ҳуч** (боло), **ита** (ин тараф), **ута** (он тараф); 3) *Зарфи миқдору дараҷа*: **ика** (ин қадар), **ука** (он қадар), **ҳамиқа** (ҳамин қадар), **йақап** (каме, андаке); 4) *Зарфи тарзи амал*: **йаке** (ногаҳон), **оста** (оҳиста), **сал** (сахл, андак), **каловида//қаладав хӯрда** (ҳаракати ноҳамвори одами маст, бемор) ва ғ.

2. **Диалектизмҳои лексикӣ, ки дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Ваҳон ва лаҳҷаҳои водии Рашт ва Ваҳё дар гардиш мебошанд**. Миқдори ин навъи қалимаҳо нисбат ба гурӯҳи лаҳҷаҳои Кӯлоб бештар ва гурӯҳҳои мавзуии онҳо фаровонтар аст. Истеъмоли қалимаҳои ашъӣ (исмӣ) дар ин

лахчаҳо афзалият дошта, нуфузи унсурҳои луғавии сифатӣ, феълӣ ва зарфӣ нисбатан камтар ба мушоҳида мерасад.

а) **Калимаҳои ашӣ** (исмӣ). Ин гурӯҳи вожаҳо мавзӯҳои зеринро фаро мегиранд:

1) Диалектизмҳои, ки барои ифодаи мафҳумҳои хешутаборӣ ва шахсият ба кор рафтаанд: **қиблагоҳ** (бобо ё падар), **синд//синдикӣ** (фарзанди беникоҳ таваллудшуда, ҳаромӣ), **тул** (насли одамӣ ё ҳайвонот), **ваъзқун** (мулло, имом, шахсе, ки амри маъруф мекунад), **хувар//хуар//хоар** (хоҳар), **думод** (домод), **хунадумод** (домоде, ки дар хонаи духтардор зиндагӣ мекунад), **қуруғмол** (посбони хирман, замин; чарима барои хирмани ғалла), **қарорӣ** (ичоракор, чоряккор; тинҷӣ), **сулама** (наврас, ҷавон; содафеъл), **суланг** (писар ё духтари болиғ), **қимғола//қинғола** (номзадшуда), **хъшдор** (ошиқ) ва ғ.

2) Диалектизмҳои, ки дар ифодаи мафҳуми матоъ, либос, каллапӯш поймафзол ва амалҳои ба онҳо алоқаманд ба кор мераванд:

а) номи матоъҳо ва ҷиҳози хона: **қоғма** (матои пахтагии дастибофт), **сийаҳқанҷ** (матои сафеди дастибофти рахҳои сиёҳдор), **сурҳқанҷ** (матои сафеди дастибофти рахҳои сурҳдор), **сурҳалоча** (алочаи сурҳ), **хатхатак** (матои дуранга), **лоқу пар**, **лоқу луқ** (чизу чораи хона), **чодир//чодар** (гилеми тунуки пашмини маҳаллӣ; рӯймоли калони занона; пардаи калон, ки дар рӯзи тӯй арӯсу домод паси он менишинанд), **йакандоз** (як навъи кӯрпача);

б) номи либос, ҷузъҳо ва анвои он: **ҷума** (ҷома), **мағзӣ** (шерозаи атрофи курта, ҷома, кӯрпаву кӯрпача), **тахпochaгӣ** (як ҷузъи шалвор ё эзори мардона), **тирез** (як ҷузъи либос), **локӣ** (миёнбанди мардона), **пешчокак** (як навъи курта);

в) номи каллапӯш, дастпӯшак ва қисмҳои онҳо: **сарбандак** (рӯймоли начандон калон; як навъи рӯймолбандӣ), **тупак** (тупаки тоқӣ), **зӣ (h)** (шерози тоқӣ), **гардӣ** (як навъ рӯймоли арзонбаҳо), **дастбила//дастбела** (дастпӯшак) ва ғайра.

г) номи поймафзол ва ҷузъҳои он: **муқӣ//мукак** (поямафзоли қадима аз пӯсти буз ё гӯсфанд, ки пашмаш аз дарун аст), **пайтова** (попечи латтагӣ),

шъкелак (ресмони пойафзоли маҳаллидӯхт, ки дар гирди пой печонда мешавад);

Ғ) номи маҳсулот ва амалҳои ба дӯхтани либос ва чиҳози хона вобаста: **дарбӣ**, **поргӣ** (дарбех), **қарама**, **қӯрама** (қӯроқдӯзӣ), **қуроқ** (чиҳози аз порчаҳои матоъ дӯхташуда), **шурак** (навъи абрешим), **ширмоқ** (пашми тоза, пашми аълосифат) ва ғайра.

3. Диалектизмҳои, ки мафҳуми ҳавлию хона, иморатҳои ёрирасон, ҷузъҳои он ва номи масолеҳи сохтмонро ифода мекунанд:

а) хона ва ҷузъҳои он: **девол** (девор), **дастак** (болор), **дарбича** (дарича, чашмак), **ичра//очра//һичра** (хучра), **тасутун** (сутуни асосии хона), **килӣ//кълит** (калит), **пештоқ** (пешайвон, пешдолон), **тахсинч** (синчи поёнӣ, ҷӯбҳои зерин болор), **тордарӣ** (ҷӯби қисми болоии дар) ва ғайра; б) биноҳои ёрирасон ва дур аз ҳавлӣ: **дарвозахона** (даромадгоҳи рӯпӯшида ва дарвозадори ҳавлӣ), **ғел** (оғили чорвои майда дар дохили молхона), **каҳдун//кадун//кадон** (каҳдон), **кътич** (хонаи тобистона дар айлоқ), **хонақо** (масҷиди деҳа); в) девор ва ҷузъҳои он: **чордевола** (девори гилини чорпоҳсағӣ), **чапарак** (девори гирди ҳавлӣ, ки аз шоҳу навдаҳои дарахт сохта мешавад), **лойдевол** (поҳсадевор), **сангдевол** (девори сангин), **тахдеволӣ** (пойдевор), **қърумдевол// қърумбдевол** (кулӯҳдевор); г) ҷузъҳои дигари ҳавлӣ: **овмурӣ** (ҷойи обгузар аз зерин девори ҳавлӣ), **новачо** (кубури обгузар) ва ғ.

4. Диалектизмҳои, ки ба номи таом, навъҳо ва маҳсулоти ғизоӣ марбут мебошанд. Вобаста ба таркиби хӯроқҳо ва маҳсулоти асосии он номгӯи таомҳоро ба таври зайл гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст: а) таомҳои ширӣ: **ширбат** (таоме, ки аз шире орди дар равған тафдодашуда тайёр мекунанд), **чоштбардорон** (таоми маросимӣ, ки қабл аз бардоштани хирман пухта тақсим карда мешавад), **ордбирйон** (таом аз шире орду равғану об), **атола** (таом аз орду шир ва равған), **умоч** (таом аз шир, гулӯлаҳои хамир), **ширруған** (таом аз шир ва равғани зард); б) таомҳои ғалладонагӣ: **далда//далида** (таом аз гандум ва ғаллаи кӯфта), **дангича**, **гандумбоч** (таоми гандумӣ), **кашк**

(гандумкуча); в) таомҳои гӯшти: **қайла** (гӯшти дар равған бирёншуда), **қавурма** (гӯшти дар равған бирён ва дамдодашуда), **мурғбирён** (мурғбирён) ва ғ.; г) таомҳои хамирӣ, нонӣ ва чаккагӣ: **фатирмаска** (омехтаи фатир бо маска), **қърутоб//қурутов** (таом аз қурут, равған ва пиёзи бирён), **шакаров** (таом аз нони гарм, пиёз ва кабудӣ; ғ) таомҳои моеъ, биринҷӣ ва навъҳои шӯрбо: **шӯрво** (шӯрбо), **йалама** (таоми биринҷӣ), **пиёва**, **овҷӯшак** (муродифи пиёва//пиёба), **овруған** (пиёзи дар равған зирбонидашуда), **тухмшурво** (шӯрбо бо тухм), **сумалак** (суманак), **шила** (шавла), **говйӯғӣ** (таоми маросимӣ, ки пеш аз оғози кишти замин мепазанд); д) нон ва хелҳои он: **гирдача** (нони калони бо хамиртуруш пухташуда), **садрӣ//сатрӣ** (нони арзан, ки дар таги хокистари гарм мепазанд)-дар дигар лаҳҷаҳо маънои як қабза алаф ё гандуми даравшуда ба кор меравад; **сумалакруған** (нони аз майсаи гандум бо шир пухташуда), **таһмол** (фатири қад-қад бо ширу равған пухташуда).

5. Диалектизмҳои марбут ба номи ҳайвоноти хонагӣ, узвҳои бадан ва амалҳои, ки ба онҳо муносибат доранд. Вожаҳои ин гурӯҳ бештар номи навъҳои аспу хар, бузу гӯсфанд, ранги пӯст, синну сол, афзор, ҷойи ниғаҳдорӣ ва баъзе амалҳои ба нигоҳубини онҳо вобастаро мефаҳмонад: а) калимаҳои марбут ба аспу хар: **ҷейран** (аспи рангаш сурхи равшан, ки пешонияш сафед бошад. Дар лаҳҷаҳои дигари ҷанубӣ ин вожа дар шакли **чиран//черан** дучор меояд), **қъзил** (аспи рангаш хокистарӣ), **сийахтърӯғ** (аспи сиёҳранг), **хархутик** (курраи хар), **тойхар** (курраи дусолаи хар), **мочахар//қъчхар** (хари мода); б) калимаҳои мансуб ба бузу гӯсфанд: **туқлӣ//тққлӣ//тухлӣ** (гӯсфанди дусола), **дубахр//дубар**, **чалиш**, **модбъз//модбуз** (бузи мода), **модбича** (бузғолаи мода), **серкача** (нарбузи ахтаи аз ду то сесола); в) истилоҳоти мансуб ба гов ва шутур: **ҷувона//ҷуһна** (буккача), **ғъночин//ғънавчи(н)** (модагови ханӯз нозоида), **тайлоқ** (гови аз як то дусола), **йошов** (нимхӯрдаи хошоки охури гов), **сарохур** (охури калон), **оғил** (молхона), **айлоқ** (чарогоҳи тобистона) ва ғ.

6. Диалектизмҳое, ки номи гиёҳу растаниҳоро ифода мекунанд: **чамилак//чамбилак** (номи гиёҳи хушбӯ, ки онро дар таом меандозанд), **чуғорӣ//чаварӣ** (чуворимакка), **ғашша** (юнучкаи худрӯй), **қарақот** (қоти кӯҳӣ, смородина), **лух, нозбу//ниёзбу** (номи гиёҳҳои хушбӯ), **нолчък//нолчак** (қамиш), **парпӣ//палпӣ** (гиёҳи давоӣ), **қорч//хоч** (занбурӯғ), **търахч** (гиёҳи талхмаза) ва ғ.

7. Диалектизмҳое, ки чиҳати номгузории асбобу анҷоми рӯзгор ба кор рафтаанд: **лахчагир** (оташгирак, аловгирак), **афсон//сон** (қайроқсанг), **афтоба//офтоба** (кӯзаи гарданборики обгирии дастадор), **дас(т)бандък** (тасмаҳои гаҳвора), **ғелбол** (ғалбер), **сумтърош** (асбобе, ки бо он сум ё нохунҳои аспро метарошанд), **шоту//шотун** (зинапоя), **хамба//хамбак** (қуттии ғаллагирӣ) ва ғ.

8. Диалектизмҳое, ки дар ифодаи узвҳои бадани инсон ва бемориҳо ба кор рафтаанд: **парък** (қабурға), **хала** (сих задани дил ё узви дигар), **дъст** (даст), **озах** (дамиш), **хъшкхориш** (захми хушкида, хоришак) ва ғ.

9. Диалектизмҳое, ки ба маросими тӯй, мотам, оинҳои динӣ ва амалҳои ба онҳо вобаста нигаронда шудаанд: **қурхат** (дуо барои ёфтани чизҳои гумшуда), **овшапак** (маросими ба якдигар об пошидан, бо мақсади он ки борон борад), **пъҳил//пиҳил** (омӯриши гуноҳ аз тарафи пирони барҷомонда, беморони вазнин), **дуогирӣ** (қабл аз тӯй ё сафар аз домуллои деҳа дуо гирифтани ва чизе хайр кардан), **худойӣ** (таоми хайрия ва гирифтани дуо), **чаһт** (даъват), **тумор//туморча** (бозубанд, ки дар банди даст бо мақсади чашми бад нарасидан баста мешавад), **туқузбарӣ** (маросими ба хонаи арӯс фиристодани чиҳози тӯй) ва ғ.

10. Диалектизмҳое, ки ба об ва ҳодисаҳои табиат қаробат доранд: **дамгир** (аз гармӣ нафасгир шудан), **қалағут** (ба об сарозер рафтан), **питов** (ҷойи офтобрӯ) ва ғ.

б) **Калимаҳои сифатӣ**. Унсурҳои луғавии ифодагари аломату хусусияти ашё аз лиҳози теъдод чандон зиёд нестанд. **айос//айоз** (соф, нисбат ба ҳаво), **чазир** (хароб, вайрон), **йала//ела** (кушода), **қачала** (қач), **қалева** (гаранг, моту

мабхут), **кънъск//къниск** (хасис, зихна), **ела** (озод, талок додан, сар додан), **воз** (боз, кушода) ва ғ.

в) **Калимаҳои феълӣ**. Феълҳои ин гурӯҳ асосан, дар шакли сода ва таркибӣ дучор меоянд: 1) **феълҳои сода**: **чоғидан** (чеғ задан, касеро фарёд кардан), **фраконидан** (обгардон кардани либос) дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ин калима ба замин тааллуқ дорад, **лақидан** (пургӯйӣ кардан), **шуридан** (омехта кардани орд бо об), **туридан** (рамидан). 2) **Феълҳои таркибӣ**. Ин гурӯҳи диалектизмҳо тавассути ёридиҳандаҳои **кардан, задан, додан, хӯрдан** ташкил ёфта, ҷузъи номии онҳоро калимаҳои исмию сифатӣ ташкил мекунанд: **хай кардан** (рондан), **хуй кардан** (сар додан), **калағут задан** (ба об саракӣ ғӯта задан), **фан додан** (фиреб додан), **суз додан** (масхара кардан) ва ғ. Феълҳои навъи мазкур дар лаҳҷаи водии Рашт низ ба қор мераванд [13, 146-157].

3. Диалектизмҳои марбут ба лаҳҷаҳои тоҷикони Вахон, Дарвозу Ванҷ ва Рашту Кӯлоб (дар асоси маводи «ФГҶЗТ», 2012; Розенфельд «Таджикско-русский диалектный словарь», 1982). Вожаҳои ин гурӯҳ бештар хусусияти ашъӣ ва ғайриашъӣ доранд: а) **калимаҳои ашъӣ**. Ин навъи вожаҳо қариб дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти одамон мушоҳида кардан мумкин аст, ки аз ҷиҳати маъно ва мавзӯ ба тариқи зер тасниф мешаванд: 1) Диалектизмҳои, ки мафҳумҳои хешутаборӣ, шахс ва баъзе амалҳои ба онҳо марбутро ифода мекунанд: **аврат//наврат** (зан), **бийор** (бародар), **бийорак** (додар), **йанга** (зани бародар), **бохчун** (амбоғ, кундош), **боғӣ** (хеши дур, бародархонда), **чаһтгар** (тӯйхабар), **чилабгир//чилавгир** (касе, ки арӯсро то хонаи домод ҳамроҳӣ мекунад), **қаъм//қом** (хешу табор), **сънор//синор//синһор** (келин, арӯс), **ба** (бӯса; муродифи мачак) ва ғ.

2. Диалектизмҳои, ки мафҳуми меваю ғалладона, ҳайвонот ва макони зисти онҳоро мефаҳмонанд: **амруд//амрут**, **нашпотӣ** (навъҳои нок), **гурқовак** (махлуқи монанд ба рӯбоҳ ё шағол), **фърғомч//фърғонч** (ғуночин, гови дусесола), **шола** (ҷойи нигоҳдории чорво дар девлоҳ) ва ғ.

3. Диалектизмҳое, ки мафҳуми сару либос, матоъ ва ҷиҳози хонаро ифода менамоянд: **дастбила** (дастпӯшаки пашмин), **рағза** (матои дастибофти пашмин). Дар лаҳҷаҳои дигари шеваи ҷанубӣ вожаи «**шорағза**» ба маънои «шими мардонаи аз матои пашмин дӯхташуда» роиҷ аст; **пойтахс** (туҳфаи соҳиби хона ба меҳмон дар шакли либос ё чизи дигар).

4. Диалектизмҳое, ки барои ифодаи номи асбобу анҷоми хона, дастгоҳу таҷҳизот ба кор мераванд: **чорубӣ//чурубак** (чорӯб), **чувозък** (осиёби дастӣ), **фӣ** (бели ҷӯбин), **ғалбел** (ғалбер; муродифи **чуғел**), **шоту//шотун//шотӣ** (зинапоя), **хамба** (к) (кутии гилини гандумгирӣ) ва ғ.

5. Диалектизмҳое, ки мафҳуми предметҳои гуногунро ифода месозанд: **арқа** (китф), дар забони язғуломӣ низ **арқа** ба маънои **китф** ва **пушт** роиҷ аст; **дукон** (хучраҳои дохили хонаи бадахшиён), **фалак//фалакӣ** (сурудхонӣ бе мусиқӣ бо овози баланд), **пуш** (навъи гиёҳ), **сағоч** (санги калони паҳн), **сърхакон//сурхакун** (навъи бемории гул) ва ғ.

Ба ҳамин тариқ, диалектизмҳои лексикӣ пурраи муҳолиф, ки решаи онҳо дар забони адабӣ дучор намеояд, домани интишори нисбатан густурда дошта, ба истиснои нутқи тоҷикзабонони водии Вахон, дар лаҳҷаҳои шеваи ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ низ истеъмол меёбанд.

1.2.4. Диалектизмҳои лексикӣ пурраи ғайримухолиф

Қайд кардан лозим аст, ки диалектизмҳои лексикӣ пурраи ғайримухолиф воситаи фарқгузор ва ҷудокунондаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон аз дигар лаҳҷаҳои тоҷикӣ маҳсуб ёфта, асосан дар нутқи мардуми маҳалҳои тоҷикнишини Ямг, Нижгар, Чилтоқ, Удит истеъмол меёбанд ва худуди интишори онҳо аз минтақаи Ишкошиму Вахон берун намебарояд. Диалектизмҳои ин гурӯҳ дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ муродифҳои худро доранд ва ё қисман бо шаклҳои аз ҷиҳати фонетикӣ тағйирдида ба кор мераванд. Онҳо аз ҷиҳати теъдод хеле зиёданд ва фарогири мавзӯҳои гуногун мебошанд. Дар таҳқиқоти лаҳҷашиносон Ғ. Ҷӯраев ва Ш. Исмоилов диалектҳои мазкур аз рӯи вазифаву маъно ба гурӯҳҳои муҳолиф ва ғайри муҳолиф тасниф шудаанд [243; 13]. Чун анъана диалектизмҳои лексикӣ

пурраи ғайримухолифро низ ба ду гурӯҳ: а) ашӣй; б) ғайриашӣй чудо мекунем: барои равшан шудани ин масъала ҳар яки онро дар алоҳидагӣ дида мебароем:

а) **Калимаҳои ашӣй.** Вожаҳои ашӣй дар тамоми соҳаҳои ҳаёти мардум дучор меоянд, бинобар он, аз лиҳози мавзӯ гурӯҳи хеле зиёдро дар бар мегиранд: 1) Диалектизмҳои, ки мафҳумҳои хешутаборӣ ва номҳои ба одамон мутааллиқро ифода меkunанд. Инҳоро ба ду гурӯҳ чудо мекунем: а) истилоҳоти хешутаборӣ: **набоса** (набера), **абоса** (абера), **амшира** (хоҳар, хоҳархонд), **амък//амук** (амак, бародари падар), **бачек** (бача, кӯдак), **бъчӣ** (амак), **модаршир** (зане, ки арӯсро то хонаи домод ҳамроҳӣ мекунад), **қамой** (каниз, зани авом, ки саидҳо ё хӯҷаҳо ба занӣ гирифтаанд), **уштук** (кӯдаки навзод, парпечкардашуда; дар забони ваҳонӣ: **въштък**), **уштъкбадал** (кӯдаки навзоде, ки онро гӯё деуу парӣ иваз карда бошанд; кӯдаки бадсурат), **хольк** (амак, тағо), **холькбача** (писари тағо ё амак), **хондор** (сарвари хона), **пошкиста** (маҷ.: зан, аврат), **лол** (бародари калонӣ) ва ғайра; б) диалектизмҳои, ки бо мафҳуми шахс ва шугли одамон вобастагӣ доранд: **бибизан** (зане, ки дар айлоқ ба кори ҷӯшидани говҳо ва коркарди маҳсулоти ширӣ роҳбарӣ мекунад), **ағача** (марде, ки дар тӯй дар бозии муғулбозӣ нақши занро мебозад), **амбоғ** (кундош, муродифи бохчон//бохчун), **арғънд** (дурага; фарзанде, ки аз никоҳи авом ва саидҳо ба дунё омадааст), **бачгӣ** (бачагӣ), **гирйагар** (навҳагар, гиряи рӯзи мотам), **катхъдозода** (соҳибхонаи хуб, дастархондор), **зайча//зача** (зани нав таваллудкарда) ва амсоли инҳо.

2) Диалектизмҳои, ки ба мафҳуми ҳавлӣ, хона, иморату қисматҳои таркибии он, биноҳои ёрирасон ва масолеҳи сохтмонӣ алоқамандӣ доранд. Ин гурӯҳи диалектизмҳо аз доираи нутқи тоҷикзабонони Бадахшон ва хусусан тоҷикони Ваҳон, берун намеравад. Теъдоди ин навъи вожаҳо нисбатан зиёд аст, зеро тарзи хонасозии мардуми Бадахшон нисбат ба дигар маҳаллоти Тоҷикистон дигаргуна мебошад ва хусусиятҳои ба худ хос дорад. Калимаҳои ин гурӯҳро, дар навбати худ, ба бахшҳои зерин тақсимбандӣ мекунем: а) қисматҳои хона: **нах** (ҳучраҳои хона, дӯкон), **чабнах//чапнах** (суфаи шаҳнишин), **кунҷ//кънҷ** (суфаи кунҷи хона), **сартакӣя** (суфаи асосӣ), **карсин**

(нимдевори паҳлуи суфаҳои хона), **бъзовез** (чӯби байни ду сутуни даромадгоҳи хона), **пърам//пъран** (барчастагии уфуқии девори дохили хона) ва ғайра; б) қисматҳои дар: **пърнич** (остонаи дар), **пъландарӣ** (пахлударӣ), **ғърв** (мурғаки дар), **лък** (лук, қулфи қадимаи чӯбӣ); в) равзана ва чузҳои он: **рузан** (равзан), **рузандарък** (сарпӯши рӯзан), **рузанчуб** (чӯби дароз барои кушодани рӯзан); в) оташдон ва бахшҳои он: **лангар//лангархона** (қисми муқаддаси оташдон, чойи дудандозӣ), **тътта//тахта**, **пушак** (қисме аз пойғаҳи хона, ки болояш бо тахта пӯшида шуда, барои ниғаҳдории пойафзол ва ғ. истифода мешавад), **чагърдӣ** (чаҳлак); г) девор ва хелҳои он: **тахтабандӣ** (девори начандон баланди тахтагин, ки роҳрави хонаро аз ҳавлӣ чудо мекунад), **чапардевор** (девори атрофи ҳавлӣ, ки аз шоху навдаҳои дарахтон месозанд); ғ) масолеҳи сохтмон: **васса** (тири боми хона), **валч//волч** (ғуллагӯбҳои борики болои тир), **хоки съфед** (оҳак); д) биноҳои ёрирасон: **ағел//йағел** (оғил) **эчӯк** (ҳеча, чойи ниғаҳдории барраю бузгола), **езумдон** (ҳезумхона), **мурғечак//ечак//еча** (катаки мурғ); е) зина ва қисмҳои он: **погашт** (даромадгоҳ), **сулон//сулонпойа**, **сълимпойа** (зинапоя), **бендък** (зинапояи оташдон); ё) биноҳое, ки дур аз хонаю ҳавлӣ сохта мешаванд: **фъррош** (кӯрғонча, муҳаввата барои ниғаҳдории чорво), **крич//къттич** (курич//курича).

3) Диалектизмҳои, ки бо соҳаи чорводорӣ алоқаманданд. Дар ин гурӯҳи унсурҳои луғавӣ калимаҳои ифодагари мафҳумҳои марбут ба чорвои майдабузу гӯсфанд микдоран афзалият доранд: **мешак//мешък//мъшьк** (бузи кӯҳӣ ё архар), **верак//върак** (барраи нар; дар забонҳои помирӣ: **варук** (барраи нар), **фърғонч//фърғомч** (ғуночин, гови дусолаи нозоида), **лесък** (хӯсаи гӯсола барои чӯшидани гов), **афкина** (поруи бо коҳ омехтаи зери пойи чорво), **пъшк//пишк//пӯшк** (саргини бузу гӯсфанд), **нъгърчок** (чузье аз полвони хар, ки аз чӯб сохта шуда, барои бастании бор истифода бурда мешавад), **харкувот** (кураи хар), **йахта//ахта** (гов, буз ва гӯсфанди ахтакардашуда), **тохък** (гӯсфанди нар, кӯчқор), **толийок** (тайлоқ (бачаи шутур), **шьгър** (шутур), **қачқор** (гӯсфанди нар), **хашгов** (қутос).

4) Диалектизмҳое, ки барои ифодаи номи таому навъҳои он, маҳсулоти физой ва баъзе маҳфумҳои ба онҳо алоқамандро ифода мекунад: а) номи таомҳо: **бат** (таоми маросимӣ, ки аз равғану орд тайёр карда мешавад (мунҷонӣ: **батък**), **боч//боҷ** (таоми маросимӣ аз донаҳои гандум ва каллаю почайи гӯсфанд омода месозанд), **калпалов//калпелов** (оши бегӯшт), **шабдег** (таоми наврӯзӣ, ки шаби пеш аз ид аз гандум, каллаю почайи гӯсфанд пухта мешавад), **шелон//шилон** (таоми идона ё тӯёна; дар забони яғнобӣ), **зичбат** (таоми, ки онро дар айлоқ мепазанд), **шах** (таоми, ки аз чароғбарг (номи гиёҳ) омода карда мешавад), **шахи латрук** (як навъ шах, ки бо гиёҳҳои кӯҳии шифой омода карда мешавад), **ширкочӣ** (атолаи бо шир), **амоч** (аз орди боқило пухта мешавад), **тарбат** (аз чарбуи ҳайвонот ва орди гандум мепазанд), **чамбуратола** (аз зардолуи хушк, орд, равған мепазанд), **ғълмъндӣ** (таоми, ки обаш зиёд бошад), **макът** (ширинӣ, ки аз ях, орд ва суманак дар Наврӯз тайёр мекунад), **ландрукбат** (аз гиёҳ, орд ва равған мепазанд), **алимов** (муродифи далда//даля), **чамбур** (зардолуи қоқ), **молда** (атола, пӯхтов бо рӯғани маска), **ош** (аз орди боқило тайёр карда мешавад); б) нон, хелҳо ва маҳсулоти хамирӣ: **нонмаска** (нони маскамолида), **муштмол**, **нонмолък** (аз нони гарм, равған ва шакар тайёр мекунад), **нонруған** (нони дар равған таркардашуда), **қамоч//қумоч** (нони дар зарфи фулузӣ (қолаб) пухташуда), **шогунқъмоч** (нони, ки ба муносибати Наврӯз мепазанд), **търахтов** (нони тунук (чапотӣ), **нони тоба** (нони тунук, ки онро дар рӯзи тӯй мепазанд), **қърс** (нон барои сағ), **хурсумбък** (нони, ки дар рӯзи Наврӯз дар таги қӯри оташ мепазанд), **нони клосък** (аз орди арзан тайёр мешавад).

5) Диалектизмҳое, ки номи ҳодисаҳои табиатро ифода менамоянд: **борондах** (бороне, ки якҷоя бо шамоли саҳт меборад), **тарбод** (борон бо барфи тар якҷоя меборад), **зайчабод**, **тойлоқбод** (шамоли саҳти пур аз хоку чанг, ки то се рӯз давом мекунад), **кургард//курбод** (шамоли саҳт бо чангу ғубор), **ансъв** (ҳавои бисёр сард), **нажнӯк** (барфи калон-калон), **ғълбойък//девбодък** (шамоли саҳте, ки чангу хокро боло мебардорад), **лашкари ғайб** (номи як навъи заминҷунбӣ), **лозар** (ях, пирях), **манйор//минйол//маниёр** (туман, буғи

замин дар зимистон), **питоб/питов** (офтобрӯя), **тамус//тамуз** (чиллаи тобистон).

6. Диалектизмҳое, ки дар номгузорию асбобу анчоми рӯзгор ва таҷҳизот ба кор рафтаанд: **бастик** (қайчии пашмтарошӣ), **чағз//чаҳс** (ширполо), **лут** (зарфи гилини обкашонӣ), **лангарӣ** (табақи чӯбин), **афчун**, **чанголак** (шоҳачаи таомхӯрӣ), **дамқан** (зарфи дастшӯӣ), **нова** (воситаи хамиршӯрӣ), **блавдон** (сабади нонгирӣ), **нонбандък** (рафида), **парчук** (мухпар), **шанпан** (халтаи алафкашонӣ), **касика** (зарф, муродифи алабӣ), **қафиз** (асбоби ордгирӣ), **навтӯрош**, **аздъл** (воситаи тоза кардани хамир аз карсон), **чангак** (аловкоб), **мъсдег** (зарфи ордгирӣ), **хъмбук** (зарфи дӯғкашӣ), **парвезан** (ғалбери сӯрохҳояш нисбатан калонтар), **пинък//пинук** (сӯрохии сӯзан), **фъроғбез** (ғалбери чашмакҳояш калон), **фърийуғ** (тасмае, ки бо он йуғчӯбро устувор мекунанд), **илғорбанд**, **илғорчуб** (чузъҳои юғ), **кафча** (қошук; дар забони ваҳонӣ: **кабч/кафч**; ишкошимӣ: **кофч**; мунҷонӣ: **кафича**; язғуломӣ: **кебч**; яғнобӣ: **кафч**; тоҷикӣ: **кафча** (белча), **парък** (чархчӯби дӯғкашӣ), **симък** (аловкови печка).

7. Диалектизмҳое, ки ба матоъ, либос, каллапӯш, пойафзол ва қисмҳои онҳо алоқаманд мебошанд: а) номи матоъҳо: **қановез** (номи матои абрешимӣ), **товор** (навъи матои пилла), **тоқивор** (матои тоқидӯзӣ); б) либос ва чузъҳои он: **луқ** (латтакуҳна), **шол** (навъи рӯймол), **тамбун//тамбон** (танбон, чизор//эзор; шалвори занона), **воскат** (камзул), **шуволак** (шим); в) пойафзол ва навъҳои он: **бут** (ботинка), **чамус** (пойафзоли маҳаллӣ, ки аз пӯсти хом тайёр карда мешавад), **съндал//синдал** (пойафзоли даридагӣ).

8) Диалектизмҳое, ки номи зарфҳои гуногунро ифода мекунанд: **алабӣ** (зарфи фулузӣ, коса), **бутал** (зарфи шишагин), **пъжин//пизин** (зарфи ширгирӣ), **обхора** (кӯзаи обгирӣ), **замбар//занбар** (зарфи мудаввари аз қамиш бофташуда барои нонгирӣ).

9. Диалектизмҳое, ки дар мафҳуми мева, дарахтони мевадор (дастпарвар ва худрӯй) ва бемева ба кор мераванд: а) **пъндък** (зардолуи хом, муродифи **ғурък//ғӯрук**), **куксултон** (як навъи олу), **себӯк** (навъи зардолу), **балхӣ** (як

хели зардолу), **мамудӣ** (як навъи себ); б) буттаҳои мевадор: **йортӣ** (қарақоти кӯҳӣ), **чълажм** (номи буттаи мевадихандаи кӯҳӣ), **шпинг** (як навъ буттаи мевадор, ки аз ҳосили он мураббо мепазанд), **гългътак** (ангат), **ғълойък** (муродифи гулхор, хулул, хуч), **чанвармижк** (буттаи кӯҳӣ), **шъпод** (номи буттаи кӯҳӣ), **търъшпок** (номи буттаи мевадори кӯҳӣ), **кътвин** (барои фишори хун), **лъх** (барои равондани санги гурда); в) номи дарахту буттаҳои бемева: **школбед** (як навъи бед), **шакарбед** (аз навъҳои бед), **сийабед**, **чаврбед**, **фърз**, **пйахък** (як намуди сафедор), **чъкор** (як навъ дарахти бемеваи баландкӯҳ), **ахман** (буттаи меваҳояш сурхчатоб; муродифи **йахманаки** лаҳчаҳои чанубӣ), **кавар** (дар баъзе лаҳчаҳои чанубӣ: **камар**), **мажчирак** (муродифи **нъртък**).

10. Диалектизмҳои, ки барои номгузорӣ ба анвои гиёҳҳо хизмат мекунанд: **чанбилак** (чамилак), **съпърғак**, **шървиш** (бобуна), **мальхч**, **ширинбийо** (ширинбия), **съпандр** (испанд), **бозланч** (чойалаф барои фишори хун), **родавак** (алафи шифобахш барои гурда), **арақи расул** (чойалаф), **мағчир** (даво барои дил), **шушвъхък** (даво барои **шӯш**), **къндкак** (навъи алаф: талхакаҳ), **сърхчуб** (навъи гиёҳи табобатӣ), **мърмитсек** (шикастабанд), **латрук** (гиёҳе, ки дар таом меандозанд), **сивг** (навъи гиёҳе, ки аз он таом мепазанд), **зарғул** (зардчӯба), **қалитък** (навъи алаф барои рафъи фишорбаландӣ), **говальк**, **бодомак**, **сармок** (алафчой), **сътрахм** (гиёҳи хушбӯй), **кикик** (хуч), **риштакашък** (барги зуф), **сечък** (дар хӯрокпазӣ истифода мебаранд) ва ғ.

11. Диалектизмҳои, ки номи узвҳои бадани инсонро ифода мекунанд: **колък**, **чокон** (холҳои сунъии бари рӯй ва миёни ду абрӯ), **мъч** (каф), **қуғък** (забонча), **сутхон//сътхон** (устухон), **қол** (хол), **парък** (қабурға), **алоша** (чоғ; муродифи **алахша//алахшов**), **хофга** (байни китф), **съпърз** (сипурч), **фъйак** (шона, дар забони ваҳонӣ низ **фъйак**) ва ғ.

12. Диалектизмҳои, ки ба номи бемориҳо марбут мебошанд: **курӣ/куррӣ** (маҳав, пес), **обкон** (обакон>краснуха), **зъх//зах//зих** (озах), **сафро** (дилбеҳузурӣ), **сарсих** (гаранг шудан, сарчарҳак), **шарч** (доғи кунчитак), **тофч**

(доғи рӯй), **дъмбъқ** (варами шикам), **бъздуш** (дарди даҳон, ки одатан кӯдакон ба он гирифтор мешаванд), **патӯкланг** (фалачи кӯдакона), **сланд** (пучак), **говмажа** (бемории милки чашм), **сақав** (зуком), **пилпит** (як навъи гул; муродифи сурхакон) ва ғ.

13. Диалектизмҳое, ки ба маводи ороишоти занон марбут мебошанд: **чама** (сӯзани қубба), **чила** (ангуштарӣ), **талух//тълук** (халта), **алқа** (ҳалқа, гӯшвор), **морек** (муҳраҳои гардани занон), **мубандък//мубандак** (ресмонҳои сурхи пашмин, ки ба мӯй илова карда мешавад), **амел** (ҳамел), **пешовез** (гарданбанди секунча). Хелҳои муҳра: **дилтапок** (навъи муҳраи табобатӣ), **хафабандък** (як навъи муҳра), **шъвай** (навъи муҳраи майда), **мураи чъшмӣ** (як навъ муҳра барои аз чашми бад нигоҳ доштан), **ақиқ** (маршон), **шақиқа** (муҳраи рангаш кабуд), **съргал**, **мъсъргал** (муҳраҳои қадимаи камёфт), **зармура** (муҳраи рангаш зард барои чоғар) **жолек** (жола), **сатк** (муҳраи майда, рангаш сафеду сиёҳ) ва ғ.

14. Диалектизмҳое, ки номи ҳайвоноти хонагӣ ва ваҳширо ифода мекунанд: **ғулба** (саги алобулои гӯшбурида), **кучик** (сағбача), **пъшукбачгӣ** (пишакбача), **винък//виндък//винук** (суғур), **рубои вақък** (як навъи рӯбоҳ), **молфърунч** (мири мушон), **зӯшм** (як навъ муш), **ситспърк** (муши хурд), **катвол** (як навъи шағол), **гурков** (ҳайвони шағолмонанд), **сангловӣ** (сағобӣ), **хъресък** (ҳайвоне, ки танҳо дилу чигари туъмаро мехӯрад), **бъзмакък** (навъи чонваре, ки хуни бузро мемакад) ва ғ.

15. Диалектизмҳое, ки номи парандаҳоро далолат мекунанд: **чилбобък//бибук//папук//удуд** (худхуд), **къҳланзоғ** (зоғи сиёҳ), **деқонък**, **шаржмингас**, **шарик** (навъҳои гунчишк), **чарғ** (парандаи аз уқоб хурди **даранда**), **динглай** (мурғобии нисбатан майда), **чиға** (ғоз//қоз), **чарда** (мурғи марҷони кӯҳӣ), **кавкбачгӣ** (кабкчӯча), **қърнӣ** (як навъ зоғи дарозумр), **умо** (ҳумо) ва ғ.

16. Диалектизмҳое, ки дар ифодаи номи хазандагон, ҳашарот ва дигар чонзоди хурд ба қор мераванд: а) номи хазандаҳо: **карбаш** (қалтақалос), **муқдоқ** (қурбоқа), **қирми рамазон** (лойхӯрак); б) номи тортанакшаклҳо:

ғундал//ғьндаал//ғьндаал, **вос** (ғунда), **глембофък** (як намуди тортанак), **дъмхалта** (як намуди каждум), **зунгуғ** (гамбуски картошкахӯр); в) номи ҳашарот ва дигар кирмакҳо: **харпаша**, **ғундук** (ғӯрмагас), **харък**, **карк** (харак), **шавзод//шавзот** (як навъи кана), **хъмьндак//хъмьндък** (кайк), **цъқпарък**, **яшприч** (аспак), **цъғлок//съғлок//къғлок//говък** (як намуди ҳашарот; гамбусаки сиёх), **жулик** (ҳашароти таги гилем); г) номи ҳашароти болдор: **мурчъки пардор** (мӯрчаи болдор), **курзамбур** (як навъи занбӯр), **парпаронък** (шабпарак), **арвоһак** (як навъи шабпарак), **курпаша** (пашаи гов) ва ғ.

17. Диалектизмҳое, ки номи асбобҳои дастгоҳи дӯғкаширо ифода мекунанд: **хъмбӯк** (зарфи чурғотгирӣ, ки дар он дӯғ мекашанд; муродифи чаҳдег ва соғу), **парък** (чӯзӣ муҳаррики дастгоҳи дӯғкашӣ; муродифи **чаҳчӯш**), **чаҳтвьш** (ҳалқае, ки дар дарунаш чӯзӣ муҳаррики дастгоҳи **дӯғкаширо** мемонанд), **тасмадуғ** (тасмаҳое, ки ба парък печонда мешаванд ва онро ба ҳаракат мебароранд), **ръндак** (банд, тасма), **чъкахалта** (ҳалтаи чакка), **пъдар** (асбобе, ки бо он дӯғ мекашанд).

18. Диалектизмҳое, ки ба мафҳуми чизу чора ва ҷиҳози гаҳвора вобастагӣ доранд: **каһгин//кагънък** (ҳалтаи бо қаҳ пурқардашудаи даруни гаҳвора), **дъстбандък** (тасмаҳое, ки бо онҳо дасту пойи кӯдакро дар гаҳвора мебанданд), **ундун** (матое, ки бо он кӯдакро мепечонанд), **рупушък** (рӯйпӯш), **болопушък** (болопӯш), **пъшк** (воситаи гарм нигоҳ доштани гаҳвора), **качӯк//катк** (як навъи кати кӯдакона ё воситаи хоби кӯдак, ки аз ду тараф бо арғамчин ба ҷойе устувор карда мешавад ва он нақши гаҳвораро мебозад), **сарғуч**, **латта** (латтае, ки дар сари кӯдак баста мешавад), **пашми сийа** (дар болои сари кӯдак аз таги латта гузошта мешавад) ва ғ.

19. Этнографизмҳое, ки бо маросимҳои мардумӣ алоқамандӣ доранд: **буй дохтан** (фотиҳа кардан; маросими дуд кардани гиёҳҳои хушбӯ дар остонаи оташдон), **модарӣ бурдан** (маросими ба хонадони яке аз хешони модари арӯс фиристода шудани тухфа аз тарафи домод), **дъхтардор** (соҳиби духтар), **муждаона** (тухфа барои хабари хуш, муждагонӣ; муродифи севанҷӣ),

хешӣ//хешикънӣ//хешиталаб (хостгорӣ), **саршуён//саршувон** (маросими қабл аз тӯй шустани сари арӯс), **саргърошон** (маросими сартарошони домод қабл аз хонаи арӯс рафтани), **модаршир//пасорус** (зане, ки арӯсро то хонаи домод ҳамроҳӣ мекунад), **тоба** (рӯзи аввали тӯйи навхонадорон, ки хешу табори наздики онҳо чамъ меоянд), **хъсурсалом** (падарарӯс бо сафедтабақ ба хонаи арӯс ворид шуда, ўро муборакбод мегӯяд), **нишонибар** (дастовезе, ки барои арӯс домод рӯзи тӯй мебарад), **дъхтарбинӣ//дъхтардидан** (пас аз 3-7 рӯзи тӯй барои дидани арӯс омадани падару модар), **чомабурон** (маъракаи либосдӯзии арӯс), **аводор** (ба раққосу раққосаҳо пул часпондан), **вож** (анъанае, ки 7 рӯз шаҳу арӯс бояд аз хона берун набароянд), **рӯ дохтан**, **тахтчамъкунӣ** (анъанае, ки баъд аз 3 рӯз чодари арӯсу домодро чамъ карда, арӯсро ба сари дегдон мебароранд ва дар дасташ равшан мерезанд), **чълавгир//челавгир** (бародари арӯс, ки арӯсро ба асп ё мошин савор карда, то хонаи домод мебарад), **тахт** (чойи нишастии шоҳу арӯс, ё кӯдакон дар тӯйи хатна), **Шогун** (чашни Наврӯз), **қадамчо** (чойи муқаддас: манзили одамони бузург), **патфар** (оши худой, ки ба ҳамдеҳагон ва дӯстону хешон аз ҷониби ақраби маит дода мешавад), **хонагаштак** (гаштугузор дар рӯзи чашни Наврӯз) ва монанди инҳо.

20. Диалектизмҳое, ки номи бозиҳо, шикор ва воситаҳои варзишро ифода менамоянд: **лашбозӣ**, **чъклӯкбозӣ** (аққолбозӣ), **мосъл** (яке аз иштирокчиёни бозии муғулбозӣ), **пут** (тӯби латтагин), **қабал** (тариқи муҳосираи шикор кардани сайд дар кӯҳ), **қабалхона//қабархона** (чойи шикори сайд, бузи кӯҳӣ ба тариқи муҳосира), **қолбозӣ** (бозии духтарона), **қустин//қустинг** (гӯштигирӣ), **хастирак** (камону тири кӯдакона, ки онро бо риштаҳои сурху зард оро дода, қалонсолон ба кӯдаки навзод (писарбача) ҳада мебаранд), **пиноконик** (рустшавақон), **қаламқамчин** (бозӣ бо ширкати писарон ва духтарон), **муғулбозӣ**, **ғачабозӣ** (як навъ бозӣ дар тӯй), **ардали** (шаҳсе, ки дар муғулбозӣ нақш мебозад), **дангонбачек** (қасоне, ки дар тӯй мерақсанд ва соҳиби тӯй ба онҳо **аводор** (туҳфа дар шакли пул ҳада мекунад), **сангбосанг** (бозии занона), **лапту** (лаптабозӣ), **миракбозӣ** (нишонгирӣ),

улчакбозӣ//вулчакбозӣ (арғамчинбозӣ). Номи асбобҳои шикорӣ: **душоха** (рагатка), **пилтакамон** (як навъ милтиқи кӯҳна), **под** (дом барои доштани кабк), **шкул**, **флахмонсанг** (воситаи тарсондани гунчишкҳо), **пилък** (дом барои шикори кабк ва бедона) ва ғ.

21. Диалектизмҳои, ки бо осиеб ва қисмҳои таркибии он марбут мебошанд: **осийовсанг** (осиебсанг), **тасанг** (тагсанг), **болосанг** (болосанг), **дул** (дӯл), **чормех** (чор сутуни осиеб), **наш** (танзимгари осиеб), **чънақ** (зарфи даҳони дӯл, ки ғалла аз дохили ӯ ба сӯрохи санги осие мерезад), **тақък** (чӯби нӯги дӯли осие, ки ба санги осиеб бархӯрда, барои рехтани ғалла ба сӯрохи санги осие ба кор меравад), **новхона** (новадон), **сарҷӯ** (сари чӯйбор), **мурӣ** (мӯрӣ), **ғулек** (ғӯлак), **мътим** (метин), **рубък** (пӯстаки гардрӯбӣ), **фи** (фай), **лък** (қулфи чӯбин), **тоқ** (тоқча), **моҳичуб** (чӯбе, ки ба воситаи он фосилаи байни болосанг ва таҳсанги осиеро танзим мекунад), **намакдон** (намакдон), **торч** (филизи дар нӯги чархи осие, ки санги осие болои он меистад), **върданг** (борсанг), **бълбълук**, **чъвозг** (чувозсанг, чувоз), **сътумб** (сутун).

22. Диалектизмҳои, ки номи ҷузъҳои юғу сипорро мефаҳмонанд: **фърйуч/филюч** (юғ), **фаранг** (чӯби дарозе, ки сипорро ба фърйуч пайваст мекунад), **такил//мътък** (ҷойи дастқапии сипор), **фъкбанд** (банде, ки бо он фуки барзаговҳоро мебанданд), **ирғорҷӯб** (чӯбчаи ду бари гардани барзаговҳо) ва ғайра.

23. Диалектизмҳои соҳаи бофандагӣ: **шкънбидан** (нохунзании пашм), **нағнък**, **гола**, **тъкмай**, **чарх**, **чархресӣ** (воситаи пашмресӣ), **каловакунӣ** (калоба кардани ришта), **рангзанӣ** (ранг задани пашм), **замч** (навъи гиёҳ, ки хангоми рангзанӣ истифода мебаранд), **камонък** (барои ресидани пашм), **сехък** (сими бофандагӣ), **дук**, **натък**, **шъколба** (асбоб барои ресидани пашм), **въреш** (пашмтарошӣ), **ховн**, **бастик** (асбоби қайчимонанд барои пашмтарошӣ), **ғулак** (асбобе, ки бо он пашмро тит мекунад), **ғъмча** (чӯбе, ки бо он пашм мешапанд), **пдӯфк** (нохун задани пашм), **пидзанӣ** (дукабата кардани ришта пас аз ресидан), **парък** (парҳои чархи ресандагӣ), **бартун** (шикамбаи чарх).

24. Истилоҳоте, ки барои ифодаи номи афзори асп ва хар ба кор рафтаанд: а) номи афзори асп: **чодир**, **чилпуст** (шолчаи калонест, ки дар болои асп густурда мешавад); б) номи афзори хар: **нъғърчоқ** (чузье аз полвони хар, ки аз чӯб сохта шуда, барои бастани бор истифода мешавад), **пандан**, **тъқъм** (полон), **търанг//танг//таранг** (айил), **пардъм** (банд ё тасмае, ки аз зери думи хар баста мешавад), **нъхта**, **афсор** (нӯхта) ва ғ.. Воҳидҳои луғавии марбут ба асп дар заминаи маводи забони адабӣ ва баъзе унсурҳои шевагӣ дар рисолаҳои типологӣ ва муқоисавии Ҳ. Мирзоев ба назар мерасад [26].

26. Калимаҳое, ки дар ифодаи мафҳумҳои асотирӣ ва ғавқуттабӣ ба кор мераванд: **бургуш** (маҳлуқи ғавқуттабӣ дар симои марди хушсурат), **қевкунак** (ҷонвари ғавқуттабӣ, ки гӯё дар кӯҳсор одамро бо номаш ҷеғ мезадааст), **сангзанък** (маҳлуқи ғайритабӣ, ки дар кӯҳҳо зиста, сангҳоро ғелон мекардааст).

б) **Диалектизмҳои ғайриашӣ**. Ин гурӯҳи диалектизмҳо аз ҷиҳати маъно ва мансубият ба ҳиссаи нутқ, дар навбати худ, боз ба се зергурӯҳ тақсим мешаванд:

1) **Калимаҳои сифатӣ**. Диалектизмҳои ин гурӯҳ аз ҷиҳати теъдод нисбат ба гурӯҳҳои феъл ва зарф афзалият доранд. Воқеан, зиёд будани теъдоди диалектизмҳои сифатӣ ба афзун будани калимаҳои ашӣ вобаста аст, зеро аз ҷиҳати семантика ва муносибати грамматикӣ сифатҳо ҳамеша барои ифодаи аломату хусусият ва ҷигунагии ашӣ ба кор мераванд. Ин нави диалектизмҳоро аз лиҳози мавзӯ ба таври зерин тасниф менамоем: а) диалектизмҳое, ки аломатҳои физиологӣ ва хислати инсонро ифода мекунанд: **фйалӣ**, **калгиноғ** (танбал), **сеҳ** (лоғар), **шънаҳ** (бетартиб), **лакџа**, **чатӣ//чатигард** (оворагард, беҳудагард), **пък//пъқдам//пушти пък** (кӯзапушт), **съноҷпо** (дабба), **шъмбақ** (одами бинипачақ, ки бо димоғаш гап мезанад), **қозқлан** (қадбаланд), **савзҷъшм** (қабудҷашм), **қарра** (ҷашмкаҷ), **бағит** (бахил), **бекасот** (бекасу кӯй), **хапък** (хаппак, дарундор), **бечурт** (парешонҳол, хиратаб, бемор, беҳол), **ҷата** (омехтазабон; ваҳонӣ: **ҷъта**;

шугнонӣ: **чата**), **чарнах//чърнах** (беқарор, беодоб), **дъргил//даргил** (ғамгин), **йова**, **йовагард** (бекор, оворагард), **камзара** (тарсонак), **зарадор** (нотарс), **лачар** (сода, одами бад), **нозйун** (нозпарвар, эрка), **сахра** (якрав), **лаппагуш** (гӯшқалон), **чорчъшм** (маҷ. беҳаё, бешарм); б) диалектизмҳое, ки аломату чигунагии ашёҳои гуногунро ифода мекунанд: **салот** (вайрон), **шъпақ** (каҷ), **шълак** (норасид, нисбат ба хамир) ва амсоли инҳо.

2) **Калимаҳои феълӣ**. Диалектизмҳои лексии феъл, асосан, дар ду шакли грамматикӣ: сода ва таркибӣ дучор меоянд: а) феълҳои сода: **пахсондан** (тақлид кардан ба касе, **мазоҳ** кардан), **пахсидан** (нолиш кардан бар асари фишори бор ё дард), **қеж//қиж** (нӯшидан), **къръндидан** (хоридан, харошидан), **таридан** (ба чой ё ордобу ширчой тар намуда хӯрдани нон), **тахсидан** (заҳидан, таровидан), **врешидан** (тарошидан), **шуридан** (кофтан), **фраконидан** (мондани об дар замин), **чъкидан** (кӯфтан, майда кардан); б) феълҳои таркибӣ. Диалектизмҳои ин гурӯҳ дар қолаби феълҳои таркибӣ сурат мегиранд. Ба сифати ёвар феълҳои умумиточиқии **кардан**, **задан** ва **ёфтан** ба кор мераванд: **пах задан** (руст шудан), **потехък кардан** (кореро кашол додан), **қол задан** (касери барои коре розӣ кунонидан), **ғуш йофтан** (фурсат пайдо кардан, вақт ёфтан), **қев кардан** (чеғ задан), **табела задан** (дар лаби чӯ ё марғзор меҳ задани мол), **йухти кардан** (дастомӯз (ром) кардан), **хала задан** (сих задан), **дақс задан** (овора шудан, ёвагардӣ кардан), **қълъғбод кардан** (сипосгузорӣ кардан, ташаккур гуфтан), **лавак кардан//лавидан** (андова кардани бом, фарш, хона, девор), **ба кардан** (бӯса кардан).

3. **Калимаҳои зарфӣ**. Ин ҷо бештар диалектизмҳое, ки мафҳуми тарзи амал, замону макон, ҳолат ва монандиро ифода мекунанд, мавриди қорбурд қарор мегиранд: **пинокӣ** (пинҳонӣ), **самосам** (саросема), **торикон** (субҳи барвақт), **вахивор** (мисли вахониҳо), **волволак** (ҳайратзада), **ғъртовък** (печон), **търапас//тълапас//чълапас** (фавран, дарҳол), **лаж-лаж** (лаболаб).

1.3. Мондагории унсурҳои классикӣ дар лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон

Дар лаҳҷаҳои тоҷикзабони водии Вахон ба бисёр унсурҳои луғавие дучор омадан мумкин аст, ки онҳо аз забони адабиёти классикӣ мерос монда, шаклҳои аслию таърихии худро нигоҳ доштаанд ва ё бо андак тағйироти савтӣ дар фазои лаҳҷа дар гардиш мебошанд. Баъзе аз инҳо дар дигар лаҳҷаҳои ҷанубӣ низ истеъмом меёбанд, вале, азбаски онҳо изоглосси худро доранд, ҳамчун диалектизми лексикӣ шинохта мешаванд. Барои мисол вожаи **ҷом**-ро мегирем. Дар забони адабиёти классикӣ он ба маънои «қадаҳ, пиёлаи майхӯрӣ» маъмул буд ва ҳамин маъно вузифаи он то ҳанӯз дар ин лаҳҷа побарҷост. Тоҷикзабони водии Вахон низ зарфи обу шаробнӯширо **ҷом** мегӯянд, ки муродифи он вожаҳои русии «стакан», «кружка» маҳсуб меёбад. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик истилоҳи **ҷом** танҳо ба маънои «мукофот» ва «ҷоиза» кор фармуда мешавад. Бо маънои классикиаш онро дар забони осори манзум дучор омадан мумкин аст. Вожаи **равзан//равзана** - сӯроҳе дар девор ё шифти хона барои баромадани дуди оташдон ва даромадани рӯшноӣ. Дар «ФЗТ» аз номи Носири Хусрави Қубодиёнӣ **равзана** чунин тавсиф шудааст: «Хонаро ҷаҳор равзан аст ба ҷаҳор гӯша ва бар равзана аз он тахтае обгина ниҳода, ки хона бад-он равшан аст» [309, 110]. Ин калима бо ҳамон маънои ҳазорсолааш дар лаҳҷаҳои тоҷикони Бадахшон ва забонҳои помири имрӯзҳо низ дар гардиш аст. Калимаи **танбон//тунбон**-ба маънои «шалвор» [309, 376] ва дар лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон ба маънои «эзор» (пойчома, лозимӣ) роиҷ буда, мафҳуми таърихии худро нигоҳ дошта, дар лаҳҷаҳои дигари тоҷикӣ қариб дучор намеояд. Вожаи **ҷавгонбозӣ**, ки номи як намудҳои варзиши қадима аст ва бо истифода аз **гӯй** ва **ҷавгон** сурат мегирад, дар нутқи тоҷикзабони водии Вахон дар намуди **ҷигон, ҷигонбозӣ** мустаъмал аст.

Вожаи **сандал** дар гузашта бо ду мафҳум маъмул буд: 1. чун вожаи хиндию арабӣ ба маънои «дарахти ҳамешасабз, ки дар минтақаҳои гарм мерӯяд ва ҷӯби он хушбӯ буда, хосияти давоӣ дорад»; 2. ҳамчун вожаи

юнониасл ба маънои «як навъ пойафзол» ба кор мерафтааст. Имрӯз дар лаҳҷаҳои тоҷикзабони Бадахшон маънои дуҷуми он нисбат ба пойафзолҳои сабук истифода мешавад.

Ҳудуди интишори вожаи **амруд** танҳо шеваи ҷанубӣ ва баҳусус, лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон аст, ки ба маънои «нок, муруд» корбаст мешавад ва ҳамин шакли он дар осори Муҳаммад Авфии Бухорӣ дучор меояд: «амруд... пеш ниҳода ва мефурӯхт» [309, 65]. С. Юсупова дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ дар ашқоли **нашпотӣ//нашпутӣ//нашпоту, мурут // мърут//муруд//мъруд//амруд** ва навъҳои он таваккуф карда, хелҳои зиёди мурудро вобаста ба ҳудуди интишор тавзеҳ додаст [71, 9]. Ё ин ки вожаи **кавар** дар ғӯйишҳои бадахшонӣ ба маънои «меваи растании мазааш ба тарбуз наздик» роиҷ аст ва дар забони осори классикӣ ба маънои «як навъ растании хӯрдани туршмаза» роиҷ аст. Дар эҷодиёти Мавлавии Румӣ дар шакли **кабар** ба назар мерасад.

Калимаи **нахчир//нахчир** дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба ду маъно омадааст: 1) шикор, шикор кардан:

Ба ғӯштиву **нахчиру** омочу ғӯй,
 Диловар шавад марди пархошчӯй
 Саъдӣ.

2) бузи кӯҳӣ, оҳу, гавазн:

Дадӯ мурғу **нахчир** гашта гурӯҳ,
 Бирафтанд вайлақунон сӯйи кӯҳ
 Фирдавсӣ.

То имрӯз дар нутқи тоҷикзабони Бадахшон маҳфуз мондани вожаи **нахчир** вобаста ба хусусияти таърихӣ доштани лаҳҷаҳои мазкур аст.

Вожаи **фарханҷ** ба маънои «насиб, баҳра» дар забони адабиёти классикӣ маъруф аст. Дар лаҳҷаи кӯхистони Ҳисор онро И. Сулаймонов ба маънои «навдаи боровари ангур» ба қайд гирифтааст [170, 21]. Дар лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон бошад, дар шакли овозии **фърғънҷ//фърғӯнҷ** ба маънои «ғуночин», «говӣ модаи 2-3 сола, ки барои насл додан омода аст»,

мавриди истифода қарор дорад. Калимаи **чарғ** дар луғат ба маънои «парандаи шикорӣ аз чинси боз» оварда шудааст [309, 529], ки бо ҳамин шаклу маъно имрӯзҳо дар лаҳҷаи мазкур низ дар истифода аст. Воҳиди луғавии **ғулба//ғулпа**-дар луғат «ака, акаи ало» маънӣ шудааст [309, 656] ва дар лаҳҷаи Ваҳон дар шакли **ғълбък** ба маънои «аккаи думдароз» дар истеъмол мебошад. Дар лаҳҷаҳои шеваи ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ (қаротегинӣ, ваҳӣ-қаротегинӣ, шимоли Кӯлоб, Дарвозу Ванҷ) ин паранда бо унвони **алака//алҳака//ҳалака** ба қайд гирифта шудааст. Муродифи он **ғълба//ғълбък// ғълбалийок // ғълбакабуд** ба шумор мераванд [48, 172-173]. Вожаи **куланг** дар забони адабиёти классикӣ маънои «турна»-ро ифода мекунад. Ин вожа дар таркиби калимаи мураккаби **кълангзоғ** барои ифодаи мафҳуми «як навъ зоғи калонҷусса» дар лаҳҷаҳои тоҷикзабонии водии Ваҳон ба кор меравад. Калимаи **фалаҳмон** номи асбобест, ки аз ресмон ва абрешим онро мебофтанд ва бо он санг мепаронданд. Ин калима дар шакли **фълахмон** дар лаҳҷаи тоҷикзабонии водии Ваҳон чун ифодагари номи силоҳи бачагона барои шикори гунҷишкон то ҳанӯз дар истифода аст. Лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонии водии Ваҳон нигоҳдорандаи захираи луғавии тоҷикӣ мебошад ва ин калимаҳо имрӯз дар забони тоҷикӣ вонамехӯранд: **озодӣ кардан** (хушҳол шудан аз касе), **беморғанҷ** (шахсе, ки бемориро дар худ ғунҷондааст).

Ба ин тарик, дар луғати лаҳҷаҳои тоҷикзабонии Бадахшон, хусусан, лаҳҷаи тоҷикзабонии водии Ваҳон, вожаҳои ба ном классикӣ, ё аслии тоҷикӣ, ки як қисми онҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик умуман, истифода намешаванд, қисми дигар дар лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ, ё аз лаҳҷаи Ваҳон нисбатан дури забони тоҷикӣ зимни нигоҳ доштани маъно (бо шаклҳои гуногуни фонетикӣ) дар истеъмол мебошанд, маҳфуз мондаанд, ки тавассути онҳо муносибати лаҳҷаи мазкур бо забони адабиёти классикии тоҷик то имрӯз побарҷо мондааст.

Аз таҳқиқи лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон аён мегардад, ки дар таркиби он ду гурӯҳи калони вожаҳо амал мекунанд: а) калимаҳои умумиточикӣ; б) диалектизмҳои лексикӣ.

- калимаҳои умумиточикӣ дар таркиби луғати ин лаҳҷа аз ҷиҳати нуфуз афзалият дошта, чун лаҳҷаҳои дигари забонамон қисман бе тағйироти овозӣ ва қисми дигар бо тағйироти фонетикӣ пайваста дар гардиш мебошанд. Ин гурӯҳи калимаҳо нисбат ба дигар лаҳҷаҳои ҳамтип ҳодисаҳои гуногуни фонетикиро бештар аз сар мегузаронанд. Хусусан, дар шакли Ъ//Ы садо додани садонокҳои кӯтоҳи **а, и, у** дар ин лаҳҷа бештар ба мушоҳида мерасад, ки ин ҳодиса дар лаҳҷаҳои ҳамсою ҳамгурӯҳ камтар эҳсос мегардад. Ба назари мо, дар ин бобат таъсири забони вахонӣ зиёд аст.

- баъзе калимаҳои меъёрӣ ва вожаҳои гуфторӣ дар ин лаҳҷа тағйироти маънӣ намудаанд, ки ин ҳодиса ба таъсири ҳуди лаҳҷаи мазкур ва забони вахонӣ вобаста аст;

- лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон чун як гӯйиши мустақил таърихан як ҷузъи забони миллии тоҷикиро ташкил дода, дар худ «дурдонаҳо» - и забони адабиёти классикиро нигоҳ доштааст;

- диалектизмҳои лексикӣ як қабати асосӣ ва муҳимми таркиби луғати лаҳҷаи мазкур ҳисоб меёбанд, ки онҳо аз ҷиҳати доираи истеъмол ва ҳудуди интишор фарқ мекунанд: а) диалектизмҳои лексикии пурра дар ду навъ-муҳолиф ва ғайримуҳолиф амал мекунанд; б) диалектизмҳои лексикии муҳолиф аз доираи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон (Ямг, Нижгар, Чилтоқ, Удит) берун баромада, на танҳо дар лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ (тоҷикзабонони Ишкошим, Мунҷон, Ғорон), балки дар дигар гӯйишҳои шеваи ҷанубӣ (Кӯлоб, Рашт, Вахиё), ҳамчунин дар шеваи ҷануби шарқӣ (Дарвоз ва Ванҷ) низ ба назар мерасанд; в) диалектизмҳои лексикии ғайримуҳолиф бо хусусиятҳои махсуси фонетикӣ лексикӣ бевосита моли ҳуди лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон буда, маҳз тавассути онҳо лаҳҷаи мазкур аз дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ фарқ мекунад ва ҷудо шуда меистад.

БОБИ 2. ТАСНИФОТИ МАЪНОИВУ МАВЗУИИ ЛЕКСИКАИ ЛАҲЧАИ ТОЧИКЗАБОНОНИ ВОДИИ ВАҲОН

Гурӯҳбандии маъноию мавзуии луғати шева ва лаҳчаҳои забони тоҷикӣ, бо вучуди он ки як ҷузъи муҳимми таҳқиқи семантикии системаи лексикаи лаҳчаҳо маҳсуб меёбад, дар пажӯҳиши муҳаққикон дар як сатҳ ва якранг сурат нагирифтааст. Чунончи, агар Т. Максудов [1977] диалектизмҳои лаҳчаҳои Исфараро ба шаш гурӯҳ-этнографӣ, ономастикӣ, топономӣ, фонетикӣ, семантикӣ, соҳавӣ ва ҳар гурӯҳро, дар навбати худ, боз ба зергурӯҳҳо ҷудо карда бошад, профессор Ғ. Ҷӯраев диалектизмҳои шеваи чанубиро ба ду гурӯҳ -ашёӣ ва ғайриашёӣ ҷудо карда, гурӯҳи аввалро ба 12 мавзӯ ва гурӯҳи дуюмро вобаста ба маъно ва мансубияти вожаҳо ба ҳиссаҳои нутқ ба ду гурӯҳ сифатӣ ва феълӣ тақсим намудааст [56, 99-226].

С. Хоркашев гурӯҳҳои мавзуии лексикаи шеваҳои чанубӣ ва чануби шарқиро ба 9 боби мавзуию маъноӣ тақсим кардааст, ки ҳар боб аз 3 то 14 гурӯҳро фаро гирифтааст [48, 5-200].

Дар рисолаи худ Ш. Исмоилов оид ба ин масъала боби алоҳида ҷудо карда, диалектизмҳои лексикиро ба ду гурӯҳи калон- ашёӣ ва ғайриашёӣ тасниф намудааст. Дар идомаи таҳқиқ ӯ вожаҳои предметиро боз ба 23 гурӯҳ, калимаҳои ғайрипредметиро ба се навъ - сифатӣ, феълӣ ва зарфӣ тасниф намудааст, ки ҳар кадоме аз ин гурӯҳҳо боз зергурӯҳҳои хурду бузурги зиёдро дар бар мегиранд [13, 80-162].

Истисно аз ин дар таҳқиқоти М. Қаҳҳоров [1998], З. Замонов [2009], Н. Гадоев [2009, 2012], Р. Сангинова [2012], Г. Абдуллоева [2013], Ҷ. Саидов [2017], ки ҳама шогирдони як мактаби эҷодӣ мебошанд, ҳамин гуна гурӯҳбандӣ ба мушоҳида мерасад.

И. Сулаймонов дар рисолае, ки ба лексикаи лаҳчаи кӯҳистони Ҳисор бахшидааст, диалектизмҳои лексикии пурраи муҳолифро ба 23 гурӯҳ, диалектизмҳои лексикии пурраи ғайримуҳолифро ба 18 гурӯҳ ҷудо намуда,

гурӯҳбандии умумии маъноии калимаҳои лаҳҷавиро ба 20 бахш расонидааст [170, 13-16].

Дар рисолаи номзодии С. Юсупова танҳо воҳидҳои луғавии марбут ба наботот дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ аз ҷиҳати семантикӣ ва сохторӣ ба таҳлилу таҳқиқ фаро гирифта шудааст [71, 2019].

Ҳарчанд ки шарҳи ҳамаи гурӯҳҳои тематикӣ дар доираи ин таҳқиқот аз имкон берун аст, ба ҳар ҳол, мо кӯшиш намудем, ки дар пайравӣ ба анъанаҳои пазируфташуда диалектизмҳои лексикӣ лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахонро аз рӯи маъно ба таври зерин гурӯҳбандӣ намоем.

2.1. Калимаҳои ашӣ

Калимаҳои ашӣ вобаста ба мавзӯ нисбат ба дигар категорияҳои нутқ афзалият доранд. Зеро асоси лексикаи ҳар як лаҳҷаро вожаҳои ин гурӯҳ – номи ашӣ ва ҳодисаҳо ташкил медиҳанд. Аломат, ҳаракату ҳолат, аломати амал ва аломати аломат бошанд, дар робита ба ашӣ ба вучуд меоянд.

Вожаҳои ашӣро дар лексикаи лаҳҷаи Вахон аз рӯи маъно ин гуна тасниф кардан мумкин аст:

2.1.1. Калимаю истилоҳоти хешутаборӣ

Калимаю истилоҳоти марбут ба муносибатҳои таборӣ таърихи хеле қадима дошта, як қабати муҳимми лексикаи забони адабӣ ва лаҳҷаҳои тоҷикиро ташкил медиҳанд. Таҳқиқи лингвистии онҳо дар асоси маводи мавзӯҳои муайяни ҷуғрофӣ то ҷойе дар мақолаву рисолаҳои алоҳидаи А. З. Розенфелд [1976, 1981], Р. Л. Неменова, Ғ. Ҷӯраев [1980], З. Зайниддинова [1973, 1974, 1977, 1980] ва дигарон нисбатан васеътар сурат гирифта бошад ҳам, таҳқиқи мукаммалу муфассали масъалаи мазкур дар заминаи маводи лаҳҷаҳои ҷудогонаи забони тоҷикӣ дар маҷмӯъ то имрӯз идома дорад.

Р. Л. Неменова ва Ғ. Ҷӯраев [1980] дар таърих ба таснифоти А. К. Писарчик [1955] калимаю истилоҳоти хешутабориро ба гурӯҳҳои: 1) терминҳои ҳамхунӣ; 2) терминҳои ғайриҳамхунӣ ҷудо кардаанд, ки чунин тарзи тақсимбандӣ минбаъд дар рисолаҳои Ш. Исмоилов [1982], М. Кабилов

[1995], М. Каримова [2018], Б. Осимова [1998], З. Замонов [2008], Н. Гадоев [2009], Р. Сангинова [2012], Г. Абдуллоева [2013] ва дигарон идома ёфт.

Дар таҳқиқоти С. Хоркашев [2014] воҳидҳои луғавии ин гурӯҳ аз рӯи чинс ба мардона, занона, умумичинс тақсимбандӣ карда шудааст [48, 5-31].

Бояд тазаққур дод, ки дар гӯйиши тоҷикзабонони водии Вахон дар ин бобат, аз як тараф, унсурҳои қадима ё субстратии забонҳои эронӣ мушоҳида карда шаванд, аз тарафи дигар, бо таъсири забонҳои помирӣ, хусусан забони вахонӣ, ҳодисаи ба вучуд омадани баъзе калимаву мафҳумҳои хешутабории вахонӣ низ дида мешавад.

Воқеан, калимаю истилоҳоти хешутаборӣ дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон вобаста ба ҳудуди интишор ва таъсири забони адабии ҳозираи тоҷик, забони вахонӣ, лаҳҷаҳои забони дарӣ ва ғ. якхела ташаккул наёфтаанд. Аз ин рӯ, онҳоро ба тариқи зерин тасниф кардан мумкин аст: 1) Калимаҳои умумитоҷикӣ; 2) Калимаҳои хоси лаҳҷа; 3) Калимаҳое, ки аз забони вахонӣ ба лаҳҷаи мазкур ворид шудаанд; 4) Калимаҳои бенишон (инҳо баромади тоҷикӣ надоранд ва хоси забонҳои помирӣ низ нестанд).

Ба гурӯҳи якум калимаҳое дохил мешаванд, ки онҳо баромади тоҷикӣ доранд. Ин навъи вожаҳо вобаста ба тарзи талаффуз дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд: а) калимаҳое, ки айнан бе тағйироти фонетикӣ истеъмол меёбанд: **бобо**, **бобокалон**, **момо**, **набера**, **хоҳар**, **хоҳарзода**, **домод**, **зан**, **шӯ** (Ямг, Нижгар, Чилтоқ, Удит); б) калимаҳое, ки бо тағйироти овозӣ истифода мешаванд: **пъдар** (падар), **таға** дар «ФЗТ» дар шакли **тағо//тағойӣ** ба маънои «бародари модар» ба қайд гирифта шуда, дар лаҳҷаи мазкур муродифи он диалектизми **хольк** низ роиҷ мебошад. Вожаи **ҳамшира** ба маънои «хоҳар» бо таркиби овозии **амшира//ҳамшира** истеъмол меёбад, ки чунин падида барои соҳибони лаҳҷаҳои тоҷикони Бадахшон зухуроти ягона нест, балки вожаҳои **хъвар** (хоҳар); **бъродар** (бародар); **писандара** (писарандар); **бъродарзода** (бародарзода, ҷиян); **хъсьр** (хусур); **хъшдоман** (хушдоман, модари шавҳар ё зан) низ ҳамин ҳодисаро аз сар гузаронидаанд. Истилоҳи **хонзо** зоҳиран бо

калимаи **хонзот** (зоти маҳалии чорво), ки аз лаҳҷаи кӯҳистони Ҳисор И. Сулаймонов [170, 74] ба қайд гирифтааст, монанд бошад ҳам, он ба маънои «малика», «завҷаи соҳиби хона» дар гуфтори тоҷикони ваҳонӣ маъмул аст ва асли он аз **хонзода** аст.

Ба гурӯҳи дуҷум диалектизмҳои луғавӣ ё калимаю истилоҳоти хешутаборие дохил мешаванд, ки онҳо дар гӯйиши тоҷикзабонони водии Ваҳон мақоми махсус доранд, вале решаи онҳо дар забони адабӣ дучор намеояд: **нани** (Ямг, Нижгар) – модар, **дади//доди//** (Ямг, Нижгар) – падар; дар лаҳҷаи Роғ ин мафҳум дар шакли **да//дъда** садо медиҳад [56, 202]; **доштми** (Ямг) – хоҳар, хешдухтар; **лол** – додар, **лолък** – додарак, **бийор** – бародар ва **бийорък** – додар. Ин вожа асосан дар лаҳҷаи тоҷикони Дарвозу Ванҷ серистеъмол буда, баробари шаклҳои умумистеъмолӣ ва лаҳҷавӣ дар нутқи тоҷикзабонони водии Ваҳон низ дучор меояд. Дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ С. Раҳматуллозода (С. Хоркашев) онро дар шакли **бийор // бӣор // бийар**-бародар (Вк., Қ., Шк., Ҷк., Дарв. [48, 9]. Дар гуфтори тоҷикзабонони деҳаи Удит калимаи **бийор** (бародар) ва **хоар** (хоҳар) дар таркиби вожаҳои мураккабсохти **бийорзо** (ҷиян, бачаи бародар) ва **хоарзо** (ҷиян, фарзанди хоҳар) ба қор мераванд; **арғън//арғун//йарғун** – омехта, фарзанде, ки яке аз волидонаш аз авлоди сайидҳо ё хоҷаҳо ва дигаре аз мардуми одӣ бошад, ки он дар дигар лаҳҷаҳои ҷанубӣ бо диалектизми «ҷалиш», «ҷачир» (маҷозан) ифода меёбад.

Дар гӯйиши тоҷикзабонони Ишкошим синоними вожаи «ӯғай», ки шакли лаҳҷавии он дар шеваи ҷанубӣ: **угайӣ//угаҳӣ** [48, 81] истилоҳи **боғӣ** ва дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Ваҳон вожаи **бъродарич** мебошад.

Барои ифодаи мафҳуми **набера** тоҷикзабонони водии Ваҳон, ғайр аз шакли лаҳҷавии **нъвера** аз шаклҳои классикӣ ва амалқунандаи забони ваҳонӣ низ истифода мебаранд, ки онҳо дар луғат ба гунаи **набас//набаса//набиса** сабт ёфтаанд [309, 816]. Дар забонҳои шуғнонию рӯшонӣ шакли **нибос // нибес //набус// набес**; сарикӯлӣ: **набус//набес//набас**; язғулӯмӣ: **набас//навес**; мунҷонӣ: **навес**; ваҳонӣ: **набъс//нъпъс** [214, 56] - ро бо ҳамон маънии боло

мушоҳида кардан мумкин аст. Ин калима дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ба гунаи **набоса** дучор омад. Фарзанди **набераро** намояндагони лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон бо калимаи арабиасли **натеча**, ки маънои дигар касб кардааст, корбаст мекунанд.

Тоҷикзабонони Вахону Ишкошим зимни ифодаи мафҳуми **келин** вожаи **сьнор/синорро** ба кор мебаранд, ки он дар лаҳҷаҳои Ванҷ, Рашт ва Дарвозу Кӯлоб низ айнан дар ҳамин шаклу маънӣ дар истифода мебошад [321, 182].

Ба гурӯҳи сеюм диалектизмҳое дохил мешаванд, ки онҳо аз забони вахонӣ ба ин лаҳҷа ворид шудаанд. Чунончи, вожаи **нан** дар нутқи мардуми деҳаи Чилтоқ ба маънои «модар» ба кор меравад, вале аҳолии деҳаи Ямг ва Нижгар онро дар шакли **нани** истеъмол мекунанд. Мафҳуми модар ба шакли **нан // нани** дар лаҳҷаи тоҷикони Бухоро низ дучор меояд [301, 122]. Тоҷикзабонони водии Ғорон онро дар шакли **нъна** истеъмол мекунанд [56, 202]. Синоними он дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Ғорон вожаи **чия** аст.

Барои ифодаи маънии «бародари падар», ки дар забони адабӣ бо калимаи **амак** ифода меёбад, дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон истифода шудани унсуре луғавии **бъчӣ**, ки аслан моли забони вахонӣ мебошад, мавриди корбурд қарор дорад. Тоҷикзабонони водии Ғорон дар корбурди ин мафҳум истилоҳи **амук//амъкро** авло донистаанд [31, 202].

Бояд зикр намоем, ки аҳолии деҳаи Чилтоқ асосан тоҷикзабонанд, вале ҳудуди 40-45% мардуми ин мавзёро вахониён ташкил медиҳанд, ки онҳо тайи чанд садсола дар ҳамсоғӣ зиндагӣ мекунанд ва дар забони вахонӣ корбаст шудани вожаҳои тоҷикӣ, ё ин ки дар нутқи тоҷикзабонон истеъмол ёфтани калимаҳои вахонӣ зухуроти табиӣ маҳсуб меёбад. Масалан, вожаи **тат** ба маънои «падар» аслан аз забони вахонӣ ба лаҳҷаи мавриди назар гузаштааст.

Ба гурӯҳи чорум як идда калима-истилоҳоти хешутаборӣ дохил мешаванд, ки баромади онҳо аслан аз забонҳои дигар ба вуқӯ пайваستاаст: а) дар заминаи иқтибос аз забони арабӣ: **хольк** – дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ба маънои «тағо» роиҷ мебошад. Дар «ФЗТ» низ ба ҳамин маънӣ

оварда шудааст [309 2, 488]. Дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон зимни калимасозӣ аз шакли **хольк** вожаҳои хешутабории **холькбача** (тағобача) ва **холькдъхтар** (тағодухтар) сохта шудааст.

Истилоҳи **амак** дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ба гунаи **амък** истеъмом меёбад, ки он аз вожаи арабиасли **ам(м)** бо ҳамроҳ гардидани пасванди **-ък** сохта шудааст. Ин вожа дар «ФЗТ» [309, 61] ба мушоҳида мерасад. Истилоҳи **амма** – муаннаси **амм** дар лаҳҷаи мазкур мисли забони адабии тоҷик ба маънои «хоҳари падар» [310, 59] кор фармуда мешавад.

2) Калима-истилоҳоте, ки баромади туркӣ (қирғизӣ) доранд: **кудо** (падару модари арӯсу домод), **келин** (арӯс), **қайсангъл** (хоҳари зан), **янга** (зани бародар, тағо, амак). Ин вожаҳо на танҳо дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон, балки дар тамоми лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва баъзе дигар лаҳҷаҳои тоҷикӣ низ ба кор мераванд. Ин ҳодисаи забонӣ умумияти лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахонро бо дигар лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳи он таъмин намудааст. Ин умумиятро дар истеъмоли истилоҳоти табории **язна** (шавҳари хоҳар, хола, ама), **йана** (хоҳари шавҳар), **хусур**, **хушдоман** ва амсоли инҳо, ки решаҳои таърихӣ доранд, ба мушоҳида гирифтани мумкин аст.

Дар баробари ин, дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон бо ҳолатҳои аҷиби забонӣ – ба маънои иловагӣ молик гардидани калимаҳои табории забони адабӣ дучор меоем. Масалан, вожаи **пъдархон(д)** зоҳиран шакли **падархондро** дошта бошад ҳам, дар лаҳҷаи мазкур ба маънои «шоҳиди домод дар рӯзи тӯй» кор фармуда мешавад, ки ин бо «крестный отец» – и русӣ синоним аст. Ҳамин вазифаро вожаи **модархон(д)** – «шоҳиди арӯс дар рӯзи тӯй» иҷро мекунад, ки он бо ибораи «крестная мать»-и русӣ муносибати ҳаммаъноӣ пайдо кардааст. Истилоҳи этнографии **модаршир** ба маънои «зане, ки арӯсро то хонаи домод ҳамроҳӣ мекунад», меояд. Ҳамин маънӣ дар лаҳҷаҳои Қаротегин унсури луғавии **ғамайи арус** (зане, ки ба сифати намоянда арӯсро то хонаи домод ҳамроҳӣ мекунад [48, 43]. Вожаи муштаки **модарӣ** низ этнографизм буда, ба маънои «колосе, ки аз ҷониби домод чун туҳфа ба хонадони яке аз хешони модарии арӯс мефиристанд», фаҳмида

мешавад. Дар лаҳҷаҳои дигари шеваи ҷанубӣ он дар шакли **идона//ғидона** тухфаву дастовезе, ки пеш аз тӯйи арӯсӣ ба номзадшуда волидайнӯ акрабӯи домодшаванда мефиристанд [48, 45]. Чизи дигари ҷолиби диққат ба маънои дигар истифода шудани калимаҳои мураккаби **гандамодар** – «фарзанди зани бадхулқ» ё **гандападар** – «фарзанди марди бадахлоқ» мебошад, ки маънои манфии вожаи **ганда** (бад, зишт) ба таври пардапӯш дар калимаҳои мазкур зикр ёфтааст. Воҳиди луғавии мураккабсохти **занғолиб** тибқи қолаби калимасозии забони адабиёти классикӣ сохта шудааст, ки он дар лаҳҷаҳои дигар дар шакли **занқалон** ба маънои «марди мутеи зан» корбаст мешавад.

Доминанти истилоҳоти хешутабории ҷинси мардона, табиист, ки калимаи **мрд** маҳсуб меёбад. Ҳолатҳои дар нутқи тоҷикзабонони водии Вахон айнан истифода шудан ва ба ҷойи он истеъмол ёфтани вариантҳои морфологии «**мардак//мардък** ва **мардина** (ба маънои «ҳама чизи мансуб ба мрд») ҷой дорад. Дар лаҳҷаҳои шеваи ҷанубӣ С. Раҳматуллозода дар хусуси сермаъно будани вожаи **мрд** дар таркиби воҳидҳои фразеологии **марди латта** (заиф, камқувват; сустирода; ноухдабаро) ва **марди сари бор** (марде, ки бори тӯйи арӯсиро мебарад), ҳамчунин бо таркибҳои овозии **мардак//маак** (Вқ.), **марак** (Вқ., Ванҷ), **мардакӣ** (Шк.), **мардина** (Хов.), **мардакӣ** (мардона; (Шк.), **мардинагӣ** (Вқ.) дар гардиш будани шаклҳои гуногуни морфологии он таъкид кардааст [48, 6 – 7]. Ҳамин ҷиҳатро мардуми тоҷикзабон бо вожаҳои **катхъдо** (соҳибхона; марде, ки саромади хонадон бошад) ва калимаи адъективии **намақдор** (дастурхондор, марди саховатпеша) ифода менамоянд.

Доминанти истилоҳоти хешутабории ҷинси занона калимаи **зан** мебошад, ки мафҳуми он ҳамчунин бо як қатор вариантҳои морфологӣ ва муродифҳои лексикӣ дар ин лаҳҷа ифода меёбанд: **занак**, **аврат**, **айол**, **пошикаста**, **зайифа**.

Мафҳуми **зан** ба маънои «зани шавҳардор» бо истилоҳҳои «зан», «занак», «оила», «кадбону» дар муошират ба кор меравад. Ба ҳамин тариқ, вобаста ба ифодаи мафҳуми ҷинс истилоҳоти хешутабориро ба гурӯҳҳои мардона, занона ва калимаҳои марбут ба ҳар ду ҷинс, ки ба ҳамин гуна

таксимбандии дар рисолаи С. Хоркашев суратгирифта, ки таркиби он хеле батафсил тавзеҳ ёфтааст, така мекунем [48, 6 – 31]: а) калимаю истилоҳоти зерин ба чинси мардона ва ба гурӯҳи хешони ҳамхун тааллуқ доранд: **бобо** (бобо), **дади**, **пъдар** (падар), **амък//амък**, **бъчӣ** (амак), **таға**, **хольк//хольк** (тағо), **ака**, **бъродар** (бародар), **бийор** (додар), **бийорзо** (фарзанди бародар); **лол//лоък** (додар//додарак), **холькбача** (тағобача, писари тағо); б) калимаю истилоҳоти ифодагари мафҳуми чинси занонаи хешони ҳамхун: **нан**, **нани** (модар), **момо** (бибӣ), **амма** (хоҳари падар), **хола** (хоҳари модар), **хъвар**, **хоар** (хоҳар), **доштми** (хешдухтар); в) калимаю истилоҳоте, ки мафҳумҳои чинси мардона ва занонаро ба таври умумӣ ифода мекунанд: **навера**, **набоса**, **нъбоса** (набера), **авера** (абера), **натеча** (фарзанди абера), **ушгък** (тифли парпеч), **зо** (фарзанд, кӯдак) ва ғ.; г) калимаю истилоҳоте, ки ба чинси мардона мансуб буда, ба гурӯҳи вожаҳои ғайриҳамхун тааллуқ доранд: 1) чинси мардона: **хъсър** (падарарӯс, хусур), **думод** (домод), **евар** (додари шавҳар), **шӯ** (шавҳар), **боча** (шавҳарҳои ду хоҳар); 2) чинси занона: **хъшдоман** (модарарӯс), **снор** (келин), **авсун** (муносибати ду занони бародар), **йанга** (зани бародар), **кайсънгъл** (хоҳари зан), **зани евар** (ҳамсари бародари шавҳар), **айол** (зан) ва ғ.; 3) калимаю истилоҳоти мансуб ба ҳар ду чинс: **хеш**, **зурйот** (зурёт, авлод, хешу табор), **сағера** (бепадар ё бемодар, ятим), **чийан** (писар ё духтари бародар), **пъдархон** (падархонда), **модархон** (модархонда), **хвархон** (хоҳархон), **биёрхон** (бародархонзода), **ширамшир**, **ширмағз** (шахсоне, ки дар тифлӣ аз як зан шир хӯрдаанд), **қъда** (кудо) ва ҳоказо.

Хулоса, дар таркиби луғавии лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон баробари истилоҳоти хешутабории умумиточикӣ як қатор диалектизмҳои лексикӣ низ ба назар мерасанд. Аксарияти ин диалектизмҳо зимни муносибати ҳамсоғӣ бо забонҳои помирӣ, хусусан забони вахонӣ ва дар ашколи махсус ба тағйироти фонетикӣ дучор омадани баъзе калимаҳои иқтибосӣ (арабӣ) ба вучуд омадаанд, ки аз лаҳҷаҳои тоҷикзабонони дигар минтақаҳои Бадахшон фарқ карда меистанд.

2.1.2. Калимаҳои марбут ба таом, анвоъ ва маҳсулоти хӯрокворӣ

Дар таркиби луғавии лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон лексикаи таомҳо ва анвои хӯроку хӯрокворӣ як қабати махсусро ташкил дода, ифодагари вазъи иҷтимоию маишӣ ва ҷиҳатҳои этникии мардум ба ҳисоб меравад.

Масъалаи мазкур аз нигоҳи этнографӣ аз ҷониби Г. А. Арандаренко [1889], А. А. Семёнов [1903], Е. М. Пешерева [1927] ҳанӯз охири солҳои 90-уми асри XIX ва ибтидои садаи XX мавриди баррасӣ қарор гирифт. Хусусиятҳои фонетикӣ, грамматикӣ ва қисман луғавии лексикаи таомҳои лаҳҷаҳои тоҷикзабонони Бадахшон ба таври хеле фишурда дар рисолаи А. З. Розенфелд [1971] таҳқиқ шудааст. Аммо дар таркиби луғавии лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон, ки хеле сермавод ва гуногунранг аст, ин навъи калимаҳо аз рӯйи мавзӯ ба пажӯҳиши махсус ниёз доранд.

Лексикаи таомҳо ва анвои хӯрокворӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик аз ҷониби М. Муҳаммадиева [1971, 1980] таҳқиқ шудааст. Ин мавзӯ дар рисолаҳои марбут ба лексикаи лаҳҷаҳои забони тоҷикии Р. Л. Неменова, Ғ. Ҷӯраев [1980], Ш. Исмоилов [1982], М. Кабиров [1995], З. Замонов [2009], Н. Гадоев [2009], Р. Сангинова [2012], Г. Абдуллоева [2013], С. Хоркашев [2014], Ҷ. Саидов [2017] ва дигарон баррасӣ шудааст. Вале дар мисоли лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон мавзӯи мазкур бори нахуст мавриди омӯзиш қарор мегирад.

Тафтишу таҳлили мавод собит месозад, ки калимаву истилоҳоти марбут ба анвои хӯрок ва хӯрокворӣ аз нигоҳи доираву дараҷаи истеъмол аз ҳам фарқ мекунанд. Аз ин рӯ, онҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан лозим аст:

1. **Калимаҳои умумиточикӣ**, ки решаи онҳо дар забони адабӣ ва дигар шеваю лаҳҷаҳои тоҷикӣ дучор меоянд: **палов, шурбо, хомшурбо, шула, атола, қурутот, ширкаду, ширбиринҷ, чака, қурут, дуғ, ширҷой, ши(р)руған, кочӣ** ва ҳоказо. Онҳо дар истеъмоли мардуми маҳалҳои Нижгар, Удит, Ямг, Даршай, Чилтоқ ва дигар лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ қариб бе тағйироти фонетикӣ истеъмол меёбанд. Бештарини калимаҳои зикршуда дар забонҳои

помирӣ ҳам бо ҳамин шаклу маънӣ дучор меоянд. Ин сабаб дорад ва сабаб дар он аст, ки тоҷикони водии Рашт, Кӯлоб, Бадахшон ва водии Ҳисор дар бобати тайёр кардани хӯрок ва истифодаи масолеҳи он умумияти бисёре доранд» [56, 137]. Пайдоиши онҳо бо таърих, этнография ва фарҳангу маишати мардуми тоҷик алоқаи ногуастанӣ дорад. Лексикаи таомҳо ҳанӯз дар асрҳои миёна (асри XV) дар эҷодиёти адиби маъруф **Абуишхоқи Атъима** ва баъдан дар осори Қорӣ Раҳматуллои Возех (XIX) аз нигоҳи аҳаммияташон дар зиндагии мардум таъкид шудааст, ки ин масъала дар як мақолаи М. Муҳаммадиева мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст [221, 125-137].

2. **Калимаҳои лаҳҷавӣ.** Қайд кардан ҷоиз аст, ки шевашиносон танҳо ҳамон вожаҳоеро «хоси шева» меноманд, ки онҳо ин ё он лаҳҷаро аз лаҳҷаи дигар ва забони адабӣ фарқ мекунонанд [56, 95]. Ҳамин гуна калимаҳоро дар лаҳҷаи мазкур дучор омадан мумкин аст, ки истеъмоли онҳо дар доираи як ё якчанд лаҳҷаи ҳамгурӯҳ маҳдуд мемонад. Ба қатори чунин вожаҳо унсурҳои зеринро дохил мекунем, ки онҳо номи таомҳо ва ё анвои хӯрданиро ифода месозанд. Аз қабиле **бат**. Ин калима номи як навъи таоми маъмули мардуми Бадахшон мебошад, ки дар луғати А. З. Розенфелд «атолаи маросимии аз орду равған пухташуда» маънидод шудааст [321, 33].

Вожаи **бат** дар «ФЗТ» [309, 158] ба маънии «оҳор» тафсир ёфтааст ва дар луғати А. З. Розенфелд [321, 33] вожаи мураккабсохти **батикунӣ** ба маънои «оҳаркунӣ» омадааст. Аз ин ҷо бармеояд, ки дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ва дигар ғӯйишҳои тоҷикии Бадахшон ҳар ду маънои **бат** роиҷ будааст. Ба назари мо, маънои аввала бо калимаи **бо** дар ифодаи мафҳуми «оши обакӣ», «хӯроки моеъ» [310, 209] қаробати семантикӣ надорад, аз ин рӯ, ин тарафи масъала истисно мешавад. Аз тарафи дигар, **оҳар//оҳор** (крахмал) аз ҷиҳати шакл ба орди гандумӣ ва таоме, ки аз он бо номи **бат** омода карда мешавад, шабеҳ аст ва шояд ин вожа дар заминаи ташбеҳ ё муқоисаву муқобилаи ду ашё – оҳар бо орд пайдо шуда бошад.

Дар Вахон дар заминаи вожаи решагии **бат** ҳамчун як навъи таоми асосӣ чанд ғизои дигар омода карда мешавад, ки онҳо чунин унвон доранд: **батък-**

атолаест, ки онро аз орд, шир ва маска тайёр мекунад. [312, 92]; **зичбат**-атолаи ордӣ ва ширӣ, ки дар маросими марбут ба ҷойгир шудан дар айлоқ мепазанд; **тҳмбат**-атолаест, ки онро бо ҳамроҳ кардани тухм мепазанд [312, 709]; **тарбат** –атола ё навъи бате, ки онро аз чарбуи даруни ҳайвонот мепазанд; **ландрукбат**-таоми, ки аз орди гандум, равған ва як навъ алафи шифой пухта мешавад; **ширбат** –навъи таомест, ки онро аз шир ва орди дар равғани зард тафдода тайёр мекунад. Дар баробари ифодаи навъҳои гуногуни таом вожаи **бат** барои сохтани исми шахс низ ба кор рафтааст: **батхър** –шахсе, ки хӯрдани атолаи равғанро дӯст медорад [312, 919].

Дар лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон инчунин номи хӯрокҳои зерин низ ба назар мерасанд: **калпълов//калпалов** (палови бегӯшт), **шах** (таоми, ки онро аз гиёҳи **ҷуроғбарг** ва ё **шахи латрук**- растаниҳои кӯҳии шифобахш, ки табиаташон гарм аст, омода мекунад), **боч ё гандумоб** (таоми маросимӣ, ки дар мавриди садақа тайёр мекунад), **ширкартошк** (пюре), **жарък** (картошкабирён). Қаблан ин таом бо унвони **кавардак//къвардак** маъмул будааст, ки дар замони шӯравӣ ҷойи онро вожаи русии **жарӯк** (аз феъли бирён кардан гирифта шудааст; **жарить**), **ширарзън** (таоми, ки онро аз шир ва арзан мепазанд), **алвоишир** (бате, ки бо шир дар шакли ҳалво пухта бошанд), **ширкочӣ** (атола бо шир), **овкочӣ** (таоми, ки аз орди гандум, об, равған пухта мешавад), **амоч** (таом аз орди боқило), **чамбуратола** (таоми, ки аз зардолуи қоқ, орду равған мепазанд), **ғълмъндӣ** (ҳама гуна таоми обакӣ), **шошъб**, **макът** (ғизои ба суманак монанд, ки онро дар Наврӯз мепазанд), **шивч** (аз нони **търахтов**, равғану шир омода мекунад), **алимов** (таоми, ки аз гандум ва гӯшт тайёр мешавад). Вожаи **алимов** муродифи **далда** аст, ки **далда** дар лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон дар шакли **даля** низ дучор меояд; **молда** (омехтаи атола ва **пъхтов**, ки дар болояш равғани маска гузошта бошанд), **оши лапък** (мисли угро буда, онро аз хаамири орди боқило тайёр мекунад).

Қайд кардан лозим аст, ки дар лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон, ба истиснои вожаҳои умумиистеъмолии марбут ба **нон**, ҳамчунин як силсила калимаҳои ба кор мераванд, ки онҳо хоси лаҳҷаи мазкур буда, барои мушаххас

ифода кардани мафҳуми нон, шакли он, тарзи тайёр кардани нон бо усули хос ва анъанаи қадимӣ истифода мешаванд: **търахтов** (Ямг, Нижгар), **пъхтов** (Чилтоқ), **пъштов** (Удит), дар забони вахонӣ дар шакли **дъхтов** (чапотӣ, ки барои омода кардани **ширфатир** истифода мешавад), **қъмоч** (ноне, ки дар зер ахгар ё хокистари сӯзон дар қолиби филизии махсус пухта мешавад).

Азбаски тарзи пухтани **қъмоч** (**қумоч**) ба усули хлебпазӣ монанд аст, баъзан онро «хлеб» ҳам мегӯянд; **шогунқъмоч** (нони тагиаловӣ, ки онро ба пешвози чашни Наврӯз мепухтанд). Ин истилоҳ дар шакли **қъмочи шогун** низ дар гардиш мебошад; **чарвуқъмоч** (нон ё хлебе, ки дар қолиби филизии чарбумолида пухта бошанд), **кътахин** (як навъ нон ё кулчаи рӯяш чакамолида), **пъштомл** (нони чапотӣ), **съманӯкин** (нони суманак).

Нон бо шаклҳои гуногуни худ дар кӯҳистони Бадахшон дар бобати тайёр кардани анвои гуногуни таом воситаи муҳим ҳисоб меёбад. Ин аст, ки вожаи **нон** дар таркиби номи як силсила хӯрокҳо мавриди истифода қарор мегирад: **нонмолида** (таоме, ки онро аз нони гарм, маска ва шакар омода месозанд), **нонрӯған** (навъи таом, ки аз нон ё фатири гарм ва равғани гудохташуда тайёр мекунанд), **нонтарит** (нони дар ширчой ва ё таоми моеъ резакардашуда). Ин калима дар дигар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ низ истеъмол меёбад, **хъчук** (чалпаки маросимӣ), **қърс** (навъи нон барои сағ).

Мардуми деҳоти Нижгар, Ямг, Удит, Чилтоқ дар пухтани **қъмоч** аз қолаби филизии махсус истифода мебаранд, ки он бо унвони **қъмочдонӣ** маъмул мебошад.

Маҳсулоти ширӣ низ дорои хусусиятҳои ҷолиби номгузорӣ мебошад. Чунончи, **кътах**-дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон маънои «маҳсулоте, ки аз шири бурида таҳия мешавад» – ро дорад. Аммо вожаи **кътах** дар лаҳҷаҳои ҷанубии Кӯлоб ба маънои «ҷазза» истеъмол меёбад [312, 363].

Истилоҳи **мағор**, ки ба нон рабт дорад, дар бисёр лаҳҷаҳои тоҷикӣ синоними он вожаи **пӯпанак** мебошад. Вале дар ғӯйиши тоҷикзабонони водии Вахон дар ифодаи ҳамин маънӣ калимаи **пӯмак** ба қор меравад. Вожаи **шавдег** номи таомест, ки дар зарфи махсуси сарпӯшдор, дар қӯри ахгар

гузошта шуда, тамоми шаб бо буғи худ чӯшида мепазад; **сафедтавак** (канду халво, мавизу тути хушк, ки дар тӯй назди меҳмон мегузоранд).

Аз тавзеҳи боло бармеояд, ки аксарияти вожаҳои ифодакунандаи мафҳуми анвои хӯрок дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон баромади тоҷикӣ доранд ва дар қолаби калимасозии забони тоҷикӣ сохта шудаанд. Вале баъзе аз онҳо бинобар қадимӣ буданашон ва ё бо забонҳои помирӣ рабт доштанишон шаклҳои лаҳҷавии овозию маъноӣ пайдо кардаанд.

2.1.3. Номи асбобҳои рӯзгор ва таъйиноти онҳо

Номи асбобҳои рӯзгор дар таҳқиқоти олимони шевашинос Т. Мақсудов [1977], Р. Л. Неменова, Ғ. Ҷӯраев [1980], Ш. Исмоилов [2018], М. Кабилов [1995], Б. Осимова [1998], З. Замонов [2009], Н. Гадоев [2009], Р. Сангинова [2012], Г. Абдуллоева [2013], С. Хоркашев [2014], Ҷ. Саидов [2017], И. Сулаймонов [2019] ҳамчун қабати махсуси лексикаи лаҳҷаҳои алоҳида мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Вале ин ҳанӯз маъноӣ пурра омӯхта шудани масъалаи мазкурро надорад, зеро рангорангии таркиби луғавии лаҳҷаҳои тоҷикӣ водор месозад, ки лексикаи ҳар яки онро ҷудо-ҷудо баррасӣ намуда, умумият ва тафовути семантикии диалектизмҳои лексикиро ҳатто дар лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ аз ҷиҳати илмӣ асоснок намоем. Профессор Ғ. Ҷӯраев менависад, ки «Номҳои асбобҳои рӯзгор ҳам мувофиқи зарурат ва ҳам аҳаммияти дар хоҷагии инсон доштаи предметҳо ба гурӯҳҳои зиёд ҷудо мешаванд» [56, 121]. Хусусан, номи зарфҳои, ки бо хӯрокворӣ ва тарзи пухту паз марбутанд, дар рисолаи С. Хоркашев ба 9 мавзӯ тақсимбандӣ шудааст. Номбурда қайд кардааст, ки «Луғати сохтаю мураккаб ва ибора-истилоҳоти ин гурӯҳ дар тақмили таркиби луғавии шева нақши муҳим дорад» [48, 92; 93-114].

Маводи андӯхтаро вобаста ба маъно, вазифа ва зарураташон дар рӯзгор ба тарқи зерин гурӯҳбандӣ мекунем: 1) Номи асбобҳои, ки барои кашондан ва нигоҳ доштани ҳама гуна маҳсулоти моеъ ба кор мераванд: **лут** (зарфи гилин барои обкашонӣ), **чалак** (сатил), **бак** (русӣ: зарфи металлӣ барои гирифтани об, равған ва дигар анвои маҳсулоти моеъ), **мисдег** (зарфи обкашонӣ),

дъмқанд//дамқан (қўмғон, офтоба барои дасту рўйшўйи ва таҳорат), **флаг//филак** (русӣ: зарфи об, равған ва ширгирӣ), **хум** (зарфи калони сафолӣ барои гирифтани об, шароб, равған ва шир), **кўза** (зарфи сафолин), **пъжин** (кўзачаи қадима). 2) Номи воситаҳои чойчўшонӣ ва обу чойнўшӣ: **чойчўш** (зарфи филизӣ барои чўшонидани об; муродифи **қарабойӣ**); **крушка** (русӣ: зарфи обнўшӣ), **обғора//обхъра//обхъра** (кружка), **чом**, **чағдар** (зарфи обнўшӣ), **чайнак** (чойник), **гелос** (стакан) ва ғ.. 3) Номи воситаҳои таомпазӣ ва хўрокхўрӣ: **дег** (зарфи чўяни барои пухтани таом), **кавлез** (асбоби хўрокбардорӣ), **чумча//чъмча** (қошук), **лангарӣ** (табақи чўбин), **дўғобӣ//дўғовӣ** (косаи калон), **кавча//кафча//кабча** (қошукҳои алюминӣ ва чўбӣ), **афчун**, **чангольк** (шохин, вилка), **чашка** (косаю табақаи филизӣ барои таомхўрӣ), **лаган** (табақи тағпаҳни калон, табақи алюминии ошқашӣ). Истилоҳи **лаган** дар лаҳчаҳои Кўлоб низ ба маънои «табақаи ошқашӣ» ба кор бурда мешавад; **белча** (кафгири махсуси ошқашӣ), **чинӣ** (косаи аз фарфор сохташуда), **ғьдора//ғьдора** (косаи калон), **даштак** (косаи калони ошхўрӣ), **тарелка** (лаълича); 4) Номи ашёи ба оташ алоқаманд: **чангак** (оташқоб), **душох** (оташқове, ки душоха аст ва барои пеш кардани ҳезум ба дегдон хизмат мекунад), **дъгдон** (дегдон); **дъгдонрубък** (ҷорӯби дегдонрӯбӣ), **нахчагир//лахчагир** (оташгирак), **симък** (сими аловковӣ), **печка** (воситаи гармидиҳӣ ва пухтани таом) ва ғ.. 5) Номи воситаҳои коркарди ғалла, хамир ва зарфҳои гандум ва ордгирӣ: **хъмбък** (зарфи бочкамонанд барои нигоҳ доштани гандум), **нова**, **карсон** (зарфи хамиршўрӣ), **това** (зарфи филизии нон ва таомпазӣ, сковорода), **мътъки** (санги суфтаи лўнда, ки бо он гандумро мухашшар мекунад, қайроқсанг), **чомчук** (чўбдастае, ки бо он хўшаҳои нокўфтаи гандумро мекўбанд), **ошбър** (корди калони угробурӣ), **чапарак//чапарок** (зарфи мудаввари паҳн барои нонгирӣ, ки онро аз қамиш ва химча мебофанд), **замбар** (воситае, ки дар болои он нон рост мекунад), **бълавдон** (архаизм: сабади нонгирӣ), **нонбандък** (рафида), **парчук** (мухпар), **ғалбел** (ғалбер): **ғълболи фърохбез** (ғалбери калончашм), **ғълболи тангбез** (ғалбери сўрохиҳояш хурд), **къфис//кафиз** (зарфи ордгирӣ), **чошдон** (зарфи

нонгири), **парвеза** (элаки ордбезӣ), **новък//новтърош**, **аздъл** (асбобе, ки бо он хамирҳои хушкшудаи карсонро тоза мекунанд), **пор** (архаизм: асбоб барои чен кардани гандум) ва ғ. б) Номи зарфҳо ва воситаҳои, ки барои нигоҳ доштан ва коркарди ширу чурғот истифода мешаванд: **чахс** (ширполо), **каструл** (русӣ: кастрюль, зарфи филизии сирдор ва бесир барои нигоҳ доштани ширу чурғот), **чахдег** (зарфе, ки дар он аз чурғот равшан ва дӯғ кашида мешавад), **чахчӯ** (воситае, ки тавассути ҳаракати он равшан аз чурғот чудо карда мешавад), **хъмбък** (зарфи дӯғкашӣ); 7) Номи зарфҳои марбут ба шустушӯи дасту рӯй ва либос: **таз** (тағораи калони либосшӯӣ), **члапчӣ**, **дамқан//дъмқанд** (дастшӯяк, дастовгирак), **халабӣ//алабӣ** (тос, лаганд, тағорача). 8) Номи воситаҳои коркарди замин: **кетман** (каланд); **илғорбанд//йелғарбанд** (юғбанди чуфти барзагов), **йурғорчӯб** (юғ), **юғу сипор** (воситаҳои шудгоркунӣ), **фърийуг** (йуғчӯб), **чок** (асбоби филизии дусараи нӯгтез, ки дастаи чӯбин дошта, бо он заминро мекананд, муродифи **метин**), **фай//фӣ** (фай); 9) Номи асбобҳои марбут ба ғавт; **шатапойа** (тобут), **шатак//шътак** (занбаре, ки аз шохи дарахт сохта шуда, дар он асосан майитро мегузоранд), 10) Номҳои гуногун: **таканък** (милтиқи милааш хурд), **сулон//сълимпойа**, **шоту//шотун** (зинапоя), **сехък** (чангаки чӯроббофӣ), **теша**, **тавар** (табар), **болиқа** (болға). 11) Номи навҳои халта: **қоп**, **бучӣ** (чувол, халта), **канал** (қанор, чуволӣ калон), **лингa** (халтаи орду гандумгирӣ), **шанпан** (халтаи калон, ки онро барои кашондани алаф истифода мебаранд) ва ғ.

Ба ҳамин тариқ, дар ин қабати лексика бештар ба вожаҳои дучор меоем, ки хусусияти умумихалқӣ доранд, аммо вожаҳои аз забонҳои арабӣ, туркӣ-узбекӣ, помириқ иқтибосшуда ва моли худи лаҳҷа низ кам нестанд.

2.1.4. Калимаю истилоҳоте, ки дар ифодаи мафҳуми ҳавлӣ, хона, биноҳои ёрирасон ва масолеҳи сохтмонӣ ба кор мераванд

Ин қабати мавзуии калимаҳо дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон нисбат ба дигар қабатҳо аз он ҷиҳат қобили тавачҷуҳ аст, ки онҳо: а) аз ҷиҳати теъдод хеле зиёданд; б) таърихи қадимӣ доранд ва ягон марҳалаи ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва маишиву фарҳангии сокинони деҳоти Удит, Ямг,

Чилтоқ ва Нижгарро дар худ инъикос менамоянд. Оид ба гуногунрангии ин қабати мавзуии вожаҳо Р. Л. Неменова ва Ғ. Қўраев чунин навиштаанд: «Лексикаи ба ҳавлӣ ва хоҷагидорӣ алоқаманд чи таркибан ва чи мазмунан гуногун аст. Сабаби он ба протсессҳои этникӣ ва ба сохти мураккаби хоҷагӣ марбут аст» [31, 100].

Воқеан, мавзуи мазкур дар заминаи маводи лаҳҷаҳои шеваи ҷанубӣ нисбатан муфассалтар баррасӣ гардидааст, ки лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ба ин гурӯҳ мансуб мебошад. Ин ҷо чанд намуна аз лаҳҷаҳои тоҷикии Бадахшон низ зикр ёфтааст. Аз қабилӣ: **ичра//учра//һичра, ганҷурхона, ганҷур, молхона, хасхона, таһхона, чухт//чихт, декун//дъкун//дукон, къландък, дастак//дастък, паҳликдарӣ, санҷъкдарӣ** ва амсоли инҳо [31, 101 – 113].

Мардуми Бадахшон дар давоми садсолаҳои зиёд доир ба бунёди ҳавлию хона ва дигар биноҳои ба онҳо алоқаманд таҷриба ва анъанаи ба худ хос касб кардаанд. Истилоҳоти **хона, дӯкон, девор, дар, чӯб, санг, равзан/рӯзан, сугун** ва амсоли инҳо, ки хусусияти умумиточикӣ доранд, барои ташаккул ва сохтани бисёр калимаву мафҳумҳои соҳаи вобаста ба талаффузи тоҷикзабонони водии Вахон ба кор мераванд. Дар баробари ин, тоҷикони ин мавзё анъанаҳои қадимаи биносозии худро идома дода, дар ҷодаи бунёди ҳавлию хона ва интиҳоби масолеҳи сохтмон аз калимаҳои забони вахонӣ бештар ва камтар аз истилоҳоти забони ишқошимӣ истифода меkunанд.

Мафҳуми **ҳавлӣ** дар нутқи тоҷикзабонони водии Вахон ба шакли **авлӣ** истеъмол меёбад, ки хонаи ба таври хос сохташудаи мардум дар он ҷойи асосиро ишғол мекунад. Мардуми ин мавзё дар ихотаи атрофи ҳавлӣ аз ду навъ девор истифода меkunанд, ки онҳо бо истилоҳоти **сангдевол** ва **шиғ//шъғ//шуғ** (шиғ) ифода меёбанд.

Истилоҳоти риштаи сохтмон ва хонаю ҳавлиро ба таври зайл тасниф менамоем: **а) Хона ва қисматҳои он.** Тоҷикзабонони водии Вахон чун дигар сокинони Бадахшон мафҳуми «бино, иморат, сохтмон» -ро бо калимаи **мала** (хона, бино, иморат) ифода меkunанд. Хонаи сокинони Бадахшон аз якҷанд

дӯкон (суфа) иборат аст, ки А. З. Розенфелд ин мафхумро «глинабитные жилые пары в доме, на которых сидят, спят» тавзеҳ додааст [321, 68]. Дӯкон аз қисму ҷузъҳои алоҳида иборат аст, ки онҳо аз рӯи таъйинот гуногун мебошанд. А. З. Розенфелд дӯконро ба 12 бахш тақсим намуда, бо номҳои ҷудогона ифода ёфтани ҳар як ҷузъи онро дар «Таджикско-русский диалектный словарь» [Юго-восточный Таджикистан) [321, 69] ба тариқи зайл ба қайд гирифтааст, ки бештарини онҳо дар нутқи тоҷикзабонони водии Вахон роиҷ мебошад: дукони **бар**, дукони **боло**, дукони **калон**, ки дар қисми марказии даромадгоҳ воқеанд; дукони **гърдак**, дукони **сартакйа**, дукони **шаҳшин** (хонаҷаҳои баландмакон, ки дар вақти тӯй шаҳу арӯс истиқомат мекунанд; дукони **кулухък**, истиқоматгоҳе, ки дар тарафи чапи даромадгоҳ ҷойгир аст; дукони **кънч**, дукони **неҳак** (истіқоматгоҳҳои дар кунчи хона ҷойгиршуда); дукони **паси дегдон** (хонаҷаи паси оташдон, ки барои анҷоми хонаро гузоштан хизмат мекунад), дукони **дароз**, дукони **шилақак** (хонаҷаи **қад** **девор** тӯлкашида) [321, 69]. Дӯкон дорои хелҳои зерин аст: дукони **калон** (суфаи калон), дукони **поён** (суфаи поёнӣ), дукони **шаҳшин** (суфаи шаҳнишин), ки он бо дукони **чапнах** муносибати муродифӣ дорад. Ҳамин гуна муносибатро дар ибораҳои дукони **бъланд**, дукони **боло** ва дукони **калон**, ки нисбат ба ҳамдигар муродиф мебошанд, мушоҳида кардан мумкин аст. Ё ин ки дукони **шаҳширо** вобаста ба таъйинот дукони **сартакйа**, ё дукони **гърдак** низ меноманд. Ҳучраҳои аз бинои асосӣ хурдтар ва камаҳамиятро **кулухък** (суфаи самти чапи даромадгоҳ) ва дукони **кънч** мегӯянд, ки дар бурчи хона сохта шуда, дар он кӯдакон истиқомат ва бозӣ мекунанд. Вожаи **кънч** бо ҳамин маъно бо ибораи дукони **неҳак** (суфаи кунчи хона) қаробати маъноӣ дорад. Ба истиснои ҳучраҳои зикршуда боз дукони **паси дар**, дукони **паси дъгдон**, дукони **сари дъгдон** низ мавҷуданд, ки онҳо вобаста ба дари даромадгоҳи хона ва оташдон чунин номгузорӣ гардидаанд. Гайр аз ин, дар лаҳҷаи Вахон ба истилоҳоти дукони **дъроз** ва дукони **шилақак** дучор омадан мумкин аст, ки онҳо маъноӣ «ҳучраи дарозро, ки қад-қад девори хона тӯл кашидааст», мефаҳмонанд. Ҳучрае, ки дар он меҳмонон

маскун мешаванд, бо калимаи **қушхона** (қӯшхона, меҳмонхона) унвон гирифтааст. Лексемаи **чиллахона** дар ифодаи ҷойи печка, ки тавассути он хонаро гарм мекунанд, ба кор меравад. Ҳучрачаҳои пасти дохили хона бо калимаи **дуқонча** номгузорӣ мешавад.

б) **Қисмҳо ва ҷузъҳои хона:** **тоқ**, **рӯн** (тирезачаи хурд, тоқча), **дамаха//дамаҳак** (бодкаш, дудбаро, бо русӣ «дымоход»), **чорхона** (чаҳорхона, қисми атрофи равзан дар хонаҳои бадахшонӣ), **чъхт//чухт** (сақф, шифт), **пога//погаһ** (пойгаҳи хона), **айрӣ** (меҳмонхонаи хурд, дар дохили хонаи суннатӣ мадон, қазнок).

Диалектизми **боспарон//поспарон** (суфачаи бозпарон), ки қаблан маънии суфачаи хурде дар канори оташдонро дошт ва барои нигоҳ доштани бози шикорӣ пешбинӣ шуда буд, тадричан ин вазифаи он аз байн меравад, вале суфачаву ҷевони назди он акнун бо истилоҳи **боспарон//поспарон** ифода меёбанд.

Истилоҳи **бъзовез//бъзовиз** ҷӯби нақшинест, ки дар байни ду сутуни даромадгоҳи хонаи бадахшонӣ ба тарзи уфуқӣ васл шудааст. Синоними ин диалектизм вожаи **бъзкъш** мебошад. Диалектизмҳои **рарав//раравък** (роҳрав) ва **пешвоз**, ки аз шакли **пешбоз** аст, ба маънои «пешкушода» роиҷ буда, барои ифодаи мафҳуми «айвон, долон» хизмат мекунанд. Калимаи **пешвоз** бо вожаи русии **веран** (веранда) қаробати маъноӣ дорад.

в) **Дар ва ҷузъҳои таркибии он.** Таҳлили маъноии вожаи **дар** ва анвои он дар шеваи ҷанубӣ дар рисолаи С. Хоркашев ба таври муфассал баён ёфтааст [48, 60 – 62]. Дар ин бахш мо бештар ба тавзеҳи синхронии дар ва ҷузъҳои таркибии он дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон тавачҷуҳ менамоем. Ҳавлиҳои бо **шъғ//шиғ//шеғ** деворбандшуда, аз ҷойи воқеъшавии бинои асосӣ дарвоза доранд, ки он бо истилоҳи **чапардарӣ** (дари аз шоху навдаҳои дарахт сохташуда) ифода мегардид. Ин вожа дар лаҳҷаҳои водии Рашт ва Кӯлоб низ маъмул мебошад. Дари хона аз ҷузъҳои зерин таркиб ёфтааст: **дастък//дастак** (дастаи дар), **сардарӣ** (болодарӣ), **бъндарӣ** (ҷӯби поёнии чорҷӯби дар), **ҷубои паһлуй** (пахлударӣ), **кеськ//кесик**, **пъландарӣ**

(тахтаҳои паҳлуи дар). Калимаи **бозикӣ** низ дар ифодаи мафҳуми «чӯбҳои паҳлуи дар» ба кор рафта, бо истилоҳҳои **кесък**, **пъландарӣ** ва **чубои паҳлуӣ** як силсилаи калимаҳои муродифиро ташкил додааст, **тадарӣ** // **тагдарӣ** // **таһдарӣ** (муродифи бъндарӣ, тагдарӣ). Аз инҳо вожаи **пъландарӣ** сермаъност. Вай ҳам ба маънои «паҳлударӣ» ва ҳам дар мафҳуми «болодарӣ» ба кор меравад. Воқеан, барои ифодаи мафҳуми **тагдарӣ** дар лаҳҷаи чанд вожаи тоҷикӣ ва ваҳонӣ истифода мешавад, ки миёни онҳо муносибати синонимӣ эҳсос мегардад: Чунончи, вожаҳои **пърнич** (остонаи дар), **санч** (синч) аз ҳамин қабиланд. Барои дарро бо чорчӯба устувор кардан **часпак** лозим аст, ки он дар нутқи мардум бо вожаҳои **ғърв** ва **часпък** (мурғаки дар) ифода меёбад. Қулфи дар фулузӣ ва чӯбин мешавад: **чубкалӣ** (калиди чӯбин). Ҳамин мафҳумро диалектизми **лък**//**лук** низ ифода менамояд. Мафҳуми қулфи одии фулузӣ тавассути вожаи **зълфӯйн** (зулфайн, чузье аз қулфи дар) номгузорӣ мегардад. Равзани хонаҳои помирӣ аз деворҳои сақфи хонаи баландтар сохта мешавад, ки як қисми он бо истилоҳи **рузандарак** (сарпӯш, дарича) ифода меёбад. Ин калима бо вожаи **равзанпуш** муродиф аст. Бояд зикр намуд, ки дар қушодан ва пӯшидани **рузандарак** чӯби махсусе истифода мешавад, ки онро **рузанчӯб** ном ниҳодаанд.

г) **Оташдон ва қисмҳои он.** Оташдон як чузъи муҳимми хонаҳои бадахшониро ташкил медиҳад ва вобаста ба таъйинот–нонпазӣ ва таомпазӣ муқаддас доништа мешавад. Зеро одамоне маводи ғизоиро дар он омода мекунанд ва оташдонро манбаи ғайзу баракати хонадон меҳисобанд. Мафҳуми «оташдон» бо ду калима: **чалък**//**чалук** ва **дъгдон** (чаҳлак, дегдон) ифода меёбад. Қисмҳои дигари оташдон бо истилоҳи **дари чалък**//**чалук**, **зинапоя** барои баромадан ба болои оташдон **бендък**, қисми қафои оташдон бо вожаи **пасък**//**пасък**, ҷойи қисми пеши оташдон бо вожаи **пушнък**//**пуштък**, ё ҷойи ҳезуммонӣ бо калимаи **пушак** ифода меёбанд. Қайд кардан лозим аст, ки қисми болоии оташдон, махсусан, муқаддас ҳисобида мешавад ва онро бо истилоҳҳои **лангар** ва **пузикӣ** ифода мекунанд. Дар назди оташдон чуқурҷаҳои махсус сохта мешаванд, ки дар ифодаи мафҳуми онҳо истилоҳоти

буйдонък (қисми пеши суфаи оташдон, ки чуқурча барои дуд кардани испанд ба кор меравад) ва **дамаха** (бодкаш, дудбаро) кор фармуда мешаванд. Шакли хурдтари **дегдон** // **дигдон** тавассути пасванди **-ък** сохта шудааст: **дыгдонък** // **дигдонък**.

Калимаҳои мансуб ба оташдон ва ҷузъҳои он дар талаффузи сокинони деҳоти Ямг, Нижгар, Чилтоқ, Удит дар муқоиса бо ғўйиши тоҷикзабонони дигар манотиқи Бадахшон ва забони адабии ҳозираи тоҷик фарқ мекунанд.

ғ) Истилоҳоти марбут ба зинапоя ва ҷузъҳои он

Дар ин маънӣ калимаҳои зерин ба кор мераванд: **сълимпойа**, **сулон**//**сулонпойа** (зинапоя), **шоту** (нардбон), **почо** (пояки нардбон), **покел** (зина, суфаи оташдон), **бендък** (зина барои баромадан ба болои оташдон) ва ғ.

д) **Девор, қисмҳо ва хелҳои он.** Тоҷикзабонони водии Вахон вожаи **деворро** дар шакли **девол** талаффуз мекунанд. Девор дар ин минтақа ду шакли таъйинот дорад: а) девори ҳавлӣ, ки одатан онро **шъғ**//**шуғ** мегӯянд; б) девори хона ва дохили он, ки асосашро **сангдевол** бо усули **тахтабандӣ** (тахтабандӣ, тавора) ташкил медиҳад. Мафҳуми «пойдевори хона» - ро истилоҳи **таҳдеволӣ** ифода мекунад, ки ҳамин маънӣ дар лаҳҷаҳои дигари шеваи ҷанубӣ бо истилоҳи **сафил** номгузорӣ мешавад. Ҳучраҳои дохили хона ё дӯконҳо аз ҳамдигар бо деворҳои нисбатан борику пасттар ҷудо карда мешаванд, ки онҳо номҳои ба худ хос доранд: **мъндал**//**мандал**, **карсин** (нимдеворе, ки суфаи хонаро аз дигар ҳучраҳо ҷудо мекунад); барҷастагиҳои уфуқии девори хона бо истилоҳи **пърам**//**пъран** номгузорӣ мешавад; **тахтабандӣ** (тахтабандӣ, тавора), **барбандӣ** (роҳе, ки ду паҳлуяш девор бастанд).

е) **Масолеҳи сохтмон.** Дар сохтмони хона истифодаи як қатор масолеҳи сохтмонӣ муҳим мебошад. Маводу масолеҳи сохтмонӣ дар лаҳҷаи мазкур бо вожаҳои зайл номгузорӣ шудааст: **ғъмча** (химча; навдаҳои дарахт, ки барои пӯшонидани сақф ва сохтани шъғ) ба кор мераванд, **тир** (ҷӯби асосии болои деворҳо), **дастак** (ғўлаҷӯбҳои нисбатан бориқтар, ки ба болои тир ё болор гузошта мешаванд), **марза** (болори кундаланги байни деворҳо),

таврич//гърич, валч (чӯбҳои сақф, ки чун васса дар болои дастакҳо зич чида мешаванд), **черай** (гили махсус барои андова кардани дохили оташдон), **чуw** (чӯб), **тахтък** (тахта), **хоки съфед** (оҳак), **кълдък** (чӯбчаҳои гирдае, ки аз болои болорчӯби боми хона гузошта мешавад), **тирчуw** (чӯбе, ки барои тири боми хона истифода мешавад), **чиг** (қамиш, ки болои чӯбҳои бом барои ниғаҳдории ҳарорати хона гузошта мешавад), **ка(х)гъл** (қаҳгил), **гълмола** (гилмола), **вердък/вердък** (санги сабзчатоб чун масолеҳи сохтмонӣ), **валч** (ғулачӯбҳои борики болои тир), **телак** (сангчаҳои хурде, ки дар холигии байни сангҳои девор гузошта мешавад), **сағоч** (тахтасанг, санги суфта), **шакък** (сайқали сангӣ барои ҳамвор кардани лойи девор), **чахмохсанг** (чақмоқсанг, як навъ санги ороишӣ барои девори хона) ва амсоли инҳо.

ё) Диалектизмҳое, ки номи биноҳои ёрирасонро ифода мекунанд: **ганчина/ганчур** (анборча), **һезумдон** (һезумхона), **каһдон** (коҳдон), **таһхона** (таххона), **фърош** (кӯрғонча, муҳаввата барои ниғаҳдории чорво), **ча//чаһ** (чох), **хамбак** (ханба), **оғил//йағъл//ағел//ағъл** (молхона), **эчӯк** (ҳеча, ҷойи ниғаҳдории барраю бузғола), **бадрафт** (ҳочатхона), **еча** (лона, мурғхона), **пътъкрав, гърбарав** (тангии миёни деворҳо; тарқиши девор), **крич//къръч//ктич** (курич, курича), **деһқонхона** (хоначаҳои муваққатӣ, ки дар назди заминҳои кишт дур аз деҳа месозанд), **девлох, айлоқ** (айлоқ, ҷойи тобистонгузаронии чорво), **кръw** (қурӯғи ҳайвони хонагӣ) ва ғайра.

2.1.5. Калимаю истилоҳоти ифодагари номи ҳайвонот

Калимаву истилоҳоти ифодагари номи ҳайвонот баробари бисёр калимаҳои марбут ба ҳаёти инсон умр доранд. Истилоҳоти ин гурӯҳро аз ҷиҳати лингвистӣ дар забони ваҳонӣ А. Мирбобоев таҳқиқ намудааст [132, 24]. Лексикаи марбут ба ҳайвонот аз вожаҳои умумихалқӣ ва диалектизмҳои лексикӣ таркиб ёфтааст, ки онҳоро вобаста ба муносибаташон ба ду гурӯҳ ҷудо мекунем: **а) номи ҳайвоноти хонагӣ; б) номи ҳайвоноти ваҳшӣ.** Диалектизмҳои мансуб ба гурӯҳи якум ба чунин хелҳо ҷудо карда мешаванд: **1) диалектизмҳои марбут ба гов:** модаговw, нарговw, букқа, чуwона (букқача), гъновҷӣ (гуночин) гъсола (гӯсола), **фърғънч//фирғунч//фърғинч**

(ғуночини 2-3 сола), **хашгов** (кутос), **машкад** (гови чӯшоии бебача), **парк** (гови пешониқашқа), **ғъргов** (наргов), **нъхшор//нъқшор** (нӯшхор), **хърчък** (синамакии бачаи ҳайвон), **чушоҳ//чукшоҳ** (гови шохҳояш рост), **тавила//табила//табела** (баста чаронидани чорво дар марғзор), **тайлоқ** (гови 1-2 сола); **2) унсурҳои луғавии марбут ба бузу ғӯсфанд:** а) оид ба буз: **бъз** (буз), **буча//бъча** (бузғола), **бъчак** (нарбузи ахтаи 1-2 сола), **чапъш** (бузи 1-2 солаи нозоида), **нарбъз** (бузи нар, такка), **ғърбъча** (бузғолаи нари ахтанашуда), **сумб** (суми чорво), **шилч** (ғурриё, ки дар суми бузу ғӯсфанд пайдо мешавад), **нозбуча** (бузғолача), **нарбъзък** (бузғолаи нар), **ровд** (муродифи **чапъш** (Удит); **б) оид ба ғӯсфанд:** меш (ғӯсфанди модаи наслдеҳ), **нарбарра** (барраи нар), **қъчқор**, **тохък** (қӯшқор), **баррек** (баррача), **варук//верак** (барраи нари то 2 сола), **нузум//нучум** (ғӯсфанди нозой), **тълӣ** (туқлӣ, модағӯсфанди нозоида); **3) калимаҳои лаҳҷавии мансуб ба сағ ва гурба:** **пъшък//пишӯк** (гурба), **ғърмав** (гурбаи нари мастшуда), **ғълба** (саги пешониқашқа; алобуло), **қъчък//кучук** (сағбача), **чӯчапишък** (гурбача), **пишбачғӣ** (пишакча, гурбача), **шъдък** (саги чуфтшав, маст), **мочӯк** (саги мода), **сағбачғӣ** (бачаи сағ, кучук). **4) диалектизмҳои ба асп, хар ва шутур алоқаманд:** **айғър//айғир** (аспи нар), **байтал** (аспи мода), **той** (бачаи якдусолаи асп), **къра** (курраи асп); **тойхар**, **харкувот//харкъра** (бачаи хар); **шъгър** (шутур), **толийоқ**, **тойлоқ** (бачаи уштур).

б) диалектизмҳои, ки номи ҳайвоноти ваҳширо ифода мекунанд: **ғърм** (меши кӯҳӣ), **ранг** (бузи кӯҳӣ, нахчир), **чънвар//чъндор** (маҷозан: **нахчир**, **оҳу**, **сайд**), **ғърг** (гург), **хърс** (хирс), **озодапаланг** (леопард, навъи паланг), **рубо** (рӯбоҳ), **рубои вақък//вақӯк** (рӯбоҳи паррон), **винък//винӯк** (юрмон), **молфрӯнч** (мири мушон), **зушм** (як навъи муш), **сиягуш** (як навъи рӯбоҳе, ки фақат хуни ҳайвонотҳоро мемакад), **сишпърк** (муши хурд), **катвол** (нахчир) **гурков** (ҳайвони шағолмонанд, ки гӯрро кофта часадро мехӯрад), **дъла** (ҳайвони аз рӯбоҳ андаке хурд), **ечкимар** (сусмор) ва ғайра.

2.1.6. Унсурҳои луғавие, ки ба парандагон вобастагӣ доранд

Ғ. Ҷӯраев диалектизмҳои марбут ба парандагонро вобаста ба тарзи зист ва шакли лонагузорӣ ба ду гурӯҳ [56, 173-174], Ш. Исмоилов ба чаҳор гурӯҳ [13, 127-128], С. Раҳматуллозода ба се гурӯҳ [155, 158 – 182] тақсим кардааст.

Дар ҳалли ин масъала мо ба таснифоти ҳар се муҳаққиқ таъя менамоем. Вале қаблан номи парандагони лаҳҷаи Вахонро дар қиёс бо забони адабӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мекунем: 1) калимаҳои умумиточикӣ; 2) диалектизмҳои лексикӣ. Вожаҳои гурӯҳи аввалро, дар навбати худ, боз ба ду қисм тасниф месозем: а) вожаҳои умумихалқие, ки дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон бе тағйироти савтию маъноӣ дар гардиш мебошанд; б) вожаҳои умумихалқие, ки дар лаҳҷаи мазкур бо тағйироти овозӣ гирифтагардидаанд:

1) Вожаҳои умумиточикӣ: Ба гурӯҳи аввал калимаҳои зерин дохил мешаванд: **кафтар**, **фохта**, **қумрӣ**, **шурнӯл**, **зоғ**, **уқоб**, **кабк**, **мусича**, **бум**, **каргас**, **чарғ**, **боз**, **боша**, **зоғча**, **қоз/ғоз**, **хурӯс** ва ғайра. Ба гурӯҳи дуюм чунин вожаҳоро дохил кардан мумкин аст: **гъндъшк** (гунчишк), **мърғ** (мурғ), **мърғобӣ** (мурғобӣ), **лайлак** (лаклак), **будана** (бедона), **лошахър** (лошахӯр, як навъи каргас), **эзорсурхак** (эзорсурхак), **фароштърък** (фароштурук), **умо** (хумо), **удуд** (худхуд), **каwk** (кабк) ва ҳоказо.

2) Диалектизмҳои лексикӣ: **чилбобък//бибук//пипук** (худхуд), **кланъзоғ//къланзоғ** (зоғи сиёҳ), **деқонък//деқонӯк** (як навъи гунчишк); **чалхорък** (Ямг), **ғълбък** (аккаи думдароз), **чарғ** (Нижгар), **дънглай** (як навъи мурғобии хурдҷусса), **чиға** (як навъ парандаи почадарози сафед), **қоз/ғоз**, **кърнӣ** (як навъ зоғи калонҷуссаи дарозумр), **харкафтар** (кафтари ваҳшии калонҷусса), **чарда** (мурғи марҷони кӯҳӣ), **каwkбачгӣ** (чӯҷаи кабк), **наркаwг** (кабки нар), **муши парон** (кӯршапарак), **шарик** (як навъи гунчишк), **санглоwӣ** (парандае, ки дар об мегардад), **жаршмингас** (як намуди гунчишк), **зоғобӣ** (як навъи зоғе, ки дар об сайр мекунад), **чучӯк** (Удит: чӯҷа). Баъзе калимаю истилоҳот дар ифодаи узвҳои паранда ва амалҳои он ба кор мераванд: **пахмък** (равғани қоз), **потулук** (хоклӯтаки мурғ), **еча//неча** (лонаи парандагон).

Вобаста ба тарзи зист ва лонагузории парандаҳо вожаҳои навъи мазкурро ин тавр гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст: а) Номи парандагоне, ки дар шифти хона ва зери буттаҳо лона мегузоранд: **фароштърък** (фароштурук), **жармингас**, **шарик**, **ғълбък**, **чарғ**, **чилбобък**, **кавк**, **чиға**, **кафтар**, **гунчишк**;

б) Номи парандагоне, ки дар сӯрохии дарахтон, тарқиши чар ва деворҳо лона мегузоранд: **удуд**, **умо**, **эзорсурхак**;

в) Номи парандагоне, ки дар шохи дарахтон лона месозанд: **шарик**, **удуд**, як навъи **гунчишк**.

г) Номи парандагоне, ки дар камари кӯх, соҳилҳои дарё, зери санг ва ҳамвориҳо лона мегузоранд: **будана** (бедона), **сангловӣ** (санговдавак), **лошахър** (як навъи каргас), **мърғобӣ** (мурғобӣ), **қоз**.

Аз рӯи муносибаташон ба одамон, яъне дараҷаи ром будан ва дастомӯзӣ парандагонро боз ба ду гурӯҳи дигар чудо кардан мумкин аст: 1) парандагони хонагӣ: **мърғ** (мурғ), **чучӯк** (чӯча), **кафтар**, **мърғобӣ** (мурғобӣ), **мърғи марҷон**, **чиға** (қоз/ғоз), **мусича**, **фохта**, **гъндъшк** (гунчишк), **деқонък** (як навъи гунчишк, ки пас аз иди Наврӯз омада, дар тарқишҳои бому деворҳо лона мегузорад), **дакан** (як навъ мурғи калонҷусса), **йапонча** (як навъ зоти майдахели мурғ), **папугай** (тӯтӣ), **кавг** (кабк), **фароштърък** (фароштурук) ва ғайра; 2) парандагони саҳроӣ: **будана** (бедона), **лайлак** (лаклак), **зоғ**, **зоғча**, **шурнӯл**, **шарик** (як навъи гунчишк), **чилбобък//бибук//удуд//пипук** (худхуд), **удуд** (худхуд), **харкафтар** (кафтари ваҳшии саҳроӣ), **эзорсърхак** (эзорсурхак), **муши парон** (кӯршапарак), **ғълбък** (аккаи думдароз), **клангзоғ** (зоғи сиёҳ), **қърнӣ** (зоғе, ки зиёда аз сад сол умр мебинад);

3) парандагони кӯҳӣ: **уқоб**, **боша**, **каргас**, **лошахър** (як навъи каргас), **чарғ**, **бум**, **умо** (ҳумо), **кавг//кабк**, **чарда**, **улар** (як навъ мурғи марҷони кӯҳӣ).

4) парандагони обӣ ё соҳилидарёӣ: **санговдавак//сангловӣ** (парандае, ки дар лаби об зиндагӣ мекунад), **зоғобӣ** (навъи зоғи обӣ), **дънглай** (як навъи мурғобии майдахел), **буданаи обӣ**.

Ба ҳамин тариқ, аз таснифоти мавод бармеояд, ки калимаю истилоҳоти ифодагари номи парандагон аз ҷиҳати маъно, тарзи зист, лонагузорӣ, макон ва мавзеи зисти худи онҳо дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон аз дигар лаҳҷаҳо ҷудо шуда меистанд.

2.1.7. Номи ҳашарот, хазанда ва газандаҳо

Калимаҳои мансуб ба номи ҳашарот, хазандаву газандаро аз рӯи муносибаташон бо одамон ва мавзеи зисташон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст: **а) номи ҳашарот, хазандаю газандаҳое, ки дар хонаю ҳавлии одамон ба сар мебаранд:** **карбаш//карвашт** (калтакалос), **ғндал // ғандал**, **вос** (ғунда), **мурчък** (мӯрча), **замбур** (занбӯр), **карк**, **харък** (харак), **кайк**, **шавзод//шавзот** (як навъ ҳашароти хунмак), **хъмандък//хамандук** (кана), **шавгаз** (як навъ ҳашароти хунмак), **москит** (хомӯшак), **харпаша** (ғурмагас), **палпалосин // палпалосинг** (парвона), **парпаронак**, **арвоък // арвоӯк** (шапарак), **буғдодӣ** (як навъ занбӯри калони рангаш ҷигарӣ ва сиёҳ), **визвизак** (як навъ занбӯр), **шпъш** (шабушак), **вич** (мета), **ръшк** (тухми шабушк), **цъғлоқ//съғлоқ//къғлоқ//говък** (як навъи ҳашарот, ки ранги сиёҳ дорад), **курзамбур** (навъи занбӯр), **нонхърък** (нонхӯрак), **жулик** (ҳашароти тағи гилем), **говък** (як навъи ҳашарот); **б) номи ҳашарот, хазандаву газандаҳои саҳрой:** **каждъм** (каждум), **кирми рамазон** (кирми лойхӯрак), **гамбуски саврӣ**, **зънгуғи картошкахър** (гамбуски картошка), **глембофък** (номи як навъ тортанаки марғзор ва кӯҳӣ), **муқдоқ//мъқдоқ** (қурбоқа), **ғъп//ғоп** (ҷомаи қурбоқа), **цъқпарък//яшприч** (аспак), **кирми роғ** (як навъ кирми заминии ҳалқашакл).

Дар миёни калимаю истилоҳоти боло вожаҳои **мор**, **каждум**, **тортанък**, **ғндал**, **замбур**, **кирм**, **харък**, **мурчък**, **нонхӯрак**, **шпъш**, **кайк**, **паша**, **кана** ва амсоли инҳо хусусияти умумиточикӣ доранд ва дар нутқи тоҷикзабонони Вахон гоҳ айнан ва гоҳ бо тағйироти овозӣ дар истеъмол мебошанд. Аммо вожаҳои **карбаш//карвашт** (калтакалос), **каждъми дъмхалта** (каждум), **шавзод//шавзот** (канаи хунмак), **визвизак** (як навъ занбӯр), **муқдоқ//мъқдък** (қурбоқа), **ғндал//ғандал** (рӯида), **вос** (ғунда), **гълембофък** (тортанаки

кӯҳӣ), **зунгуғ** (гамбӯски картошкаҳӯр), **вич** (мета), **арвоък** // **арвоӯк**, **парпаронак**, **палпалосин** // **палпалосинг** (парвона, шапарак), **хъмандък** // **хамандък** (канаи ҳайвон) ва монанди инҳо чун диалектизмҳои лексикӣ асосан дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон дучор меоянд.

Аз мушоҳидаи мавод бармеояд, ки номҳои мазкур дар шаклҳои зерин истеъмоли меёбанд: а) дар шакли сода: **шпъш**, **ръшк**, **ғндал**, **ғп**, **вич** (мета), **вос** (ғунда); б) дар шакли сохта тавассути пасванди **-ук/ък** (ак): **харък**, **аспък**, **арвоък**, **хамандък**//**хамандък**; в) дар шакли мураккаб: **харпаша**, **курпаша**, **говзамбур**, **шавзод**//**шавзот**, **курзамбур**, **шабгаз**, **йашприч**; г) дар шакли омехта: **глембофък**, **цъқпарък**, **лойхърък**, **нонхърък**, **парпаронък**.

Ба ҳамин минвол, аз таҳлили вожаҳои ифодагари номи ҳашарот, хазандаву газандаҳо аён мегардад, ки онҳо дар шакли умумитоҷикӣ зимни ҳазмшавии савтӣ ва калимаҳои хоси лаҳҷа сар задаанд.

2.1.8. Калимаю истилоҳоте, ки номи матоъ, сару либос ва пойафзору каллапӯшро ифода мекунад

Маълумоти муҳимро оид ба ин мавзӯ аз мақолаи Г. В. Набиева [223, 39-49] дар робита ба маводи забони адабӣ ва маълумоти муҳаққиқони лаҳҷаҳои ҷанубӣ бештар аз китоби «Таджики Каратегина и Дарваза» [174, 116-117] ба даст оварданд, ки баъзе аз онҳо ба лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон мувофиқ ояд ҳам, дар мавриди дигар лаҳҷаи мазкур бо хусусиятҳои хоси худ фарқ карда меистад. Профессор Ғ. Ҷӯраев қайд мекунад, ки дар баробари ба мардона ва занона ҷудо шудани либосҳо калимаҳои ин гурӯҳ баъзе мафҳумҳои умумиро низ ифода менамоянд ва поёнтар боз меафзояд, ки «Қисми дигари калимаю терминҳо дар ифодаи мафҳуми «сарулибос» ба маҳалҳои алоҳида дахл дошта, сарфи назар аз сохт ва гуногунии таркибҳои лексикӣ-морфологии худ ба маънии нисбатан васеъ, масалан, «сару либоси даридаву фитшуда», «куҳнаву кола» ва ғ. кор фармуда мешаванд [56, 152]. Дар ифодаи ана ҳамин мафҳум тоҷикзабонони водии Вахон истилоҳи **чилпахниро** ба маънии «либосҳои даридаю пора-порашуда» истифода мебаранд. Дар лаҳҷаҳои водии

Рашт ҳамин мафҳум бо вожаҳои **ЛОҚЪ** **ЛУҚ**, **ЧЪЛЪ** **ЧЪХЕЛ** ифода меёбанд [13, 113].

Калимаю истилоҳоти марбут ба сару либосро вобаста ба мансубияти чинсиашон ба мардона ва занона ҷудо мекунем:

а) **либосҳои мардона: чома, чакман, пустин, салла, кастум, пинчак**, ки онҳо дар ҳамаи шеваю лаҳҷаҳои тоҷикӣ дучор меоянд; **йакта** (куртаи мардона), **йактасафед** (куртаи сафеди мардона), **шъволак** (шим, шалвор), **къртӣ** (костюм), **танбон** (эзор), **плэк//палък** (пойтоба), **габал** (пӯстини калон), **пинҷӯк** (пинчак) ва амсоли инҳоро чун диалектизми лексикӣ эътироф кардан мумкин аст. Профессор Ғ. Ҷӯраев вожаи **шорағзаро** бо калимаи **шалворрағза** дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ҳаммаъно донистааст [56, 155]. Бояд зикр намуд, ки истилоҳи **шорағза** дар бисёр гӯйишҳои ҷанубӣ бевосита ба маънои «шим ё шалвори пашмини дастибофт» ба кор меравад, вале чунин хусусият ба лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон хос нест, зеро мардуми ин диёр **рағза**-ро танҳо ба маъноии умумии «либосе, ки аз матои мӯинаи дастибофт дӯхта шудааст», ба кор мебаранд. Ин аст, ки дар гӯйиши мардуми Ямг, Нижгар, Чилтоқ, Удит мо мавридҳои дигари истеъмоли вожаи **рағзаро** ба маънои «чӯроби пашмин» (Нижгар), **чӯроби рағзайӣ** (чӯроби пашмин) (Удит) ва **къртаи рағзайӣ** (куртаи пашмин) мушоҳида менамоем. Бояд зикр намуд, ки тоҷикзабонони Чилтоқ ин калимаро дар шакли **рағз** ба маънои «матои аз пашм тайёршуда» истифода мебаранд.

Дар баробари истифодаи истилоҳи **салла** тоҷикзабонони водии Вахон калимаи **линги́ро** ба маънои «салла, аммомае, ки аз матои сабзгуни қиматбаҳо омода мешавад», ба кор мебаранд. Дар мафҳуми **миёнбанд** мардуми деҳоти Ямг истилоҳи **мъйонбанд** (миёнбанд), чилтоқиҳо - калимаҳои **мъйонбанд** ва **кърмарбанд** ва удитиҳо вожаи **мийонбандро** ба кор мебаранд, ки онҳо бо диалектизми **локӣ**, ки дар аксар лаҳҷаҳои шеваи ҷанубӣ маъмул мебошад, муносибати синонимӣ доранд.

б) **номи либосҳои занона**. Лексикаи ин бахшро низ бо вожаҳои умумитоҷикӣ ва лаҳҷавӣ ҷудо кардан мумкин аст: **кърта** (куртаи занона), **лата**

(рӯймол), **танбон** (эзор), **тоқин** (тоқӣ), **муйбандък** (мӯйбандак), **чъраб//чӯраб** (чӯроб), **масӣ** (масҳӣ), **воскат** (камзул), **шол** (рӯймоли калон), **тупак** (як чузъи мӯйбандак), **шокалта** (кулоҳ, каллапӯши занона, ки онро мисли телпак мебофанд), **сарғуч** (пешонабанд), **пойчома** (эзор), **чуроби рағзай** (чӯроби аз риштаҳои пашмин бофташуда), **чуроби чорсеҳа** (як навъи чӯроби дӯхти маҳаллӣ, ки бо чор **сеҳък** (сихак) бофта мешавад), **чапък** (як навъ чӯроби пашмини маҳаллӣ), **қалпоқ//қълпоқ** (каллапӯш), **мийончин** (чузъи куртаи занона), **пешонабандък** (рӯймолчаи пешонибанд), **калтача** (камзӯл, жемпири беостин), **бела, дастбела//дастбила** (дастпӯшак), **нъҳса//наҳса** (нусха, нақшу ниғор, гулдӯзӣ), **шероза** (шерози тоқӣ ва гиребони куртаҳои бадахшидӯхт), **нойонак** (канораи тоқӣ), **теп** (доман, домани курта, чома) ва ғ.

в) **номи матоъҳо**: **рағза** (матои пашмин, ки дар дӯхтани либосҳои мардона бештар истифода мешавад), **пашмина** (матои пашмин), **қановез** (як навъ матои абрешимӣ), **қатма** (газвор, матои дастибофт), **сворчодир // суворчодир** (матои сафед, ки 8 м. дарозӣ дошта, ҳангоми арӯсбарӣ дар сари арӯс онро мепартоянд ва ба болои асп мешинонанд).

г) **пойафзол ва чузъҳои он**: **сандал** (як навъи пойафзол), **чамус** (як навъ пойафзоли чармини сабуки ба мӯза монанд). Ин калимаро Ғ. Қӯраев дар лаҳҷаҳои Кӯлоб дар шакли **чамбус//чамус** ба мушоҳида гирифта, чунин мегӯяд: «Гумон меравад, ки дар ибтидо шакли **чармбӯзро** дошта, бо тақозои ходисаҳои фонетикии шева намуди **чамбус//чамусро** гирифтааст» (56, 159), **кишк** (мӯзаи намадин), **гърдгӣ** (тагчарми пойафзоли маҳаллӣ), **калуш** (калӯш), **чамусбанд** (бандҳои **чамус**, ки дар банди пой печонида мешуд), **пълэк** (пойтоба, ки ба ҷойи чӯроб дар пой мепечонданд), **бут** (пойафзол) ва ғ.

Ба ин тариқа, калимаю истилоҳоти марбут ба сару либос як чузъи ҷудонашавандаи таъриху маданияти мардуми тоҷикзабони Вахон буда, дар баробари нигоҳ доштани анъанаи номгузории тоҷикӣ ҳам хусусияти урфӣ низ дар номгузории либосу пойафзол ва матоъ ба ҷашм мерасад. Дар ин бахш вожаҳои иқтибосӣ (**калуш, бут, кастум, пинҷак, шапка...**) низ дар ифодаи номи пойафзол, кулоҳ, либосҳои мардона мушоҳида мешаванд.

2.1.9. Калимаю истилоҳоти соҳаи кишоварзӣ

Бояд гуфт, ки номгузорӣ ба таҷҳизоти соҳаи кишоварзӣ вобаста ба муҳиммоти анвои зироати ин ё он маҳал бо назардошти релеф, ландшафт, иқлим, обёрӣ ва ғайра сурат гирифтааст. Аз ин лиҳоз, дар минтақаҳои ҷудогона зимни истифода аз истилоҳи ин соҳа дар калимаҳо тафовути савтӣ, маъноӣ ва грамматикӣ мушоҳида мешавад.

Оид ба вазъи омӯзиши калимаю истилоҳоти соҳаи кишоварзӣ метавон гуфт, ки дар таҳқиқоти П. А. Баранов, И. А. Райкова, Н. А. Кисляков, М. Р. Раҳимов ва дигарон соҳаҳои алоҳидаи хоҷагии қишлоқи маҳалҳои ҷануби Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор гирифта бошанд ҳам, шарҳу маънидоди лингвистии истилоҳоти соҳаи мазкур то ҳол пурра ба пажӯҳиш фаро гирифта нашудааст. Албатта, дар ин бобат мақолаҳои М. Маҳмудов [217, 97-108; 218, 27-85], китоби М. Н. Қосимова [17], рисолаи доктории О. Қосимов [118] вобаста ба паҳлуҳои мухталифи мавзӯ маълумотҳо мавҷуданд.

Дар ин бахш мо бештар ба масоили хос ба хелҳои замин, ҷараёни кор дар сахро, хирман, номи истилоҳоти марбут ба воситаҳои кишту кор, коркарди ғалла, шир ва амсоли инҳо таваққуф хоҷем намуд; а) **калимаю истилоҳоте, ки бо замин алоқамандӣ доранд: шалапзъм** (замини нарм, ҳосилхез), **нахт** (замини тахту ҳамвор), **афраҷ** (замини камҳосил, беҳосил), **ъмбӯ** (замини санглох, сангтӯда), **мағзор** (замини сералаф, ҷарогоҳ, марғзор), **лойок/зак** (замини обшин, замини беҳосил), **пал** (қисми киштнашудаи замин); б) **калимаю истилоҳоте, ки номи зироат, ҷузъҳо ва ҷараёни коркарди ғалларо ифода мекунанд: гандъм** (гандум), **ҷав**, **лубӣ**, **нахут** (нахӯд), **арзън** (арзан), **гандумка** (гандуми худрӯй), **нав**, **наврас** (вақти ҷавпазӣ; дарзаи аввал), **мъжък** (як навъ боқилои майда), **патык** (як навъи нахӯд), **дънгал** (гандуми нимкӯфтаи аз пӯчоқ тозанашуда), **сиг//сик**, **сила** (сӯкҳои хӯшаи ҷаву гандум), **лӣ**, **ғанӯк**, **хав** (тали дарзаҳои гандум), **қӯп** (гандуми норасида), **дъравгар** (даравгар);

в) амалиёте, ки ба шудгор, кишт, дарав вобастагӣ дорад: **фраконидани замин** (об додани замин пеш аз кишт), **ҷубортърошӣ** (ҷӯйбортозақунӣ),

анчан (тофтабанди химчагӣ барои кашидани бел ҳангоми тоза кардан ё кофтани чӯй), **порукашонӣ**, **рада задан** (ҳар чо-ҳар чо рехтани пору), **шъдгор** (шудгори якум), **қълба** (шудгори дуум), **тҳмзанӣ** (тухмпашӣ), **тҳмгардонӣ**, **чуйакзанӣ**, **раш** (чӯй кашидани замин), **молакашӣ**, **сардаана** (бо чӯякҳо об сар додан), **дърав** (дарав), **муштак** (Чилтоқ) (гандуми даравнамуда), **дарзабандӣ**, **жанък задан** (тал задани дарзаҳои гандум дар як чо), **хъшачинӣ** ва амсоли инҳо.

Қараёни порукашонӣ ба заминҳои кишт дар лаҳҷаи мазкур бо истилоҳи **рада//радаф** ифода меёбад, тахту ҳамвор кардани замини кишт тавассути асбоби махсус сурат мегирад, ки онро **чъпар//чапар ё хав** (Удит) мегӯянд, раванди кашонидани дарзаҳои алаф аз атрофи киштзор бо истилоҳи **какӯвч** номгузори шудааст, вале барои кашондани дарзаҳои гандум истилоҳи **кошт** ба кор меравад. Қараёни кӯфтани гандумро дар як ҷойи муайян **хирман кардан** меноманд. Дарзаҳои гандум тавассути **ғалагов**, яъне ҳаракати мудаввари гурӯҳи барзаговҳо кӯфта мешавад. Пас чудо кардани коҳ аз гандуми кӯфташуда, ки ин амал бо **шоҳчорӯб** сурат мегирад, ба воситаи **фи** (фай) гандум бод дода мешавад, ки дар натиҷа ғаллаи тоза ва нимкӯфта боқӣ мемонад. Тоҷикзабонони водии Вахон онро бо диалектизми **съпа** (тӯдаи ғалла) ифода мекунанд. Қараёни аз хӯшаҳои нимкӯфта ва дигар пӯчоку омехтаҳо тоза кардани ғалла тавассути **чуғъл//чуғел** (ғирболи калончашм) ва ё муродифи он **фроҳбез//фъроғбез** (ғалбери сӯроҳиҳояш нисбатан калон) ба сомон расонида мешавад. Истилоҳоти **чуғел//чуғъл** ва **фроҳбез//фъроғбез** бо диалектизми фонетикии **ғалбел** муродиф мебошад. Хӯшаҳои нимкӯфта ва дигар пӯчоку омехтаҳоро **дангал** мегӯянд ва барои кӯфтани он **дангалчуб//чомчук//чъмчук** (чӯбдаст барои кӯфтани хӯшаҳои нокӯфтаи гандум)-ро истифода мебаранд. Барои чо кардани ғаллаи тоза ва коҳ ваҳониён аз истилоҳоти **қап//қоп**, **бучи//бучин** (чувол, халта), **канал**, **шанпан** (қанор), ки бо он алаф мекашонанд, истифода мекунанд. Инчунин барои баркашидани гандум асбоберо кор мефармоянд, ки номи он **пор** мебошад. Ба воситаи асбобҳои **афчун** (шохин), **амсанг**, **качова** (як навъи сабади дарозрӯя),

кашафч (качоваи ҳаҷман калон барои алафкашонӣ), **кошт** (асбоб барои алафкашонӣ) ва амсоли инҳо, ки номи асбобу анҷоми коркарди ғалларо ифода мекунанд.

г) **Истилоҳоте, ки чиҳати номгузории таҷҳизоти кишоварзӣ ба кор мераванд.** Кишоварзони Вахон дар гузашта ва ҳоло низ заминҳоеро, ки техника кор карда наметавонад, ба воситаи юғу сипор ва барзаговҳо шудгору мола мекунанд. Юғу сипор аз чузъҳои зерин иборатанд: **сьпор//сипор** (воситаи асосии шудгори замин), **йуғ** (ғӯлачӯбе, ки дар гардани барзаговҳо баста мешавад); қисмҳои юғу сипор: **фаранг** (чӯби дарозе, ки ба **фърйуғ** пайваст аст), **рег** (Нижгар), **фърйуч//филюч** (тири сипор), **фъкбанд** (ресмоне, ки бо он фуки барзаговҳоро дар галагови гандум ё кандани картошка мебанданд), **хъмча** (химчае, ки бо он барзаговҳоро идора мекунанд), **ирғобчӯб** (юғчӯби чуфти барзагов), **ирғорбанд** (юғбанди чуфти барзагов), **мътък** (ҷойи дасткапӣ дар сипор), **такил//такельк//килч** (чӯби васлаи ҳанҷан бо юғ), **новък//оҳани қълба** (отанг, поза ё оҳани шудгоркунӣ) ва амсоли инҳо.

ғ) **Истилоҳоте, ки дар ифодаи мафҳуми таҷҳизоти коркарди маҳсулоти ширӣ ва чузъҳои он меоянд:** **хъмбък** (зарфи чурғотгирии дастгоҳи дӯғкашӣ), ки он дар лаҳҷаҳои Кӯлобу Рашт бо унсурҳои луғавӣ **чағдег//чаҳдег** ва **соғу//соға** ифода меёбад [56, 127; 13, 124]. Решаи ин калима **хъм//хъмб** буда, дар дигар минтақаҳо аз шакли **хум** ба маънои «зарфи сафолини шир, чурғот, равғангирӣ» ва пасванди – **ък//ък** (- **ак**) сохта шудааст: **парък** (чӯби паррадори дӯғкашӣ). Ин предмет дар дигар лаҳҷаҳо бо истилоҳи **чахчӯ//чаһчуw//чағчӯw** номгузорӣ шудааст, **чахтвъш//чахтук** (ҳалқа ва тасмаи чархчӯб), **тасмаи парък** (тасмаи дӯғкашӣ: Удит) (**тасмадуғ** (Ямг, Чилтоқ) (тасма барои ба кор андохтани **чархчӯб** ё **парък**), **ръндақ** (тасмаи асбоби дуғкашӣ), **сарбанд** (докае, ки бо он сари чағдегро мебанданд), **чъкахалта** (ҳалтаи чака), **пъдар** (чархчӯб).

д) **Калимаю истилоҳоти марбут ба осиеб ва чузъҳои таркибии он**

Мардуми Вахон барои орд кардани гандум бештар аз осиеби обӣ истифода мебаранд. Дар деҳоти баландкӯҳ аз навъи дасти осиеб –

дъстос//досдоссанг (Чилтоқ) низ истифода мебаранд, ки он дар лаҳҷаҳои водии Рашт бо вожаи **дъстоз//дъстос** ифода меёбад. Қисмҳои таркибии осиеб бо истилоҳоти **таҳсангӣ** (санги зер) ва **русангӣ** (санги боло) номгузорӣ шудаанд [218, 27-42]. Ҳамин чузъҳо дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон бо вожаҳои **тасанг//таҳсанг** (тагсанг), **болосанг** (болосанг) номгузорӣ шудаанд.

Осиеби обӣ шакли мураккаби дастгоҳи ордбарорӣ маҳсуб меёбад ва кори он аз ҳамоҳангии чузъҳои зиёде вобастагӣ дорад, ки бештарини чузъҳо бо калимаҳои тоҷикӣ ифода меёбанд ва ё ба талаффузи аҳолии минтақаҳои тоҷикнишини Вахон мувофиқ гаштаанд: **асийоб** (осиеб), **санги асийоб** (санги осиеб), **тасанг//таҳсанг** (тагсанг), **болосанг** (болосанг), **дул** (дӯл), **чормех** (сутун), **наш** (танзимгар, каму зиёдкунандаи резиши ғалла ба сӯроҳии санг), **косахона** (косахона), **чънақ** (зарфи даҳони дӯл, ки ғалла аз дохили ӯ ба сӯроҳи санги осие мерезад), **тақък** (чӯби нӯги дӯли осие, ки ба санги осиеб бархӯрда, барои рехтани ғалла ба сӯроҳи санги осие ба кор меравад), **санч** (синч), **новхона** (новадон), **нароҳан** (меҳвари оҳанини чархи осие), **нов** (нов), **сарчу** (сари чӯй), **парчовга** (парчовгаҳ, дарғот), **мурӣ** (мӯрӣ), **ғулек** (ғӯлак), **арам** (орам, фишанги осие), **мътим** (метин), **рубък** (пӯстаки гардрӯбӣ), **фи** (фай), **лък** (қулфи чӯбин), **моҳичуб** (чӯбе, ки ба воситаи он фосилаи байни болосанг ва таҳсанги осие ро танзим мекунад), **санги тойсарӣ** (санги тагсарӣ), **намакдон** (намакдон), **торч** (филизе дар нӯги чархи осие, ки болои он меистад), **върданг** (борсанг, сангҳое, ки барои мустаҳкамии зерчӯби чархи осие рӯйи он ниҳода мешавад), **пар** (парра), **бълбълук**, **чъвозг** (навъҳои осиеби дастӣ: чувозсанг, чувоз) ва ғайра.

2.1.10. Номи растанӣҳо

Таҳқиқи лингвистии калимаю истилоҳоти марбут ба номи растанӣҳо дар рисолаи ба лексикаи шеваи чанубӣ бахшидаи Ғ. Ҷӯраев дар ҳаҷми як мавзӯ [56, 186-194] сурат гирифтааст. Ҳамин ҷиҳат дар қорҳои илмӣ-таҳқиқотии ба лексикаи лаҳҷаҳо оидбудаи шевашиносон низ ба мушоҳида мерасад. Вале дар шакли рисолаи ҷудогона таҳти унвони «Таҳқиқи луғавӣ –семантикӣ ва

сохтори воҳидҳои луғавии марбут ба наботот дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ» [71, 25] бори аввал С. Юсупова ин қабати лексикии лаҳҷаро баррасӣ намуда, номи набототро ба гурӯҳҳои зерин тақсимбандӣ кардааст: номи дарахтони мевадиханда, бемева, зироатҳои полезӣ ғалладона, анвои алафу гиёҳ ва буттаҳо [71, 8 – 12]. Дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон мафҳуми истилоҳи растанӣ ва муродифҳои он **алаф**, **гиёҳ** бо истилоҳи **олуфа** ифода шудааст, ки он ба вожаи арабии – **улуфа** «хӯрок, хӯрокворӣ, таом, таъминот» [309, 388] ва **алаф**, ки он ҳам баромади арабӣ дошта, маънан бо калимаи **улуфа** қаробат дорад, ҳаммаъно аст.

Аз ин ҷо бармеояд, ки диалектизми **олуфа**, ки имрӯз моли лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон аст, дар натиҷаи ба тағйироти овозӣ дучор омадан аз шакли **улуфаи** арабӣ рӯидааст. Зеро дар кӯҳистон бисёр навъи гиёҳу растаниҳо чун воситаи хӯриш чи барои одамон ва чи барои чорпо ба кор меравад. Муродифи бевоситаи **алаф** чун хӯроки чорво дар ин лаҳҷа истилоҳи **ка//каһ** (алаф) мебошад.

Калимаю истилоҳоти мансуб ба номи растаниҳоро дар лаҳҷаи мазкур ба тариқи зерин гурӯҳбандӣ мекунем: а) **Номи растаниҳои шифой: чойкаък** (чойкаҳак), **ҷанбилак**, **шървиш**, **мальҳч** (муродифи **сус//сусн**), **ширинбийо** (муродифи **матк**), **съпанд** (испанд), **девонабанг** (банги девона), **бандкаак** (алафчой), **шушка** (гиёҳест барои табобати бемории сил), **лъх** (растании шифобахш, ки барои об кардани санги гурда ба кор меравад), **калитък**, **бозланҷ** (гиёҳи табобатӣ барои рафъи фишори хун), **родавък//родавак** (роҳдавак), **кабар** (кавар//кабар), **шъкастабанд** (шикастабанд), **мағчир // мағчирк** (растании лабичӯйӣ, ки баргҳои онро истеъмол мекунанд), **шъгърхор** (шутурхор, барои дарди миён), **печонък//печонак** (гиёҳи табобатӣ, ки онро барои муолиҷаи илтиҳоби меъда ва рӯдаи дувоздаҳангушта истифода мебаранд), **сътрахс** (зира). Ин номҳо асосан дар нутқи сокинони Ямг ба кор мераванд; **арақи расул** (чойалаф), **шървиш** (бобуна), **шушвъшӯк** (гиёҳе, ки барои бемории **шӯш** давост), **гъдумӯк**, **гъдунҷ въш** (номи растании хушбӯй), **къндкак//къндъка** (номи як навъ растанӣ, муродифи сътвӯрг), **банавш**

(бунафш), **амбар** (анбар), **ошик** (як навъ растанӣ, ки муродифаш сурхчӯб аст). Ин истилоҳот ба нутқи сокинони деҳаи Нижгар рабт мегиранд; **куркмъд** (алафи шифой барои табобати шикастагӣ ва рафъи варам), **сърхчуб** (як навъ гиёҳи табобатӣ барои сардии сар), **хавчуб** (барои доғмонӣ), **сарс** (гиёҳи шифой, ки ба бод даво аст), **ръвид** (намуди пуш барои хунукгирифтагӣ аслан занон истифода мекунанд), **нъртък** (як намуди зира), **мърмитсек** (марҳами он дар шикастабандӣ ба кор меравад), **латрук** (гиёҳе, ки аз он таоми урфӣ тайёр мекунанд), **риштаи тиллоӣ** (решаи тиллоӣ), **ширалаф** (даво барои хайвонотҳое, ки ба бемории зикпъд (ящур) гирифтторанд), **търотизък** (барои табобати касалиҳои пӯст истифода мешавад), **маймъндричк** (як намуди гиёҳ барои поин бурдани фишор), **търъшпок** (чукрӣ), **къшкрич** (даво барои касалиҳои боднок ва аллергия); Инҳо ба деҳаи Чилтоқ дахл доранд. **зарғул** (як навъ бутта, ки аз он барои чойи латхӯрда малҳам тайёр кунанд), **қалитӯк** (гиёҳи шифой барои рафъи фишорбалиандӣ), **говальк** (алафчой), **мальхч** (даво барои сулфа), **спърғак** (муродифи шървиш), **риштакашък** (як навъ гиёҳ, ки дар лаби чӯйбор мерӯяд ва барои бемории пучак истифода мешавад), **дурек**, **ландрук**, **сечък** (дар пухтани хӯрок истифода мешаванд), **чъроғбарг** (аз он таом мепазанд), **бомодок**, **сармок** (алафчой), **къндкак** (явшон). Ин вожаҳо ба нутқи сокинони Удит тааллуқ доранд.

б) **Номи растаниҳои ороишии гулдор ва алафҳои бегона: ширакаак, папс** (растании худрӯй, ки дар лаби чӯй месабзад), **модрағ** (хома, эфедра), **гълмарвой//гълмървой** (гули марворидак), **досинг//досттънг//досттрӯнд**, **лисок** (алафи шӯра), **савсангъл** (савсан), **шалит** (гиёҳе, ки аз он дар гузашта собун мепухтанд), **ревзук** (як навъ алафи барвақтӣ), **сътрахм** (гиёҳи хушбӯ, ки онро барои дуд додан истифода мебаранд), **ғъреш** (алафи лаби чӯй), **лосвеш** (як навъ растании кӯҳӣ).

в) **Номи буттагиёҳҳои мевадиханда: тавдак** (буттагиёҳи кӯҳӣ, ки меваи туршмазаи хӯрданибоб дорад), **шидирм** (буттагиёҳи меваш хӯрданӣ), **қарақот**, **йортӣ** (қоти сиёҳ; қоти кӯҳӣ), **хъллой**, **кикик** (хуч), **гългътак** (ангат).

г) **Номи растаниҳои хордор:** **зағ** (растаниҳои хордори кӯҳӣ), **къркра//каркара** (хори марғелон), **шътърхор** (уштурхор), **зағ//хах**, **хъдъмч**, **сангзах** (буттаи хордори кӯҳӣ), **гълхор**, **шъл//шил** (навъҳои хор) ва ғ.

2.1.11. Номи узвҳои бадан

Калимаю истилоҳоти ифодагари номи узвҳои бадани инсон таърихи қадима доранд. Ба таърихи ин масъала Д. Саймиддинов дар рисолааш «Воҷасозии забони форсии миёна» [44, 310] амиқтар тавачҷуҳ зоҳир кардааст. Онҳо дорои хусусияти ҳам лаҳҷавӣ ва ҳам умумиточикӣ мебошанд. Дар асари худ «Баррасии лингвистии гурӯҳҳои мавзуии таркиби луғати лаҳҷа» С. Хоркашев нақши калимаҳои ин гурӯҳро дар сохтани фразеологизмҳои лаҳҷавӣ нишон дода, бо шаклу маъноҳои гуногун дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ роиҷ будани лексикаи ифодагари узвҳои бадани инсонро батафсил таҳлил кардааст [48, 115 – 132]. Дар ин бахш мо асосан ба таҳлили синхронии калимаю истилоҳоти лаҳҷавӣ дар ғӯйиши мардуми тоҷикзабони Вахон шуғл мегирем.

а) Калимаҳои умумиточикие, ки ба тағйироти шаклӣ истеъмом меёбанд: **сар**, **мӯйи сар**, **фарқи сар**, **тори сар**, **пешонӣ**, **абрӯ**, **бинӣ**, **лаб**, **гардан**, **бозу**, **шона**, **панҷа**, **нохун**, **шӯш**, **шикам**, **ноф**, **миён** ва ғ.

б) калимаҳои умумиточикие, ки ба тағйироти фонетикӣ гирифтагардидаанд: **чъшм** (чашм), **гуш** (гӯш), **мажа** (мижа), **дан** (дахон), **лънч** (лунч), **дъст** (даст), **мъшт** (мушт), **дъл** (дил), **чъгар** (чигар), **сътънмора** (сутунмухра), **спърз** (испурч), **зъбон** (забон), **кътъф** (китф), **сътхон//сутхон** (устухон).

в) Калимаҳои хоси лаҳҷа: **алоша** (ҷоғи поён), **мак** (гардан), **хавуч**, **мъч** (каф, хавуч), **парък** (қабурға), **(Ямг)**, **вера** (милк), **фъйак** (шона) дар забони вахонӣ низ **фйак**, **ҷокон**, **қол//қольк** (холи сунъӣ), **коғък** (забонча), **рӯзанак** (обаки сар), **торик** (тораки сар, фарқи сар), **къртък** (гулӯ), **ликък** (ангушти хурдӣ), **сувҷӣ//шучӯ** (сари рон, болои рон), **хофга** (чанбари гардан, устухони обхӯрак), **чапот** (шاپалок), **қилтоқ** (хекиртақ) ва ғ.

2.1.12. Номи бемориҳо

Калимаю истилоҳоте, ки барои ифодаи номи бемориҳо ба қор мераванд, вобаста ба муносибаташон ба инсон ва ҳайвонот ба ду гурӯҳ тақсим

мешаванд: а) номи бемориҳое, ки ба инсон тааллуқ доранд: 1) касалиҳои марбут ба даҳон: **бъздуш** (илтиҳоби холигии даҳон, парадантоз), **газаи дандон** (илтиҳоби решаи дандон ва милк), **зикзақ** (касалие, ки дар ҳалқ пайдо мешавад), **сѣфедбод** (боди даҳон), **сехдоғ** (доғ гузоштан дар ҷойи дард ба василаи сихи сӯзон; 2) номи бемориҳои дасту пой: **шал** (фалачи даст), **патуқланг** (фалачи бачагона), **шамол расидан** (фалач), **мъғомдard** (дарди по); 3) номи бемориҳои дарунӣ: **мърдасоби** (рахит), **ширдон** (беморие, ки ба кӯдакон хос аст), **газа** (шамолхӯрии узвҳои нафас), **сикҷъгар** (бемории сипурзу чигар), **ҷъгарсузок** (зардаҷӯш), **сланд//хасак** (пучак), **зартпарвин** (зардпарвин), **сълфа** (сулфаи кабуд), **сълфаи қоқ** (сулфа бидуни балғам), **сақав** (зуком), **конок** (дарунрав), **дъмбъқ** (варам); 4) номи бемориҳое, ки осори онҳо дар пӯст зоҳир мешавад: **гъл** (гул), **сърхакон** (гул), **гар** (карахтшавии рӯи обилаи пӯст), **тофч** (доғ), **шарч** (вайроншавии пӯсти дасту рӯи инсон бар асари офтобхӯрдагӣ), **говмежа//говмажа//говмижа** (илтиҳоби пилки чашм), **одру** (экзема, як навъ бемории пӯст), **меросӣ** (нағзаки сиёх), **дълпеч** (шикамдard), **тапхол** (дар лаб пайдо шудани захм), **курӣ** (пес, махав), **сафро** (сабӯсаки сар), **саглес** (як навъ беморӣ, ки осори он дар пӯст пайдо мешавад), **зах//йах//зух//зъх** (озах), **шикуфа** (шукуфа);

5) Номи бемориҳои боднок: **сабзбод**, **сафедбод**, **кабудбод**, **равандабод**, **хурандабод**, **омосбод**, **ҷайрабод**, **чилабод**, **девбод**, **зачабод**, **хокбод**, **регбод**, **боди қълинҷг** (касалии рӯда), **сийадard** (бемории бандҳои устухони дасту по), **боди сивъқ** (испурч).

б) Номи дигар бемориҳо: **ғамбода**, **жъғар//жоғар** (ғамбодаи ҷоғар), **пилпит** (сурхакон), **гълч** (ҳасратзада, ғамзада, ормонӣ), **мърдасобӣ** (тиб.рахит), **зерзабонӣ** (озахе, ки дар зери забон мебарояд), **бандard** (бандdard), **ахвод//хвод** (заҳролудшавии бадан бар асари дуд).

б) Номи бемориҳое, ки ба ҳайвонот мансубанд, аз ҷиҳати теъдод чандон зиёд нестанд: **дандard** (оксил), **буғма** (дам кардан (дар бораи шиками ҳайвон), **шалидагӣ** (яра, йағири пушти хар).

2.1.13. Номи ороишоти занона

Ин масъала дар таҳқиқи М. Бобомуродова аз нигоҳи этнолингвистӣ баррасӣ гардидааст. Номбурда ҳатто дар мисоли намунаҳои забони адабӣ ва баъзе лаҳҷаҳои тоҷикӣ «Воҷаномай мухтасари зебу зинати занон»-ро мурағбат сохтааст [190, 143-148; 83, 26; 297, 71]. Номҳои ороишоти занона, ки дар лаҳҷаи тоҷикзабонии водии Вахон мавриди истифода қарор доранд, бештар умумитоҷикӣ мебошанд. Онҳоро вобаста ба маснуоти заргарӣ ва ороишоте, ки асоси онҳоро муҳра ташкил медиҳад, ба гурӯҳҳо ҷудо кардан лозим аст: а) маснуоти заргарӣ: **алқа** (ҳалқа, гӯшвор), **чилек//чала** (ангуштарин), **дасмона** (дастпона), **пешовез** (зинати секунҷашакли занона, ки онро дар пеши сина меовезанд).

Бинобар маълумоти шевашиносон дар маҳалҳои тоҷикнишини кӯҳистон, ки риояи урфу одат ва суннату оинҳои этникӣ то ҳанӯз побарҷоанд, «истифодаи **муҳра//мора** ду мақсад дорад: 1) ороиш; 2) бо нияти аз сеҳру ҷоду эмин будан» [56, 164]. б) Ороишоте, ки асоси онҳоро навъҳои гуногуни муҳра ташкил медиҳанд: **мубандък** (кокулҳои иловагӣ, ки онро аз риштаҳои ранга ва муҳраҳои орододашуда омода мекунанд), **мора** (муҳра), **чъшмин//чъшмина** (як навъ муҳрае, ки онро барои чашм нарасидан ба даст мебанданд).

Бояд гуфт, ки дар доираи ин лаҳҷа номгузорӣ ба анвои муҳра якхела бошанд ҳам, аз ҷиҳати теъдод муҳраҳо якхела нестанд. Масалан, дар деҳаи Ямг, Нижгар, Чилтоқ ба зиёда аз 10 навъ, вале дар деҳаи Удит бо 29 намуди муҳра, ки онҳо таъйиноти гуногун доранд, дучор омадан мумкин аст.

Чунончи, дар деҳаи Ямг ин навъҳои муҳра дар истифода мебошанд: **хафабандък** (гулӯбанд), **шъвай** (як навъ муҳраи майда), **чъшмӣ** (як навъ муҳраи кӯдакона барои аз чашми бад нигоҳ доштан), **ақиқ** (муҳраи марҷон), **шақиқа** (муҳраи кабудранг), **марҷон**, **съргал** (муҳраҳои қадимаи камёфт), **кудакон** (навъи муҳраи сангӣ, ки барои пешгирии хафакон ба дасти кӯдак мебанданд), **зармура** (як навъ муҳра, ки аз каҳрабо месозанд), **шикел** (муҳраи майда ё шаббаи реза);

Дар Нижгар ва Чилтоқ ба андаке дигаргуниҳои шаклию маъноӣ истилоҳоти зерин мавриди корбурд қарор доранд:

а) такрор мешаванд: **марҷон** (навъи муҳраи сафедранг), **ақиқ** (муҳраи марҷон), **шақиқа** (муҳраи рангаш кабуд), **ҷъшмин** (муҳраи кӯдакона); б) дар шаклу маънии дигар вомехӯранд: **съдаф** (садаф), **мъсъргал** (муҳраҳои қадимаи камёфт), **мораи кӯдакон** (як навъ муҳраи кӯдакона), **чама** (сӯзани кубба), **плингъшт// плангъшт**, **чилик** (ангуштарин).

Аммо аҳолии Удит бештар ба коркарди анвои зиёди муҳра шуғл доштанд, ки теъдоди истилоҳоти ифодакунандаи навъҳои муҳра ва ҷавохирот дар ин мавзӯ хеле зиёд мушоҳида мешавад. Вобаста ба ҳудуди истеъмол ин калимаю истилоҳотро ба тариқи зерин тасниф менамоем: а) калимаю истилоҳоте, ки дар нутқи сокинони Ямг, Нижгар ва Чилтоқ низ дучор меоянд: **марҷон** (ақиқ), **съдаф//садаф** (садаф), **мъсъргал** (муҳраи қадимӣ), **ақиқ** (муҳраи марҷон), **шақиқа** (муҳраи рангаш кабуд), **чама** (сӯзани кубба); б) калимаю истилоҳоте, ки танҳо дар гуфтори мардуми Удит ба мушоҳида мерасанд: **жолек** (силсилаи муҳра), **ҷижминӯк** (синоними **ҷъшмин**, муҳраи кӯдакона), **бодмора** (бодмуҳра), **паймора** (паймуҳра), **лочвар** (лочувард), **ҷигармора** (муҳрае, ки аз як навъ санги қиматбаҳои ҷигариранг сохта мешавад), **аслӣ** (аз санги қиматбаҳо сохта шудааст), **сатк** (муҳрачаҳои хурд), **дилтапоқ** (навъи муҳраи табобатӣ), **ҷъшманг** (сурма), **қаланфур** бо **халта**, **амел** (ҳамел), **гълух//талух** (халта) ва ғ.

2.1.14. Номи ҳодисаи табиат

Дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон дар ифодаи ҳодисаҳои табиат бештар диалектизмҳо ба қор мераванд, ки онҳо маънан аз якдигар тафовут доранд:

1) Истилоҳоте, ки ба бод алоқамандӣ доранд: **зайҷабод** (зочабод, боди шадиде, ки ҳангоми таваллуди занон мезазад), **барфбод** (боди бо барф олууда), **тоғлоқбод**, **курбод** (шамоли саҳти пур аз чангу хок) (Ямг); **гърдбодък // гълбодък // гълбойък** (гирдбод) (Нижгар, Чилтоқ); **девбодак**, (гирдбод)

кургард (шамоли сахти пур аз чангу хок) (Удит), **ғубус** (чангу ғубор), **бодрезак** (меваи норасидае, ки бар асари бод ба замин мерезад);

2) Истилоҳоте, ки бо иқлим марбутанд: **айос** (ҳавои софи хунук), **нажнък** (барфе, ки калон-калон меборад), **ансъв, зарнок** (ҳавои бисёр хунук), **ғъбор // ғабор** (туман, чанг), **борондах // борондӯх** (борони барфомехта), **мъжъкак** (жола), **манийор** (туман), **питоб//питов** (офтобрӯя), **камони Рустам** (тиру камон);

3) Истилоҳоте, ки бо об алоқамандӣ дорад: **ғоп** (оби лойолуд, ки дар натиҷаи борони сел ба амал меояд), **лозар** (пирях), **хаф** (кафки об), **хуфта** (оби сустчараён, обе, ки дар ҳамворӣ ҷорӣ мешавад);

4) Истилоҳоте, ки бо оташ қаробат доранд: **сағончук//сағонък, црах** (шарора), **отъшък//оташък** (раъду барқ), **тухна** (дуд, курдуд), **хамуч, хъҷольк** (шарора, лахча, ахгар).

5) Истилоҳоте, ки дар натиҷаи боришоти барфу борон, гармсел, заминчунбӣ, кӯчиши замин ва амсоли инҳо ба амал меоянд: **сил** (сел), **тарман, шот** (тарма), **чардав, чарха** (чаршавии сангу шағал дар роҳҳои кӯҳӣ), **фурта** (садои сангҷар), **йарч** (кӯчиши теппа, баландӣ), **лашқари ғайб** (заминчунбӣ), **тамус//тамуз** (чиллаи тобистон аз 20.06 то 01.08).

Ҳамин тавр, омӯзиши калимаю истилоҳоти марбут ба ҳодисаҳои табиат нишон медиҳад, ки вожаҳои ин бахш аслан тоҷикӣ буда, бо шаклу маънои маъмули худ дар истеъмол мебошанд.

2.1.15. Номи бозиҳо ва баъзе мафҳумҳои ба онҳо алоқаманд

Ба таҳқиқи истилоҳоти варзиш дар забони адабии тоҷик ду рисолаи таҳқиқотии А. Шафоатов [186; 61], дар робита ба маводи забони форсӣ рисолаи номзодии А. Муҳаббатов «Спортивная терминология современного персидского языка» [2007] аз нигоҳи мавзӯ ва сохтор таҳлили луғавию семантикӣ ва морфологӣ шудаанд. Дар онҳо бозиҳои миллӣ ҳамчун як ҷузъи таркибии истилоҳоти варзиш арзёбӣ шудаанд.

Бозӣ дар рушду **нумӯи** ҷисмонӣ ва зеҳнии кӯдакону наврасон мақоми намоён дошта, дар шароити минтақаҳои кӯҳсор дар шакли бозиҳои мавсимӣ,

маросимӣ ва варзишӣ маъмул мебошад. Масъалаи мазкурро дар забони вахонӣ С. К. Матроров таҳқиқ намуда, бозиҳоро ба гурӯҳҳои бачагона, идона, мавсимӣ, тӯёна тасниф карда, вобаста ба иштирокчиён аз рӯйи мансубият ба чинс – ба занона, мардона, бачагона чудо кардааст [128, 11 – 61]. Номи бозиҳо дар доираи лаҳҷаҳои водии Рашт ин тавр гурӯҳбандӣ шудаанд: 1) номи бозиҳои баҳорӣ; 2) номи бозиҳои тобистона; 3) номи бозиҳои тирамоҳӣ; 4) номи бозиҳои зимистона [13, 118 – 120].

Бо назардошти хусусиятҳои маҳал ва баъзе ҷиҳатҳои фарқкунандаи этникии тоҷикзабонони водии Вахон мо номи бозиҳоро ин гуна тақсимбандӣ менамоем:

1) Бозиҳои мавсимӣ. Номи бозиҳои мавсимӣ вобаста ба фаслҳои сол ба гурӯҳҳои зерин чудо мешаванд: а) Номи бозиҳое, ки ба Наврӯз ва омадани фасли баҳор вобастаанд: **хурузчанг**, **тҳмчангӣ**, **хардавонӣ**, **аспдавонӣ**, **бандкашӣ//расанкашӣ**, **дастсанҷӣ**, **қустингирӣ** (гӯштигирӣ), **арғунҷабозӣ**, **лашбозӣ** (акколбозӣ, ҷилакбозӣ), **пълинҷӯк** (сангчил), **кишк**, **шъли** (бозии духтарона). Истилоҳи **пълинҷӯк** ва **шъли** дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Горон дар шакли **қолбозӣ** ва **шълитък** ва дар лаҳҷаи тоҷикии ишкошимӣ **маккок**, дар лаҳҷаи тоҷикони Лахш бошад, дар шакли **панҷак** ва **қолбозӣ** ба кор бурда мешавад.

б) Номи бозиҳое, ки дар фасли тобистон доир мегарданд: **киштибозӣ** (бозии рӯйи об), **пиноконик** (бозии рустшавакон), **туктукбозӣ** (бозии кӯдакона), **лапту** (лаптабозӣ).

в) Номи бозиҳои тирамоҳӣ: **тупбозӣ** (тӯббозӣ), **миракбозӣ** (устухонро ба нишона гирифта задан), **сангбосанг** (бозии духтарона).

г) Номи бозиҳои зимистона: **йахбозӣ** (бозии рӯйи ях), **гугирдбозӣ** (бозӣ бо гӯгирд), **чавгонбозӣ** (хоккей), **санкабозӣ** (чанабозӣ), **стапетбозӣ** (ланкабозӣ).

2) Номи бозиҳои маросимӣ. Ин намуди бозиҳо бештар дар ҷараёни тӯйҳо баргузор мешаванд: **мъғълбозӣ** (як навъ саҳнаҷае, ки дар ҷашни тӯй баргузор мегардад), **дангонбачек** (раққоса бо кӯдак рақс мекунад ва ба ӯ пул

медиханд), **мосъл//мосӯл** (иштирокчии бозии **муғулбозӣ**), **ардалӣ** (барандаи бозии **мъғълбозӣ**), **ғачабозӣ** (муродифи **мъғълбозӣ**).

3) Номи бозиҳое, ки хусусияти варзишӣ доранд: **қустин//қустинг** (гӯштигирӣ), **говзурӣ** (амали паҳлавоне, ки усулҳои гӯштиро намедонад ва така ба қувваи худ дорад), **пут** (тӯби латтагин), **хастирак** (камону тири кӯдакона, ки онро ба писарбачаи навзод тухфа мебаранд), **зуркашак** (қувваозмоӣ), **расанкашӣ** (бандкашӣ).

Номи бозиҳо вобаста ба шумораи иштирокчиён ба ду гурӯҳ чудо мешаванд: а) Бозиҳои якнафара: **қолбозӣ**, **плинчък//плинчгӯк** (чиликбозӣ), **вулчакбозӣ** (арғамчинбозӣ)...

б) Номи бозиҳое, ки бо ширкати ду нафар гузаронида мешаванд: **сангчабозӣ**, **бучулбозӣ**, **қустин//қустингирӣ** (гӯштигирӣ), **тҳмчанг** (тухмчанг).

в) Номи бозиҳои гурӯҳӣ ё даставӣ: **тупбозӣ**, **чиликбозӣ**, **расанкашӣ**, **чигонбозӣ** (чавгонбозӣ), **лапту**.

Вобаста ба чинсият бозиҳоро ба тариқи зерин тасниф кардан мумкин аст: 1) бозиҳои мардона: **лашбозӣ**, **чъклӯк** (бозии бачагона), **қъстинг** (гӯштигирӣ), **дъстчангӣ** (дастхобонӣ), **хурузчанг**, **тҳмчанг**, **зуркашак** (қуввасанҷӣ).

2) Номи бозиҳои занона: **улчак//вулчак** (арғамчинбозӣ), **шъли**, **сангбосанг** (навҳои бозӣ бо санг), **скагалкабозӣ** (бандпарак).

3) Номи бозиҳои кӯдакона: **лъфтъкбозӣ** (лӯхтакбозӣ), **шомарду арусбозӣ** (шаҳу арусбозӣ), **пиноконик** (як навъ бозии кӯдакона, ки як кас худаширо пинҳон мекунад, дигарон ўро ҷустуҷӯ мекунанд), **киштибозӣ** (аз қоғаз киштича сохтан ва дар ҷӯй сабқат дорондани киштичаҳо).

Номи бозиҳоро вобаста ба предмети бозӣ боз ба таври зайл гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст: а) бозиҳое, ки тавассути санг ва сангча иҷро карда мешаванд: **стой//стойг** (бо сақои сангӣ зада аз доирача берун баровардани сангчаҳо), **қолбозӣ** (бозӣ бо санг), **пъланчӯк** (сангчабозӣ), **мътъкшап** (сангшапӣ, сангчанг); б) бозиҳое, ки савора сурат мегиранд: **хардавонӣ**

(пойгаи харсаворон), **аспдавонӣ** (пойгаи аспсаворон), **чигонбозӣ** (чавгонбозӣ бо асп).

в) Номи бозиҳое, ки серҳаракатӣ ва чобукиро талаб мекунанд: **пиноконик**, **туктукбозӣ** (навъҳои бозии рустшавакон), **лапту** (лаптабозӣ).

г) Номи бозиҳое, ки бо истифодаи ашёи гуногун иҷро карда мешаванд: **гугирдбозӣ**, **барфбозӣ**, **лъфтъкбозӣ**, **бъчълбозӣ**, **чиликбозӣ** ва ғайра.

Ба ҳамин тариқ, аз таҳлилу тавзеҳ ва гурӯҳбандии калимаю истилоҳоти марбут ба бозӣ бармеояд, ки онҳо асосан дар заминаи ашё ва ё ба воситаи предмети мушаххас иҷро карда мешаванд. Қисми дигари онҳо, ки дар тӯю маъракаҳо баргузор мешаванд, бештар ба хусусияти сахнавино рақсӣ соҳибгардидаанд.

2.1.16.Калимаю истилоҳоте, ки номи маросимҳо ва урфу одатҳои мардумиро ифода мекунанд

Доир ба хусусияти этнографӣ доштан ва бо эҷодиёти шифоҳии халқ алоқаманд будани калимаю истилоҳоти марбут бо номи маросимҳо ва урфу одатҳои мардумӣ дар очерки таърихӣ – этнографии рисолаи Н. А. Кисляков [1954], китоби «Таджики Каратегина и Дарваза» [174, 19 – 115], асари Ф. Зехниева [1978] ва ғайра маълумот дода шудааст. Бевосита ба таҳқиқи масъалаи калимаву истилоҳоти марбут ба ҷашни арӯсӣ дар шеваи ҷанубӣ С. Хоркашев як боби рисолаи худро бахшида, лексикаи фаровони ин гурӯхро вобаста ба мафҳумҳои тӯй, хелҳои тӯй: бачатуй, духтартуй//арустуй, чорабиниҳои вобаста ба тӯйи арӯсӣ, номи ашхосе, ки бо ташкил ва баргузори тӯй алоқамандӣ доранд, баъзе протсессҳое, ки пас аз баргузори ҷашни арӯсӣ ба вуқӯ меоянд, ҷудо намудааст [48, 31 – 47]. Аз лиҳози лингвистӣ калимаю истилоҳоти мазкур дар асоси маводи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон бевосита омӯхта нашудааст. Маросимҳо дар зиндагӣ ва маишати мардуми Бадахшон мавқеи хоса доранд. Онҳо дар худ бисёр ҷиҳатҳои зиндагии мардумро маҳфуз дошта, дар муайян намудани тарзи зисти тоҷикзабонони минтақа дар марҳалаҳои муайяни таърихӣ нақши муҳим доранд. Маросимҳоро вобаста ба хусусияташон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мекунем: а) маросими тӯй; б)

маросими мотам; в) маросимҳои мавсимӣ. Вобаста ба ҳамин калимаю истилоҳоти ин бахшро ба таври зерин тақсимбандӣ кардан мумкин аст:

1) Калимаю истилоҳоте, ки мафҳуми маросими тӯйро ифода кардаанд. Вожаҳои ин бахшро, дар навбати худ, боз ба ду гурӯҳ ҷудо мекунем: а) номи мафҳумҳое, ки бо тӯйи хатна вобастагӣ доранд: **чукбӯрон** (хатнасур), б) калимаю истилоҳоте, ки ба тӯйи арӯсӣ алоқаманданд: **хешитлаб//хешиталаб** (хостгорӣ), **бӯй дохтан** (фотиҳа кардан), **модарӣ бурдан** (колосе, ки аз тарафи домод ба хонадони яке аз хешони модарии **арӯс** мефиристад), **қалинг** (тукуз), **това//тоба** (рӯзи аввали тӯй, ки асосан хешу ақрабо ширкат меварзанд), **саршувон** (саршӯён), **сартӯрошон** (сартарошон), **кӯртабӯрон//ҷомабӯрон** (маросими либосбӯрон), **нонпазӣ**, **кӯлчапазӣ**, **орзӯқпазӣ**, **шаҳ**, **орус** (арӯс), **падархон** (шоҳид барои шаҳ), **ҷӯлавгир** (касе, ки арӯсро ба асп савор карда, то хонаи домод мебарад), **модаршир** (зане, ки арӯсро дар хонаи домод ҳамроҳӣ мекунад), **хӯсӯрсалом** (расми ба саломии хусӯр омадани домод), **нишонибар** (рӯзи тӯй ба хонаи арӯс ҳамчун ҳадя бурдани гӯшт, кулча ва матоъ), **ру дохтан** (маросими рӯбинион), **дӯхтарбинӣ** (баъд аз се рӯз омадани волидон ба дидорбинии духтар), **кӯда** (кӯдо), **пӯдар** (падархондаи домоду арӯс), **тахтҷамбӯкунӣ** (баъд аз се рӯзи тӯй), **аводор** (ҷаспонидани пул ҳангоми рақс), **байдгӯ** (ҳофиз), **ниқо** (ниқоҳ), **ҷогапарто** (шаҳси бадавлате, ки рӯзи аввал ба шаҳу арӯс ҷогаҳ мепартояд), **вож** (шаҳу арӯсро гӯянд, онҳо бояд то 7 – рӯз ба берун набароянд), **хонадӯмод//хонадумод** (хонадомод), **гаворабахш** (гаҳворабахш), **ҷет кардан** (ба тӯй даъват кардан), **потахс//пойтахс** (инъоми соҳибхона дар рӯзи тӯй ба меҳмонон), **тӯйона** (туҳфае, ки ба тӯйдор дода мешавад).

2) Калимаю истилоҳоте, ки ба маросимҳои мавсимӣ ва дигар урфу одатҳо марбут мебошанд: **афтишикаста** (оине, ки пас аз ҳафт рӯзи ба айлоқ рафтани одамон дар фасли баҳор баргузор мешавад), **зичбат** (хӯроке, ки пас аз ҳафт рӯзи ин маросим пухта мешавад), **шогун** (ҷашни Наврӯз), **шогунӣ** (хӯрданиҳои наврӯзӣ, туҳфаҳои наврӯзӣ), **айд** (ид, ҷашн), **мӯждаона // мӯждавона** (мӯждагонӣ, ки пас аз шунидани хабари хуш ё омадани Наврӯз ба

касе медиханд), **пъчърък//пъчрък** (пас аз хонатозакунӣ ба муносибати Иди Наврӯз ба хона бори аввал қадам гузоштани мард), **сарсабзӣ** (маросими бори аввал тарошидани мӯйи сари кӯдак), **хонагаштак** (ба хонаи ҳамдигар рафтан ва Наврӯзро муборакбод гуфтан).

3) Калимаю истилоҳоте, ки бо маросими азо муносибат доранд. Ин вожаҳо мафҳумҳои динию мазҳабиро ифода мекунанд: **ошдод** (чорвое, ки дар рӯзи азо ё **оши худоӣ** кушта мешавад), **патфар** (садақае, ки ба хотири арвоҳ ба ҳамдеҳагон ва хешу ақрабо дода мешавад), **хундадан** (одами азодор), **чароғ//чироғ** (рӯзи дуҷуми каси ғавтида чароғ дармегиронанд ва дуою ғотиҳа мекунанд), **вегаи се** (беғоҳии се, ки дар ин рӯз мурдадор бори аввал таом мепазад), **панҷтанӣ** (чараёни мазҳаби исмоилия), **қадамчо** (ҷойи муқаддас, манзили ашхоси бузург).

2.1.17. Номи қисмҳо ва чизу чораи гаҳвора

Тоҷикзабонони водии Вахон ҷиҳати номгузорию ҷузъҳо ва чизу чораи гаҳвора асосан калимаҳои умумиточиқиро ба меъёрҳои талаффузии лаҳҷашон мутобиқ сохта ба қор мебаранд: **каган//каһгин** (кӯрпачаи дурушт ва пур аз қоҳи гаҳвора), **дъстбандък** (дастбандак), **рупушък** (рӯйпӯш), **лата** (латтае, ки дар ҷӯбдасти гаҳвора дар болои сари кӯдак баста мешавад), **болопушък//ғворапушък** (кӯрпае, ки дар болои гаҳвора партофта мешавад), **тойсарӣ** (болиштча). Дар баробари ин, номгузорию ҳоси лаҳҷа низ мушоҳида мешавад: **ундун** (матое, ки кӯдакро ҳангоми хобонидан бо ӯ мепечонанд), **дул//дулък//дулек** (дунояк), **пъшк** (барои гарм нигоҳ доштани гаҳвора), **сарғуч//сарбандък** (пешонабанд), **манҷадон** (муродифи **ундун**), **дастор** (порчаи матоъ, ки онро ба гирди сари кӯдак мепечонанд).

Дар рӯзҳои гарми тобистон барои хобонидани кӯдак дар ҳавои кушод аз **арғунҷак**, ки онро дар лаҳҷаи мазкур бо истилоҳоти **каҷӯк** ва **катк** номгузорӣ кардаанд, истифода мебаранд. Шакли **катк** (арғунҷак) дар нутқи тоҷикзабонони Ямғ, вале дар муоширати соқинони деҳаи Нижгар шакли **катък** ба мушоҳида мерасад.

2.1.18. Калимаю истилоҳоти соҳаи косибӣ ва ҳунармандӣ

Дар Бадахшон навъҳои гуногуни ҳунарҳои мардумӣ, пас аз он ки солҳои 2019-2021 аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон солҳои рушди деҳот ва ҳунарҳои мардумӣ эълон гардид, бештар вусъат пайдо кард. Ҳунари бофандагону ресандагон ва гилембофони бадахшонӣ дар олам назир надорад.

Калимаю истилоҳоти ин бахшро вобаста ба ҳаҷми маводи фароҳамомада ба ду гурӯҳ чудо мекунем:

а) Истилоҳоти соҳаи бофандагӣ. Маҳсулоти асосии он пашм маҳсуб меёбад. Амалҳои, ки бо коркарди пашм вобастагӣ доранд: **шъкънбидан**, **пъдӯфк** (нохун задани пашм), **гола**, **нағнък** (пашми ғоздодашуда), **чархресӣ** (ресидани пашм), **гура кардан** (чамъ кардани пашми ресида), **калоба//клова кардан** (калоба кардани пашми ресида), **рангзанӣ** (ранг задани калоба), **камонък//дук//натък** (чӯби душоҳаи пашмресӣ), **сехък** (барои бофтани чӯроб), **врешкънӣ** (пашмтарошӣ), **хавм//ховн**, **бастик** (қайчии пашмтарошӣ), **ғъмча** (химчаҳои борик барои шапидани пашм). Қисмҳои чархи ресандагӣ: **бартун**, **шикамбаи чарх**, **парък** (параҳои чарх), **сътр** (чӯбе, ки дар ӯ пашми ресидаро мепечонанд). Амали бо ҳам печидани нах, ришта ё ресмонҳо бо истилоҳи **ғъртовък** номгузорӣ шудааст.

б) Истилоҳоти соҳаи гилембофӣ: **корга** (коргоҳи гилембофӣ), **шона**, **найча** (риштаро бо он мепечонанд ва аз ду тараф бофта мешавад), **качк** (чӯбдаста барои омода кардани маводи нимҳом барои ресандагӣ), **тор//бит** (ришта, ресмон), **шохин** (бит бо шохин печонда мешавад, то ки дар вақти бофтани напарад), **ғълачуб** (барои пасту баланд бардоштани гилем), **моку** (дохили моку бо риштаҳои сиёҳу сафед пур карда мешавад ва гилемро мувофиқи ин рангҳо мебофанд), **лъварск кашидан** (пашми ғоздодашудаи буз, ки барои ресидан ба воситаи дук тайёр шудааст, маводи нимтайёр барои ресидани пашми буз), **калоба** (калоба), **дук** (асбоби пашмресӣ).

2.1.19. Калимаю истилоҳоте, ки бо санъати мусиқӣ алоқаманданд

Ин гурӯҳи истилоҳот аз он шаҳодат медиҳад, ки тоҷикзабонони Бадахшон дар рушди ҳунари овозхонию навозандагӣ сахм доранд. Ин ҷиҳат барои номгузории асбобҳои мусиқӣ, қисмҳои он, навъҳои оҳанг ва шахсони ба ин навъи санъат шуғлдошта мусоидат кардааст. Масалан, ҳунармандони овозхон бо истилоҳоти **офиз** (ҳофиз), **байдгу** (байдгӯ), **машшоқону навозандагон** бошанд, бо калимаи **рубобӣ** (рубобнавоз) номгузорӣ шудаанд. Шаклҳои шеърӣ амсоли **ғазал**, **қасида**, **рубой** ба маънии «суруд», «тарона», «байд» корбаст шуда, муродифи истилоҳи **ашӯлаи** лаҳҷаҳои шимолӣ мебошад. Номи асбобҳои мусиқӣ бо калимаҳои **баландмъқом** (асбоби мусиқии 19 тора), **баландзуқом** (асбоби мусиқии 7 тора), **тори бадахшонӣ**, сози бадахшонӣ, **рабоб** (рубоб), **дътор** (дотор), **ғърчак** (ғижжак), **даф** (доира) ифода меёбад. Номи қисмҳо ва ҷузъҳои асбобҳои мусиқиро калимаҳои **дафък** (қисми болоии резонатории рубоб), **зил** (ду тори аввали рубоб), **харък//харък** (зини дотор ё рубоб), **захмък** (мизроб) дар бар мегиранд.

2.1.20. Калимаю истилоҳоте, ки мафҳуми шикорро ифода мекунанд.

Тоҷикзабонони водии Вахон дар ифодаи мафҳуми шикор аз вожаҳои умумитоҷикӣ ва қисман аз калимаҳои хоси лаҳҷа истифода кардаанд. Ин калимаю истилоҳотро вобаста ба мафҳумҳои субъекту объект ва василаи шикор ба таври зайл гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст: а) субъекти шикор: **мерган**, **шъкорчӣ**, **пахлавън** (пахлавон); б) объекти шикор: **сайд** (оҳу), **нахчир** (бузи кӯҳӣ), **ғър** (нарбарраи кӯҳӣ), **хърс**, **ғърғ**, **кавг**, **бъдона** (бедона) ва ғ.; в) василаҳои шикор: **тири даст** (аз ҷӯб ва тасма сохта мешавад), **душоха** (шикор бо душоҳ), **санги чаҳмоқ** (ҳамчун гӯгирд барои даргирондани алов), **съйсванд** (бо асо шикор кардани харгӯш), **флаҳмонсанг** (камони пилтагин), **тақанък** (милтиқи дорои калибри хурд); г) усулҳои шикор: **моҳъл// моҳул** (камин гирифтани, пойдан ва дастгир кардани кабк, бедона ва ғ.), **пилък**, **под** (дом барои доштани кабк), **шъқуп** (як навъи асбоби шикории сангандозӣ барои шикори гунчишк), **ҳалқа//алқа** (дом барои харгӯш, юрмон).

Дар китоби «Таджики Каратегина и Дарваза» шаклҳои шикор вобаста ба теъдоди шикорчиён ба ду бахш: фардӣ ва гурӯҳӣ тасниф карда шудаанд [174, 191 – 308]. Шаклҳои дар боло зикрфта асосан ба гурӯҳи шикори фардӣ, вале **қабал//қабалхона** (гурӯҳи шикорчиён сайдро ихота карда, ба ҷойи мувофиқ ронда, шикор мекунанд) ба қатори шикори гурӯҳӣ дохил мешаванд.

2.2.Калимаҳои ғайриашёӣ

Ба гурӯҳи вожаҳои ғайриашёӣ унсурҳои луғавиеро шомил кардан мумкин аст, ки дар онҳо мафҳумҳои аломату хусусият, чигунагии ашё, маза, шаклу намуди ашё, амал, ҳолат, вазъият, тарзу тариқи иҷрои амал, замон ва макон, миқдору дараҷаи амал ва монанди инҳоро ифода мекунанд. Калимаҳои ғайриашёиро вобаста ба маънои луғавиашон ба тариқи зерин гурӯҳбандӣ мекунанд:

2.2.1. Калимаҳои сифатӣ. Сифат ҳамчун категорияи нутқ аз лиҳози мавқеъ дар грамматикаи забони тоҷикӣ ва калимасозӣ дар рисолаи Ш. Ниёзӣ «Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ [1954] баррасӣ гардидааст. Диалектизмҳои сифатӣ аломату хосият ва чигунагии ашёро ифода мекунанд. Дар шароити шеваи алоҳида масъалаи аз ҷиҳати лингвистӣ таҳқиқ намудани калимаҳои сифатӣ дар рисолаи Т. Мақсудов [1977] бори аввал сурат гирифтааст. Вале баъдтар ин масъала дар асоси маводи лаҳҷаҳои ҷанубӣ, водии Рашт, Конибодом, Даштиҷум, Тагнов, Муъминобод, Қаратоғ, кӯҳистони Ҳисор ва ғайра мавриди таҳқиқи васеъ қарор гирифт.

А. З. Розенфелд то андозае лексикаи лаҳҷаҳои тоҷикзабонони Бадахшонро дар рисолаи худ ҳадафи таҳқиқ қарор додааст, вале таҳқиқоти ӯ ба таври умумӣ сурат гирифта, таснифоти мавзуию семантикии диалектизмҳои ғайриашёиро дар бар намегирад. Аз ин лиҳоз, таҳқиқи диалектизмҳои ғайриашёӣ дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон бори аввал сурат мегирад.

Миёни диалектизмҳои сифатӣ вожаҳое, ки ба аломату хусусиятҳои инсон марбут мебошанд, афзалият доранд. Сифатҳои мутааллиқ ба ҳайвонот ва ашёи гуногун нисбатан камтар дучор меоянд. Вобаста ба ин калимаҳои

лаҳҷавии сифатино ба тариқи зерин тасниф менамоем: а) калимаҳои сифатие, ки аломату хусусиятҳои инсонро ифода менамоянд; б) калимаҳои сифатие, ки ба аломат ва хосияти ашёи гуногун вобастагӣ доранд; в) калимаҳои сифатӣ, ки ба ҳайвонот мансубанд.

Ба гурӯҳи аввал калимаҳои шомил мешаванд, ки онҳо ҳислату характер, аломатҳои ҷисмонӣ рӯҳӣ ва ахлоқии одамонро ифода мекунанд. Унсурҳои луғавӣ ин бахш, ки теъдоди зиёд доранд, ба таври зерин гурӯҳбандӣ карда мешаванд:

1) Калимаҳои сифатие, ки олами ботинӣ ва рӯҳии одамонро нишон медиҳанд: **бадфийол** (бадфеъл), **волволак** (ҳайрон), **зумин** (бадқавоқ), **зарадор//заҳрадор** (нотарс), **кайак** (гаранг), **камзара//камзаҳра** (тарсонҷак), **сахра** (яқрав, гарданшах), **ҷгардор//ҷигардор** (нотарс, далер), **дъргил//даргил** (ғамгин), **изохър//изохур** (шармгин), **лаҷар** (сода), **маланг** (девона, дарвеш), **фйали** (танбал), **чоил** (чоҳил), **шънах** (беодоб, беинтизом), **деу** (девона), **сех** (ниҳоят хароб), **мазанг** (фиребгар), **хундадән** (азодор, мотамдор).

2) Калимаҳои сифатие, ки хусусиятҳои ахлоқии одамонро ифода менамоянд: **афандӣ//фандӣ** (дурӯғгӯ, фиребгар), **бағит** (бахил, ҳасуд), **тақалӣ** (ҳавобаланд), **сънд** (ҳаромзода), **чорҷшм//чорҷашм** (беҳаё, бешарм), **ҷарнах** (беодоб, беқарор), **беҳънур** (одами беандеша), **хабарқаш**, **руба** (мақкор, ҳилагар, фиребгар), **мамадоно** (пургап), **дъмрав** (лаганбардор; фиребгар), **қавод//қъвод** (далла, далола), **далдақ** (ҳарҷоғард, кӯчагард), **гърифт** (ҳасис), **бадҷома** (шаҳси бадлибос).

3) Калимаҳои сифатие, ки аломатҳои ҷисмонӣ одамонро инъикос мекунанд: **гул** (гунг, лол, безабон), **говзур** (пурқувват, муштзӯр), **буғдодӣ // боғдодӣ**, **қърма** (фарбеҳ ғафс; тануманд, чорпахлу), **сарзур** (пурқувват, қавӣ), **лапгуш//лаппагуш** (гӯшқалон), **шъпиндиқ**, **датс** (паканаи фарбеҳ, лундаяк), **шъмбақ** (бинипачақ), **махлус//махлъс//мъхлус//махлусък//махлъсък** (лоша, маслуқ; лоғар, хароб), **дамбъқ//дамбук** (фарбеҳ), **пъқ//пук//пъқдам** (кӯзапушт), **сноҷпо** (филпо), **қарра** (қачҷашм), **қозқълан** (қадбаланд, дароз), **гаудал** (азимҷусса, тануманд), **търинг** (ҷусту чолоқ), **савҷшм** (қабудҷашм),

бълок//бълокчъшм (чашмони калон-калони баромадагӣ), **пъштхам**, **пъштипуқ** (кӯзапушт), **дърозқад** (қаддароз), **жовин // жувин** (касе, ки оби даҳонаш ҳамеша мерезад).

4) Калимаҳои сифатие, ки хусусиятҳои иҷтимоии одамонро дарч месозанд.

а) Вожаҳои, ки муносибати одамонро нисбат ба меҳнат муайян мекунанд: **йова**, **лақва // лавда**, **чатӣ** (овора, дайду, бекорагард), **калгиноғ** (танбал, коргурез), **фос** (маҷозан: сусткор), **хондор** (қадбону), **саҳо** (эҳсонкор, саховатпеша), **бънича** (тахҷой, бумӣ, аслӣ).

б) Ба гурӯҳи дуҷум калимаҳои мансубанд, ки аломат ва ҷигунагии ҳайвонотро ифода мекунанд: **ғълба** (алобуло; сағи алобуло), **къшин** (ҷӯлидамӯ, мӯйи парешон), **нузум** (нозой, гӯсфанди нозой), **чол** (пешониқашқа; ҳайвони пешониқашқа), **дъмбадор** (думбадор, гӯсфанди думбадор), **калгов** (гови бешох), **душой** (ширдеҳ; гови ширдеҳ), **бачғӣ** (хурдакак, майдаҳак), **шъдък** (сағи ҷуфтгир; сағи шъдък).

в) Ба гурӯҳи сеҷум калимаҳои дохил мешаванд, ки хусусияти ашёҳои гуногунро ифода мекунанд: **афлос** (ифлос, чиркин), **афраҷ** (камҳосил, замини беҳосил), **бодрезак** (меваи нопухта, зардшударехта), **қила** (мушкил, душвор), **сарқин** (салқин), **сътавр** (ғализ, ғафс), **тапуна** (вазнин, калон), **фърах** (пахн, васеъ), **хънурӣ//ханурӣ** (суп – сурх), **хъш** (хуш), **алалаш** (аралаш, омехта), **салот** (вайрон, хароб), **шъпък** (пачақ) ва ғ.

Аз тавсифи калимаҳои боло аён мегардад, ки вожаҳои сифатии лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Ваҳон аз қабатҳои зерин иборатанд: а) аз калимаҳои умумиточикӣ, ки дар лаҳҷа ба тағйироти фонетикӣ дучор шудаанд: **афлос** – ифлос, **бодрезък** – бодрезак, **бадфийол** – бадфеъл, **сарқин** – салқин, **фрахъ** – фарох, **хъш** – хуш, **бақар** – бадқаҳр, **алалаш** – аралаш ва ҳоказо. б) аз вожаҳои умумиточикӣ, ки ба тағйироти семантикӣ дучор омадаанд: **афандӣ** (дурӯғгӯй, фиребгар), **боғдодӣ** (калон, фарбеҳ), **говзӯр** (муштзӯр), **сарзӯр** (пуркувват, кавӣ), **чорчашм** (беҳаё), **чъқър** (олус, чашмкаҷ), **касрат** (бечора). в) Диалектизмҳои лексикӣ: **афраҷ** (беҳосил, камҳосил), **қърма** (фарбеҳ),

сътавр (ғализ, ғафс), **чағул** (чукур), **шъпиндиқ** (паканаи фарбех), **жумуқ** (хом), **қатй** (қахт, беҳосилй).

Дар миёни ин гурӯҳи калимаҳои сифатӣ бо бисёр вожаҳои вохӯрдан мумкин аст, ки онҳо аслан моли забони вахонӣ буда, дар натиҷаи ҳамзистии тӯлонӣ ба лаҳҷаи мазкур гузаштаанд: **бағит** (бахил, ҳасуд), **волволак** (ҳайрон), **гул** (гунг, лол), **йова** (овора), **ғълба** (алобуло), **кайак** (гаранг), **қила** (мушкил), **сахра** (яқрав), **сънд** (ҳаромзода), **фос** (фисин; маҷ: сусткор), **ханурй//хънурй** (суп-сурх), **чърнах//чарнах** (беодоб), **шълах** (луч, урён), **лачар** (сода), **бодй** (ҳавобаланд), **қъдрәқ** (қарт, карра, ниҳоят чиркин).

Ба калимаҳои сифатӣ зухуроти муродифшавӣ хос аст: **зарадор//заһрадор**, **чигардор** (нотарс), **карра**, **чъқър** (олус, олусчашм, қаччашм), **чарнах**, **шънах** (беодоб, беинтизом), **йова**, **далдақ** (оворагард), **қозқълан**, **дъррозқад** (қадбаланд), **бодй**, **тақалй** (ҳавобаланд) ва монанди инҳо.

Зухуроти зидмаъноӣ низ дар калимаҳои сифатӣ ба назар мерасад: **зарадор** – **камзара**, **съхо** (дасткушод) – **гърифт**, (ҳасис), **датс** (пакана) – **қозқълан** (қадбаланд), **чъгардор//чигардор** (нотарс, далер) – **бичъгар** (тарсончак), **шъпиндиқ** (паканаи фарбех, лундаяк) – **сех** (хароб).

Калимаҳои сифатии лаҳҷаи тоҷикзабонии водии Вахон аз ҷиҳати сохтор якхела нестанд, онҳо аз калимаҳои сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ иборатанд:

а) калимаҳои сода, ки аз як реша иборатанд: **гул** (гунг), **ғълба** (алобуло), **йова** (овора), **қила** (мушкил), **қърма** (фарбех), **сахра** (яқрав), **лақва** (бекорхӯча), **сънд** (ҳаромзода), **фърах** (фарох), **чол** (пешонақашқа), **сътавр** (ғафс), **шълах** (луч), **маланг** (девона, дарвеш).

б) калимаҳои сохта, ки бо роҳи ба реша ҳамроҳ гардидани пешванду пасвандҳо сохта мешаванд: 1) бо пешвандҳо **бечурт** (заиф), **бичора** (бечора), **нокора** (танбал), **нозур** (нотавон), **нучум** (нозой), **бекасот** (бекас), **беҳънур** (беҳтиёт, беандеша); 2) бо пасвандҳо: **хънурй//ханурй** (суп-сурх), **зумин** (дарундор, бадқавок), **думбуқ** (ғафс, фарбех), **хъшо** (хуш). Гарчанде дар калимасозии сифат “**ак**” пасванди шаклсоз бошад, вале дар чанд маврид дар

лахҷаи мазкур вазифаи пасванди калимасозро иҷро кардааст ва калимаҳое сохтааст, ки танҳо навъҳои гандумро ифода мекунад: **чалдък** (гандуми тезрас), **сафедак**, **сурхак** (хелҳои гандум).

в) калимаҳои мураккаб, ки аз решаҳои гуногун сохта мешаванд: **изоҳър** (шармгин), **бадқаһр//бақар** (қаҳролуд), **говзур** (пурзӯр), **заһрадор**, **камзаһра**, **лаппагуш** (гӯшқалон), **чорчъшм** (беҳаё, бешарм), **қозқлан** (қаддароз), **савчъшм** (чашмкабуд), **сночпо** (шахси қачукилеб роҳ мерафтагӣ; муродифи ин калима дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ вожаи **сутапо** мебошад), **дъмрав** (думрав), **бадчал** (бадҷаҳл).

Бояд зикр намуд, ки калимаҳои сифатӣ бештар баромади тоҷикӣ (эрониасл) доранд, вале ҳамзистии якҷоя бо бумиёни Вахонзамин иқтибосшавии калимаҳои вахониро ба ин лаҳҷа таъмин намудааст: **ғъртовък** (ришта ё ресмони ба ҳам печида), **жовин//жувин** (шахсе, ки оби даҳонаш ҳамеша мерезад), **калгиног** (танбал), **қила//қела** (мушкил, душвор), **шъпақ** (пачақ, қатшуда).

2.2.2. Калимаҳои феълӣ. Баррасии танҳо як масъалаи бо феъл алоқаманд – шаклҳои феълӣ бо ёридиҳандаи «истодан» аз тарафи Ў. Аҳмадова асосан дар асоси намунаҳои забони адабӣ сурат гирифтааст. Номбурда боби панҷуми асари худро «Шаклҳои феълӣ бо ёридиҳандаи «истодан» дар шеваҳои забони тоҷикӣ» дар мисоли маводи лаҳҷаҳои шеваи шимоли: – Самарқанд, Ленинобод (Хучанд) ва Конибодом, Исфара, Ўротеппа, Панҷакент, Косонсой, Чуст, Ашт, Қаратоғ: шеваи ҷануби-шимоли Кӯлоб, Роғ, Қаротегин, Муъминобод ва ғ. бахшидааст [3, 91 – 121]. Инчунин муҳаққиқ Б. Лашкарбеков доир ба «Феълҳои забони вахонӣ аз нигоҳи таърихӣ» рисола Ҳимоя намуда, як монографияро низ ба ҷоп расонидааст [124, 19].

Дар рисолаи «Система таҷикӣ-тоҷикӣ» [1964] муҳаққиқон В. С. Расторгуева ва А. А. Каримова оид ба сохтори феъл, категорияҳои грамматикӣ он, шаклҳои тасрифӣ ва ғайритасрифии феъл, моҳият ва дараҷаи истеъмоли феълҳои «истодан», нишастан//шиштан, гаштан, рафтани, омадан, мондан, гирифтани, додан, дидан, баромадан, гузаштан, партофтани,

фиристодан, сар додан, шудан», инкор дар феъл ва монанди инҳо дар заминаи маводи забони адабӣ маълумоти муфассал додаанд.

Феъл ҳамчун ҳиссаи нутқ дар таҳқиқи Н. Маъсумӣ дар асоси маводи забони адабӣ низ ба таври васеъ баррасӣ шудааст [23, 176 – 287].

Лексикаи феъл дар шевашиносии тоҷик то ҳоё таҳқиқ шудааст. Рисолаи доктории А. З. Розенфелд «Система глагола в юго-восточных говорах таджикского языка» ба масъалаи муқоиса ва ҷамъбасти феълҳои лаҳҷавӣ дар заминаи маводи шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ бахшида шудааст [159, 20 – 22]. Доираи таҳқиқоти мазкур васеъ буда, маводи ду гурӯҳи шеваҳои тоҷикиро фаро гирифтааст, аз ин хотир, баъзе хусусиятҳои семантикии феъл, ки дар лаҳҷаҳои алоҳидаи шеваи ҷанубӣ ба назар мерасанд, баррасӣ нашудаанд. Ғ. Ҷӯраев дар ин хусус нигоштааст: «Аммо, азбаски муаллиф (А. З. Розенфельд) таҳқиқоти худро дар асоси таснифоти собиқ (се гурӯҳ) анҷом додааст, дар он хусусиятҳои лексикаи феълии шеваи ҷанубӣ ҳам аз ҷиҳати интишори локалӣ ва ҳам аз рӯйи маънову сохт пурра акс наёфтаанд, ҳол он ки шеваи ҷанубӣ дар ин бобат ҳам аз забони адабӣ ва шеваҳои дигари тоҷикӣ баъзе фарқҳо дорад» [31, 218].

А. З. Розенфелд зиёда аз сад калимаи сода ва аз ин ҳам бештар феълҳои таркибии номро мавриди таҳқиқ қарор додааст, вале аз лиҳози семантика маводи фароҳамомада пурра баррасӣ нашудааст. Таҳлили лексикӣ-маъноии феълии шеваи ҷанубиро ба ду гурӯҳи асосӣ: 1) феълҳои сода; 2) феълҳои таркибии номӣ ҷудо намуда, хусусиятҳои семантикии феълҳои шевагиро дар дохили ин бахшҳо дар шакли алоҳида дида баромадааст [31, 217 – 223]. Сохтори морфологӣи феъл дар рисолаи ҷамъбасти «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» [65], ки зери назари В. С. Расторгуева ба таърифи расидааст, арзёбӣ шудааст. Дар он бештар дар бораи мафҳуми феъл, категорияҳои грамматикӣи он, нақши пешванду пасвандҳо дар шаклу калимасозии феъл, мақоми ҳиссаҳои гуногуни нутқ, дар сохтани феълҳои таркибии номӣ, саҳми ёридиҳандаҳои феълӣ дар ташаккули феълҳои таркибии номӣ ва феълӣ,

шаклҳои ғайритасрифии феъл – масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳол маълумот дода шудааст [65, 80 – 135].

Забоншиноси маъруфи тоҷик Ж. Гулназарова менависад, ки “Феъл таҳкурсии бинои забон аст ва бояд ҳаматарафа омӯхта шавад, зеро аслан табиат ва маҷрои зиндагиро бе феъл тасвир кардан мумкин нест” [6, 52].

Ш. Исмоилов ба масъалаи омӯзиши хусусиятҳои луғавию семантикии феълҳои лаҳҷаҳои водии Рашт диғаргуна муносибат карда, феълҳои гуногунсохторро қаблан аз ҷиҳати маъно ва моҳият мавзӯбандӣ кардааст. Ҷ феълҳои шевагиро аз рӯи муносибаташон ба ҳаракату ҳолат ва амалҳои инсон, ҳайвонот, парандагон ва предметҳои гуногун ба чаҳор гурӯҳ тақсим кардааст [13, 146 – 156].

Дар ин рисола мо қаблан феълҳои сода ва баъдан феълҳои таркибиро аз ҷиҳати семантика дида мебароем:

2.2.3.1. Феълҳои сода. Бояд зикр намоем, ки дар ин гурӯҳи феълҳо истеъмоли ду шакли калимаҳо – унсурҳои умумихалқӣ ва диалектизмҳои лексикӣ мушоҳида карда мешаванд: а) феълҳои умумиточикӣ, ки дар шакли маъмулӣ ва ба тағйироти фонетикӣ дучор шудаанд: Онҳо дар диғар маҳалоти интишори лаҳҷаҳои ҷанубӣ низ дучор меоянд: **шапидан** (сахт задан), **такидан** (афшондан), **хелидан** (омехта кардан), **ғавчидан** (ғичим кардан), **ғечидан** (лағжидан), **дӯшидан** (чӯшидан//дӯшидан), **кътидан** (кӯфтан) ва ғайра; б) диалектизмҳои лексикӣ нопурраву пурра: **къръндидан** (хоридан), **лавидан** (андова кардан), **таридан** (ба чой ё таоми моеъ тар карда хӯрдан, тарит кардан), **лъшмидан** (лағжидан, ғечидан), **тахсидан** (заҳидан, таровидан), **пърақидан** (оташ паридан), **пълосидан** (саросема шудан), **песондан** (бад-бад нигаристан), **пахсидан** (нолиш кардан бар асари фишори бор ё дард), **нъвохтан//нъвохтан** (дашном додан), **къжидан//қежидан** (нӯшидан), **ғърамбидан // ғърамбидан** (чаппа шудан), **чъқидан** (зер кардан), **варчидан** (остин барзадан), **кърочидан** (хониши кабк) ва ғ.

Дар робита бо ҳудуди интишори вожаи **лъшмидан** (лағжидан) мо мулоҳизаҳои профессор Ғ. Ҷӯраевро ҷонибдорем, ки навиштааст: «бар ивази

«лағжидан»-и забони адабӣ дар шеваи ҷанубӣ шаклҳои **лъхшидан**, **лухчидан//лъхчидан//лехчидан**, **лъшмидан** ва **лъшпидан** кор фармуда мешаванд. Дар назари аввал решаҳои **лъхш**, **лъхч//лехч**, **лъшм**, **лъшп** вариантҳои як калима метобанд. Лекин дурусттар мулоҳиза шавад, маълум мегардад, ки имкониятҳои фонетикии на ҳамаи онҳо дар ҳалқаи як қонуни мавҷудаи шева меғунҷад. Аз рӯи наздикӣ ва имкониятҳои реалии фонетикӣ ин вариантҳоро ба ду тақсим кардан мумкин аст: 1) **лъхшидан – лухчидан – лъхчидан – лехчидан**; 2) **лъшмидан – лъшпидан**» [31, 219].

Феълҳои содаро вобаста ба амали инсон, ҳайвоноту парандагон ва ашӯи гуногун ба тариқи зерин гурӯҳбандӣ мекунем: а) калимаҳои феълие, ки ба амалу ҳаракати одамон мансубанд: **хелидан** (омехта кардани хамир), **плосидан//пълосидан** (саросема шудан), **навохтан//нъвохтан** (дашном додан), **ҷъқидан** (зер кардан), **лахсидан** (лангидан), **танзидан** (гапро ғоз додан), **варчидан** (остин барзадан), **ҷокондан** (ҷок кардан), **қъҷидан//қъҷидан** (нӯшидан), **қърндидан** (хоридан, хорошидан), **лавидан** (андова кардан), **фърекидан** (шустан ва чайқондани чизе); б) Калимаҳои феълие, ки ба ҳайвонот ва парандагон мансубанд: **туридан** (рамидани асп, хар), **лъшмидан** (лағжидани пойи одаму ҳайвонот), **пахсидан** (нолиш кардан бар асари фишори бор ё дард); в) Калимаҳои феълие, ки амалу ҳолати предметҳои гуногунро ифода мекунанд: **пърақидан** (оташ паридан), **вағидан** (зуд аланга гирифтани оташ), **пърхидан** (пош хӯрдани қатраҳои об), **ғърамбидан//ғурамбидан** (чапа шудан), **тахсидан** (заҳидан, таровидан), **сърмбидан** (пучидан), **йарж** (вазидани шамол).

2.2.3.2. Феълҳои таркибӣ. Феълҳои ин гурӯҳ аз лиҳози теъдод нисбат ба феълҳои сода афзалият доранд. Феълҳои таркибии ин лаҳҷа бештар аз ҷузъҳои номӣ ва феълҳои ёридиҳанда пайдо шудаанд. Дар бештарини ҳолатҳо ҷузъи номии ин гуна воҳидҳои луғавӣ калимаҳои хоси шева буда, барои тафовут гузоштан дар байни лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ омили муҳим ба ҳисоб мераванд. Ҷузъи номии ин феълҳо аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ иборатанд: 1) Исм- ҷузъи номии феъли таркибӣ: **қол задан** (касоро барои коре розӣ

кунонидан), **қълум задан** (ғута задан), **лавак кардан** (андова кардан), **қалам задан** (буридан, пора кардан), **қев кардан** (фарёд кардан), **тухна дохтан** (дуд андохтан), **въреш//уреш кардан** (пашм тарошидан), **қълъғбод кардан** (ташақкур гуфтан), **хок кардан** (дафн кардан), **чам дохтан** (хироч андохтан), **рупук задан** (чашмак задан), **чак кардан** (комилан бастани маҷрои об ё чизи моеъ), **чак задан** (бо зону нишастани уштур), **борш задан** (яқборағӣ қай кардан), **боқ задан** (орук задан), **дъв задан** (сар хам кардан) ва ғайра.

Аз мисолҳои овардашуда аён мегардад, ки феълҳои ёвари **шудан, кардан, андохтан, задан, рафтан** дар ҳамон вазифаи грамматикӣ, ки дар забони адабӣ дорад, устувор буда, ин ҷо низ маънои асосиро, ки дар калимаи исмӣ маҳфуз аст, пурра ва мушаххас менамояд.

2) Сифат - ҷузъи номии феъли таркибӣ: **ғамӣ шъдан** (ҳаста шудан), **кайак кардан** (гаранг кардан), **шъпақ шъдан** (пачақ шудан), **йъхтӣ кардан** (ром, дастомӯз кардан), **қълмът кардан** (кӯтоҳ кардан (мансуб ба мӯй));

Феъли таркибиро аз ҷиҳати ифодаи маъно монанди феълҳои сода ба таври зайл гурӯҳбандӣ менамоем:

1) Калимаҳои феълие, ки ба инсон тааллуқ доранд. Ин қабил вожаҳо барои ифодаи мафҳуми ҷараёни меҳнат ва қору амалҳои ҳаррӯзаи одамон хизмат мекунанд: **қалам кардан** (дуним кардан, пора кардан), **въреш//уреш кардан** (пашми ғӯсфанду бузро тарошидан), **йъхтӣ кардан** (ром кардан), **сардучор шудан** (вохӯрдан), **олиш кардан** (иваз кардан), **дърав кардан** (дарав кардан), **чоруб задан** (рӯфтан), **қълба кардан** (шудгор кардан).

2) Калимаҳои феълие, ки ба амалу ҳаракати ҳайвонот дахл доранд: **чъфт шъдан** (ҷуфт шудани ҳайвоноту парандагон), **нъшқор кардан** (қавша кардани чорво), **маос кардан** (овоз баровардани буз), **баос кардан** (садо додани гов), **чорхез задан** (ҳаракати босуръати аспу хар), **ғел задан** (яқпахлу задани хар дар хок), **ёъсқак шъдан** (бемории қабзаи шиками ҳайвонот), **хоклутак кардан** (хокбозӣ кардани мурғ).

3) Калимаҳои феълие, ки амалҳои гуногунро ифода мекунанд: **дийор шудан** (намоён шудан), **шърас рехтан** (шаррос рехтани об), **хала задан** (сик

задан), **чирас**т кардан (чиррос задан), **фълх шъдан** (аз ҳад зиёд пухтани мева), **газак гирифта**н (шамол хӯрдани чароҳат) ва ғайра.

Ба ҳамин тариқ, дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон калимаҳои феълӣ асосан дар шакли вожаҳои сода ва таркибӣ амал намуда, мафҳумҳои ҳаракату ҳолат ва амалро дар фаъолияти одамон, ҳайвоноту парандагон ва ашӯи гуногун ифода месозанд.

2.2.4 Калимаҳои зарфӣ. Дар забоншиносии тоҷик масоили марбут ба зарф ҳамчун ҳиссаи мустақилмаъноӣ нутқ то чойе ҳалли худро ёфтааст [34; 11], вале ба қавли Ш. Исмоилов «Дар лаҳҷашиносии тоҷик зарф ҳамчун мавзӯи мустақил мавриди таҳқиқи махсус қарор нагирифтааст. Дар аксарияти асарҳои илмӣ, ки ба омӯзиши лаҳҷаҳои забонамон бахшида шудаанд, танҳо рӯйхати калимаҳои зарфиро пайдо мекунему бас. Ҳол он ки бо ҳама сарвати луғавӣ ва шаклу қолабҳои маъмули грамматикӣ зарф сазовори як таҳқиқоти махсус мебошад» [13, 157].

Дар монографияи Р. Л. Неменова ва Ғ. Ҷӯраев ба чихати маъноии зарфҳо эътибор дода нашудааст. Аммо ин масъала дар рисолаҳои солҳои охир ба таъби расидаи муҳаққиқони лаҳҷаҳои тоҷикӣ батафсил аз назар гузаронда шудааст.

Як хосияти муҳимми вожаҳои зарфӣ дар он аст, ки дар баробари унсурҳои адабӣ барои ифодаи мафҳумҳои тарзи иҷро ва воқеъшавии амал, миқдору дараҷа, макону замони иҷрои амал калимаҳои хоси лаҳҷа низ ширкати фаъолон доранд. Аз ин рӯ, мо онҳоро ба ду гурӯҳи калон ҷудо мекунем: 1) калимаҳои зарфии умумиточикӣ; 2) калимаҳои зарфии хоси лаҳҷа:

1) Калимаҳои умумиточикӣ дар муҳити лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон асосан дар қолабҳои маъмули зарфсозии забони тоҷикӣ воқеъ гардидаанд. Ин қабил унсурҳои луғавиро аз рӯйи ифодаи маъно ба калимаҳои зарфии тарзи амал, миқдору дараҷа ва макону замон ҷудо кардан мумкин аст, ки онҳо дар лаҳҷаи мазкур ба ҳодисаи фонетикӣ дучор омада, аз лиҳози савтии ба мардуми ин маҳал хос ҳазм гардидаанд: а) Калимаҳои умумиточикие, ки мафҳуми тарзи амалро ифода мекунанд: **бақаһр//бақар** (*У бақар тарафи мъниго мекард*), **ба пъшт** (пуштнокӣ), **нофър** (нофор), **мълойим** (мулоим,

оҳиста), **вахивор** (монанди вахиҳо), **йърға//ърға** (тарзи роҳгардии аспу хар), **ита** (ин тавр), **ута** (он тавр), **хамита** (ҳамин тавр), **хамута** (ҳамон тавр), **йапалъу** (якпахлу).

б) Калимаҳои умумиточикие, ки мафҳуми миқдору андозаро далолат менамоянд: **бисйо** (бисёр), **хили** (хеле), **йа дунё** (хеле бисёр), **йа гала** (ниҳоят зиёд).

в) Калимаҳои умумиточикие, ки мафҳуми маконӣ доранд. Ин гурӯҳи калимаҳо бештар ба воситаи ҷонишинҳои ишоратии **ин**, **он** ва исмҳои гуногуне, ки мафҳуми замонро ифода мекунанд, сохта шудаанд: **ичо//ича** (ин чо, ин сӯ, ин тараф), **уча//учо** (он чо, он сӯ, он тараф), **амича//амичо** (ҳамин чо), **амучо//амуча** (ҳамон чо).

г) Калимаҳои умумиточикие, ки мафҳуми замонро нишон медиҳанд: **озир** (ҳозир), **оло** (холо), **саар//саһар** (сахар), **го маал//гомаһал** (гоҳ-гоҳ, баъзан), **дъбора** (дуҷумбора), **иғот** (ин вақт), **уғот** (он вақт), **хъфтан** (хуфтан, вақти хоб).

2) Калимаҳои зарфии хоси лаҳҷа. Ба ин гурӯҳ диалектизмҳои пурра, ки хоси лаҳҷаи Вахон мебошанд ва калимаҳои лаҳҷавие, ки дар дигар ғӯйишҳои ҳамтип низ дучор меоянд, дохил мешаванд:

а) Калимаҳои лаҳҷавие, ки мафҳуми тарзи амалро ифода мекунанд. Онҳо тарзи ҳаракати одамон, ҳайвонот ва ашёи гуногунро дар бар мегиранд: **пинокӣ** (пинҳонӣ), **самосам** (саросема), **ғърапас // ғърамбас//ғъромбаст//ғърапаст** (якбора), **калапо//калапойӣ** (нишеб), **чапйол** (тарзи шона кардани мӯй), **чълапас** (зуд, фавран), **фъсмол** (оҳиста), **чорғовък//чорғовак** (бо дасту пой ҳаракат кардани кӯдак), **гърд//гърдък//гърдак** (давра зада нишастан), **рушод** (рӯйирост), **чъхтакӣ** (ростакӣ), **чалд** (зуд, тез) ва ғайра.

б) Калимаҳои лаҳҷавие, ки мафҳуми миқдору андозаро фаро мегиранд: **йи қавза** (як қабза), **йак мъшък** (як мушт), **пър** (бисёр), **лаж-лаж** (лаболаб).

в) Калимаҳои лаҳҷавие, ки мафҳуми маконро ифода мекунанд: **бъник** (таг), **уч** (боло).

г) Калимаҳои лаҳҷавие, ки замонро ифода мекунанд: **йавахто** (як замоне), **и сат** (ҳамин замон, ҳамин соат), **сари//сарак** (саҳар), **саракпар** (шом), **торъкон//торикон** (пеш аз субҳидам), **търапас//тълапас** (зуд, фавран), **йӯм мала** (ҳамин маҳал), **толи, тоолина** (то ҳоло) ва ғайра.

Қайд кардан лозим аст, ки дар лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон монанди забони адабӣ ва дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ба зарф гузаштани ҳиссаҳои дигари нутқ, хусусан, сифат, ҳодисаи маъмул ба ҳисоб меравад. Чунончи: **одами бақар** (сифат) – **бақар гап задан** (зарф), **тоқини гърдак** (сифат) – **гърдак шиштан** (зарф), **севи мъллойим** (сифат) – **мъллойим рафтан** (зарф; оҳиста), **гандуми чалдак** (сифат) – **чалд омадан** (зарф; зуд омадан) ва ғайра. Дар чунин ҳолатҳо умумияти ин ду ҳиссаи нутқро аломати ашё ва амал то андозае таъмин сохтааст.

Чунон ки мебинем, лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон ба ду гурӯҳи калон ҷудо карда мешавад: 1) Калимаҳои ашёӣ; 2) Калимаҳои ғайриашёӣ. Лексикаи ҳар як гурӯҳ вобаста ба ҳудуди интишор, дар навбати худ, боз ба се бахш тақсим мешавад: 1) Калимаҳои умумитоҷикӣ; 2) Диалектизмҳои, ки дар лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ дучор меоянд; 3) Калимаҳои хоси лаҳҷа.

Дар таркиби луғавии лаҳҷаи мазкур мақом ва нуфузи вожаҳои ашёӣ (исмӣ) калон мебошад. Калимаҳои ашёӣ аз ҷиҳати мавзӯ ба 20 гурӯҳ тақсим мешавад.

Дар ин маврид асосан диалектизмҳои баррасӣ мешаванд, ки онҳо, аввалан, бевосита моли лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон мебошанд, сониян, қисми дигари онҳо дар лаҳҷаҳои ҳамтипи Бадахшон – гӯйиши тоҷикзабони Ишкошим, Ғорон, Мунҷон дар ҷойе серистеъмол ва дар ҷойи дигар камистеъмол мебошанд.

Дар лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон унсурҳои низ дучор мешаванд, ки онҳо дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва шимолии Кӯлоб, лаҳҷаи водии Рашт низ истеъмол меёбанд, вале теъдоди онҳо чандон зиёд нест. Танҳо баъзе

дигаргуниҳои савтӣ ва грамматикӣ боиси ба вучуд омадани вариантҳои калимаҳо (фонетикӣ, морфологӣ) дар ин лаҳча гаштааст.

Калимаҳои сифатӣ пас аз вожаҳои ашӣ аз лиҳози дараҷаи истеъмол мақоми баъдиро соҳиб мебошанд. Онҳо аз ҷиҳати маъно ба гурӯҳҳои калимаҳои сифатие дохил мешаванд, ки хислату характери одамон, аломатҳои хоси ҳайвонот ва хусусияту ҷигунагии ашӣ гуногун дахл доранд.

Калимаҳои феълӣ дар қолаби феълҳои сода ва таркибӣ амал мекунанд ва аз нигоҳи маънӣ ба инсон, ҳайвоноту паранда ва хазандагон дахл доранд.

Калимаҳои зарфӣ аз рӯйи ҳудуди интишор (калимаҳои умумихалқӣ, диалектизмҳои лексикӣ) ва ифодаи маъно ба тарзи амал, миқдору андоза, макон ва замони ба вуҷӯ омадани амал иртибот мегиранд.

БОБИ 3. КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСӢ ДАР ЛАҲЧАИ ТОЧИКЗАБОНОНИ ВОДИИ ВАХОН

3.1. Хусусиятҳои ҳазмшавии калимаҳои иқтибосӣ дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон

Водии Вахон як ҳиссаи алоҳидаи кӯҳистони Бадахшон ба ҳисоб меравад ва забони мардуми таҳҷоии он–вахонӣ мебошад, ки бо вучуди баъзе умумиятҳо бо бисёр хусусиятҳои фонетикӣ, морфологӣ ва лексикӣ аз дигар забонҳои Бадахшон тафовут дорад. Лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони ин водӣ бештар зери таъсири забони вахонӣ ташаккул ёфтааст. Соқинони деҳаҳои Удит, Ямг, Нижгар, Чилтоқ тоҷик буда, забони модарии онҳо тоҷикист. «Забони тоҷикӣ дар байни забонҳои помирӣ чун воситаи муоширати байнизабонӣ амал мекунад ва мардуми таҳҷо соҳибони лаҳҷаҳои тоҷикиро «порсигӯ» ва нутқи онҳоро «порсӣ» ё «форсӣ» меноманд» [188, 43 – 51]. Дар баробари ба лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон сар даровардани калимаҳои помирӣ, ҳамчунин таъсири лаҳҷаҳои тоҷикӣ ба ҳамсоягони вахонизабонашон низ ҷой дорад.

Масъалаи муҳиме, ки алҳол ҳалли он дар назди мо меистад, муайян намудани омилҳои ба лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ворид шудани унсурҳои иқтибосии арабӣ, туркӣ-муғулӣ ва русӣ-аврупоӣ мебошад, ки ҳар кадоми он дар таркиби луғавии лаҳҷаи мазкур як қабати махсусро ташкил медиҳад.

Пӯшида нест, ки ба забони тоҷикӣ ворид гардидани калимаҳои арабӣ бо роҳи ғайриробитавӣ сурат гирифтааст. «Муносибати забонҳое, ки аз ҳамдигар дуранд, доду гирифтӣ онҳо ба таври сунъӣ, яъне дар натиҷаи забти кишварҳо ва ба сари як халқ зӯран таҳмил кардани дину оин ва илму фарҳанги халқи дигар сурат мегирад» [57, 37]. Ана ҳаминро метавон роҳи ғайриробитавӣ номид. Аз ин ҷо бармеояд, ки вожаҳои арабӣ дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон қабл аз оғози мигратсияи онҳо ба ин минтақа ҳазм шудаанд ва тадриҷан ба тағйироту таҳаввулоти савтию луғавӣ гирифтӣ гардидаанд.

Баръакс, раванди воридшавии унсурҳои туркӣ-узбекиро ба забон ва лаҳҷаҳои тоҷикӣ натиҷаи иқтибоси иртиботӣ, ки он аз муносибатҳои забонӣ манша мегирад, доништан мумкин аст. Дар ин хусус Ғ. Ҷӯраев навиштааст: «Маълум аст, ки забонҳои тоҷикию узбекӣ, сарфи назар аз он ки ба оилаҳои гуногун тааллуқ доранд, дар асари ҳамзистии тӯлонии халқҳои тоҷику узбек аломатҳои муштарак пайдо кардаанд. Агар гӯем, ки дар ташаккули забони узбекӣ, хусусан шакли адабии он, забони тоҷикӣ нақши муҳим бозидааст, саҳв нахоҳад шуд» [57, 37]. Яъне, дар ин маврид низ чараёни қаблан ба муҳити нутқи лаҳҷавӣ ворид шудани калимаҳо, тадриҷан ҳазм гардидану якҷоя бо соҳибони лаҳҷа дар шароити бисёрзабонӣ ба таъсири лаҳҷаҳои зиёд қарор гирифтани онҳо ва дар минтақаи нав ба таъсири омилҳои фонетикию луғавии дигар забонҳо дучор омадани ин ё он лаҳҷа ба мушоҳида мерасад.

Ба ҳар ҳол, доир ба масъалаи нисбатан поку беолоиш мондани лаҳҷаҳои аҳолии кӯҳистон мо ҷонибдори А. А. Семёнов мебошем, ки гуфтааст: «Забони тоҷикони кӯҳистон нисбат ба забони тоҷикони Самарқанд ва Бухоро тозатар буда, хусусиятҳои забонҳои қадимӣ ва классикиро бештар нигоҳ доштааст. Калимаҳои туркӣ ва арабӣ дар лаҳҷаҳои кӯҳистон нисбат ба лаҳҷаҳои тоҷикони водӣ хеле кам дучор мешавад» [168, 2].

Сабаби ба таркиби луғавии лаҳҷаи тоҷикӣ дохил шудани калимаҳои русӣ-аврупой, аз як тараф, ба Россия ҳамроҳ карда шудани Осиёи Миёна (пас аз солҳои 60-70 – уми асри XIX) бошад, аз тарафи дигар, пас аз бунёди ҷомеиҳои сотсиалистӣ дар Тоҷикистон, аз ҷумла Бадахшони шӯравӣ ин масъала вобаста ба сохти нави ҳаёт ниҳоят ривоч ёфт. Роҷеъ ба роҳҳои ба забони тоҷикӣ ворид шудани унсурҳои луғавии русӣ-аврупой зимни омӯзиши забон ва услуби асари бадеӣ муҳаққиқон – Н. Маъсумӣ [20, 22, 23], Р. Ғаффаров [7], Б. Камолитдинов [15], Х. Ҳусейнов [53], Ӯ. Сафаров [167], С. Сабзаев [42] ва дигарон; доир ба роҳҳои инкишофи лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик Н. Шарофов [62, 184]), Ӯ. Мачидов [25] ва муҳаққиқони лексикаи шеваҳои тоҷикӣ [18; 31; 107; ва дигарон] ба таври васеъ маълумот додаанд.

Оид ба масъалаҳои роҳҳои иқтибоси калимаҳои арабӣ муҳаққиқон Т. Бердиева [81], Маликушшуаро Баҳор [19, 569], Н. Маъсумӣ [20, 22, 23], Ю. А. Рубинчик [291, 199-209], А. Саломов [165, 26], Ф. Убайдов [175, 26], Ғ. Ҷӯраев [242], С. Хоркашев [48, 341-356] маълумот додаанд. Дар бораи омилҳои ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ шомил шудани калимаҳои туркӣ-узбекӣ Ҳ. Юсуфов [247], Н. Маъсумӣ [20, 23], Ӯ. Сафаров [230], М. Муҳаммадиев [30], М. Шукуров [65] ва дигарон дар заминаи маводи забони адабӣ ва забони асари бадеӣ фикрҳои ҷолиб баён кардаанд.

Дар ин бобат профессор А. З. Розенфелд ин тавр навиштааст: «Забони русӣ дар тамоми мактабҳои ВМКБ таълим дода мешавад. Радио, кино, театр, газетаҳо ва журналҳо, таҳсилоти миёна ва олӣ, ки аксарияти аҳолии ин минтақа ба онҳо дастрасӣ доранд, коллективкунӣ, инқилоби маданӣ – ҳамаи ин барои азнавсозии ҳаёти мардуми Бадахшон мусоидат карда, яққоя бо идеологияи нав, тарзи зиндагӣ ва рушди техника ба забони мардум садҳо мафҳум ва калимаҳо аз забони русӣ ворид гардиданд» [160, 34].

Ҳамин тавр, дар зери таъсири омилҳои таърихӣ сиёсӣ, иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангӣ калимаҳои иқтибосӣ дар давраву марҳалаҳои гуногуни таърихӣ ба забони тоҷикӣ ва шеваҳои лаҳҷаҳои он роҳ ёфтаанд.

Калимаҳои **чапалоқ** (торсақӣ), **чилапчи** (зарфи дастшӯйӣ), **дук-дук** (як навъи ҳаракати асп), **мачак** (бӯса), **дангал кардан** (ҳаво додан, партофтан), **манги** (зарфи сафолин), **мангича** (як навъи кӯза) ва ғайраро асос намуда, Ю. И. Богорад мавҷуд будани равобити лексикӣ дар миёни лаҳҷаҳои ҷанубии Кӯлоб ва забони афғониро таъкид кардааст [253, 245 – 257]. Бояд афзуд, ки онҳо на танҳо дар лаҳҷаҳои ҷанубии Кӯлоб, балки дар тамоми лаҳҷаҳои ҷанубӣ, аз ҷумла, лаҳҷаи тоҷикзабонии водии Вахон низ дучор меоянд.

Шевашиносон гуногунҷабатии калимаҳои иқтибосии таркиби луғавии шеваи ҷанубӣ ва лаҳҷаҳои тоҷикзабонии Бадахшонро, ки як ҷузъи таркибии шеваи ҷанубӣ ба ҳисоб меравад, ин гуна таъкид кардаанд: «Дар таркиби луғавии шеваи ҷанубӣ калимаҳои иқтибосӣ аз забонҳои пушту, урду, ҳиндӣ ва ҳатто англисӣ низ ба назар мерасанд» [160, 31 – 38].

Сабабҳои ба вуқуъ пайвастанӣ чунин зухурот зиёд аст, ки яке аз онҳо ҳамзистӣ ва робитаҳои доимии фарҳангии иқтисодӣ ва сиёсӣ ҳамкорӣ миёни тоҷикон бо ақвоми гуногунзабон мебошад.

Олимон се навъи ҳазмшавии унсурҳои иқтибосиро дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ба мушоҳида гирифтаанд: азхудшавии фонетикӣ, грамматикӣ ва лексикӣ. Дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон низ ҳамин се навъи ҳазмкунии вожаҳои иқтибосӣ ба назар мерасад.

3.1.1. Ҳазмшавии фонетикӣ

Азхудшавии фонетикии унсурҳои иқтибосӣ дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ба тарзи зерин чараён мегирад:

а) Калимаҳои иқтибосӣ, ки ба тағйироти савтӣ ҳазм шудаанд:

– **иқтибосоти арабӣ: намоз, закот, мулло, олим, расан** (арғамчин, ресмон), **қабзият** (истилоҳи тиббӣ: саҳт шудани меъда, гирифтагии меъда), **сала** (дастур), **қалам** (воситаи хатнависӣ), **қавс** (давраи хунуктарини зимистон) ва ғ.

– **иқтибосоти туркӣ-муғулӣ: қишлоқ** (деҳа), **қаймоқ** (саршир), **байтал** (аспи мода), **қулоч** (фосилаи байни ду по), **қурут, қӯш** (чуфт, ҳамроҳ), **қошук, қош, буқа**.

– **иқтибосоти русӣ-аврупоӣ: компот, вино, уксус, самовор, сухари, кефир, туфли, лак, интернат, кино, магазин, милиса, капуста, малина**.

б) Калимаҳои иқтибосие, ки ба тағйироти фонетикӣ гирифта шудаанд:

– **иқтибосоти арабӣ: қълинч** – қулинч (номи бемории рӯда), **қом** – қавм (мардуми як маҳалла, гузар ё деҳа), **очра//ичра//ъчра** (ҳучра), **орус** (арӯс). Дар унсурҳои иқтибосоти арабӣ ҳодисаҳои фонетикии таҳфиф, афтидани овозҳо, табдили овозҳо, қоҳишҳои овозҳо мушоҳида мешавад.

– **иқтибосоти туркӣ-муғулӣ: қълпоқ//қълпъқ** – қалпоқ (қаллапӯш), **алдараш** – аралаш (омехта), **чъмча** (чумча, қошук). Вожаи **чъмча//чумча** чун муродифи қалмаи **қошук** тибқи андешаи муҳаққиқон туркишуда буда, аз шакли **чубча** – чун воситаи қадимаи таомхӯрӣ рӯидааст. Тавассути **чӯбча** таом хӯрдан урфи мардуми Чин маҳсуб меёбад, ки ин ашё ба тағйироти шаклӣ

дучор омада, дар зиндагии тоҷикон шакли нав пайдо кардааст. **Қъчқор** (қӯчқор, гӯсфанди нар), **қавқон** (қапқон, дом), **қъда** (кудо), **қап** (халта, линча). Дар калимаҳои туркӣ-муғулӣ ҳодисаҳои фонетикии табдили садонокҳо, ҳамсадо, зухуроти афзоиш ба назар мерасад.

– **иктибосоти русӣ-аврупоӣ: крушка** (кружка, зарфи обнӯшӣ), **истакон** (стакан, зарфи обнӯшӣ), **қанфит** (конфет, навъи қанд), **чимпир** (джерпер, либос), **калуч//калуш** (калӯш, кафш), **чутка** (шётка), **калидор** (коридор, роҳрав), **памидор** (помидор), **картошк** (картошка), **тиатр** (театр), **бурук** (брюки), **риминт** (ремень, тасма) ва ғ.

Дар калимаҳои навъи мазкур низ ҳодисаҳои ҷойивазкунӣ ва табдили садонокҳо, ҳамсадоҳо, таҳфиф, афзоиш ва амсоли инҳо ҷой доранд.

Омилҳои сар задани тағйироти фонетикӣ дар калимаҳои иқтибосӣ зиёданд, ки ба назари мо, яке аз онҳо дар пайравӣ ба калимаҳои ҳамвазну ҳамоҳанге, ки дар лаҳча амал мекунанд, вобаста бошад, дигаре ба нодуруст шунда шудани унсурҳои иқтибосӣ алоқамандӣ дорад. Бо вучуди ин, лаҳчаҳо дар ин бобат қонуну қоидаҳои худро доранд, ки дар асоси он қонунҳо ба тасвир гирифтани ин ҳодисаҳо то ҷойе имкон дорад.

Ба вуқуъ пайвастанӣ ҳодисаҳои фонетикии амсоли рабой-рубой, **шароат** – **шароит**, **вачдон** – **вичдон**, **факър** – **фикр** ва ғайраро, ки арабиасланд, А. З. Розенфелд ба ҳолатҳои ҳамнишинии фонемаҳо ва таъсири забонҳои помирӣ, ки бештар ба гӯйишҳои тоҷикзабонони Бадахшон хос мебошад, вобаста медонад, ки воқеан дуруст аст [160, 7].

2. Ҳазмшавии грамматикӣ

Калимаҳои иқтибосӣ дар лаҳча баробари ба тағйироти фонетикӣ дучор гардидан, қисман аз ҷиҳати грамматикӣ низ дигаргун мешаванд. Теъдоди дар нутқ ғаъолтари онҳо дар сохтани калимаҳо ва ташаккул додани ибораҳо ҳам ширкат мекунанд, ки инро дар мисоли маводи ҳама гуна вожаҳои иқтибосӣ ба назора гирифтани мумкин аст:

1) Дар иқтибосоти арабӣ чунин ҳолатҳо ба амал меоянд:

– дар маънии танҳо истеъмом ёфтани калимаҳои шакли чамъи шикаста: **қасоид, русум**. Барои он ки ин вожаҳо шакли чамъро ифода кунанд, ба онҳо илова намудани пасвандҳои тоҷикии – **о** (ҳо) лозим меояд: **қасоидо, русумо, қубуро** ва ғ.

– тавассути пасванди чамъсози тоҷикии –**о** (ҳо) дубора чамъ кардани калимаҳо бо пасванди – **от//ат: айвоното** (ҳайвонотҳо), **харочото** (харочотҳо), **чамъиято** (чамъиятҳо) ва ғ.;

– дар шакли – **о** корбаст шудани пасванди чамъсози тоҷикии – **ҳо**: **муллоо, малимо, китово, мактаво**.

чӯзӣ номии феълҳои таркибии номиро ташкил медиҳанд: **фавт кардан** (вафот кардан), **далх доштан** (дахл доштан), **фърсат ёфтан** (фурсат ёфтан), **мазоқ кардан** (шӯҳӣ кардан) ва ғайра;

– дар таркиби ибораҳо озодона истеъмом мешаванд: **сози фалак, ваҳти нъмоз, авқоти бисёр** (таоми бисёр), **наҳли асп** ва ҳоказо.

2) Дар иқтибосоти туркӣ-муғулӣ чунин зухуроти грамматикӣ ба мушоҳида мерасад:

– пасвандҳои тоҷикӣ қабул мекунанд: **қоқина** (хароб), **қамчинак** (номи гиёҳ), **қъдагӣ** (қудогӣ), **қъшқорак** (шакли хурдию навозиш; як чӯзӣ чана), **арқавара** (паривара, касе, ки ба бемории рӯҳӣ гирифта бошад) ва ғайра;

– чӯзӣ тобеи калимаҳои мураккаби қолиби арабӣ+ тоҷикӣ мешаванд: **байтгу, рубоигу, налсоз** (наълсоз), **дуохон, амалдор** ва ғ.;

– дар таркиби вожаҳои мураккаб ба вазифаи чӯзӣ тобеъ меоянд: **қърутатола** (атолаи қурутӣ), **қърутбат** (бати қурутӣ), **байталсувор** (савори байтал), **қъсиргов** (говӣ нозӣ) ва, баръакс, дар ҳамин маврид гоҳо чун чӯзӣ асосӣ низ ба кор рафта метавонанд: **чаврукъмоч** (қумочи рағанӣ) ва ғ.;

– ба сифати чӯзӣ номии феълҳои таркибӣ ба кор мераванд: **қултук кардан** (ба тағӣ каш гирифтани чизе), **асақолӣ рафтан** (хостгорӣ рафтан), **асақолӣ кардан** (миёнаравӣ намудан дар коре), **қош чиндан, қин кардан** (азоб додан) ва ғ.

– дар чараёни иборасозӣ иштирок мекунанд: чойи **қаймоқӣ**, гови **қъсърӣ**, гилеми **қоқма**, **қълпоқи** сар ва ғ.

3) дар иқтибосоти русӣ-аврупой ба вуқуъ омадани ҳолатҳои зерини грамматикиро мушоҳида кардан мумкин аст:

– ҳангоми калимасозӣ асоси калимаҳои сохтaro ташкил медиҳанд: **митиракӣ** (метракӣ), **шикатурчӣ** (андовагар), **магазинчӣ** (мудирӣ магазин).

– пасвандҳои чамъсози **-ҳо** ва **-он**-ро дар шакли **-о** қабул мекунанд: **абетийо** (нисфирӯзӣ), **артисо** (артистҳо), **директҳо** (директорҳо).

– бо решаҳои тоҷикӣ якҷоя омада, вожаҳои мураккаб месозанд: **туфлипуш**, **чимпирдор**, **шапкадор**, **хилевпаз**, **кампотхур**, **радийососкун** (устои радио) ва ғ.;

– дар феълҳои таркибӣ ба вазифаи ҷузъи номӣ фаъолият мекунанд: **краска** кардан (ранг кардан), **жарък** пухтан (картошкабирён кардан), **ремонт** кардан (таъмир кардан), **дурак** мондан (бой додан дар қартабозӣ) ва ғ.;

– якҷоя бо калимаҳои тоҷикӣ ва иқтибосоти дигар ибораҳои изофӣ месозанд: **варенийи** олугӣ (мураббои олугӣ), **хилефи** сийоҳ (хлеби сиёҳ), ваҳти **абет** (нисфирӯзӣ).

3. Ҳазмшавии лексикӣ

Аз худ шудани калимаҳои иқтибосӣ дар ин ё он лаҳча дар мавриде амалӣ мегардад, ки, агар онҳо ба тамоми қонуну қоидаҳои фонетикӣ, грамматикӣ ва лексикӣ худи лаҳча мутобиқ гашта бошанд.

Калимаҳои иқтибосӣ дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон аз ҷиҳати лексикӣ бештар дар ҳолатҳои дучор меоянд, ки онҳо дар лаҳҷаи мазкур муродифи тоҷикӣ надоранд:

Масалан, аз иқтибосоти арабӣ вожаҳои **мулло**, **эмом//имом**, **намоз**, **сачда**, **азон**, **дарс**, **мактав**, **ҳач**, **ҳочӣ** аз иқтибосоти туркӣ-муғулӣ калимаҳои **қабурға**, **қъсър**, **қушқор**, **қайроқ**, **қолин**, **қурут**, **қумоч**, **қуроқӣ**, **қъдо** (қудо), **қот**, **қоқма**, аз иқтибосоти русӣ-аврупой воҳидҳои луғавии **тилвизор**, **радийо**, **утик**, **протин**, **лом**, **кампот**, **уксус**, **палто**, **костюм**, **шарф**, **кино**, **клуб** ва ғ. ҳамин гуна хусусият зоҳир мекунанд.

Дар шакли мувозӣ бо муродифҳои тоҷикию иқтибосӣ истеъмоли ёфтани калимаҳои туркӣ-муғулӣ ва русӣ-аврупоӣ низ ба чашм мерасад: **қошук** – **чъмча** (ҳар ду т/м), **қош** – **абрӯ** (туркӣ-тоҷикӣ), **қатъқ** – **чакка** (т/м-тоҷ.), **қуш** – **чуфт** (т/м-тоҷ.), **шапка** – **қълпоқ**, **кифир** – **чурғот**, **капуст** – **карам**, **калуш** – **кавш** (р.-тоҷ) ва монанди инҳо.

Хулоса, калимаҳои иқтибосии арабӣ, туркӣ- муғулӣ ва русӣ- аврупоӣ, ки ба муҳити лаҳҷаи Вахон ворид гардидаанд, аз ҷиҳати фонетикӣ, грамматикӣ ва лексикӣ ба қоидаҳои дохилии лаҳҷаи мазкур мутобиқ гардида, оҳиста-оҳиста ва батадрич раванди азхудшавиро аз сар гузаронидаанд.

3.2.Калимаҳои арабӣ

Муҳаққиқон омилҳои ба забони тоҷикӣ сар даровардани калимаю ибораҳои арабиро ба сиёсати истилокоронаи арабҳо, таъсиси хилофати араб, ҷорӣ кардани дини ислом нисбат медиҳанд [150, 151; 21, 131; 81; 92, 335; 18, 55; 56, 276; 184, 50 – 53].

Дар робита ба иқтибоси калимаҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ Н. Маъсумӣ чунин навиштааст: «Дар натиҷаи аз ҳад зиёд дохил шудани калимаҳои арабӣ «ягон хел забони нав» ба вучуд наомад, фонди асосии луғавӣ ва сохти грамматикии забони тоҷикӣ хароб ва вайрон нашуд, балки, баръакс, вай дар давоми як қатор давраҳо торафт ба худ шакли муайян мегирифт, бой мешуд, инкишоф меёфт ва суфта мегардид» [23, 112].

Хусусиятҳои фонетикӣ, морфологӣ ва лексикӣ иқтибосоти арабӣ дар мақолаву рисолаҳои В. А. Лившиц [259, 87 – 103], Т. Бердиева [81], С. Сулаймонов [45, 119], Қ. Исмонов [2013], Н. Камолов [116, 23], С. Раҳматуллозода [155] ва осору рисолаҳои ба таҳқиқи лексикаи лаҳҷаҳо бахшида мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Доир ба дараҷаи истеъмоли калимаҳои арабӣ дар ғӯйишҳои тоҷикони Исфара Т. Мақсудов ин тавр нигоштааст: «Шеваҳои маҳаллӣ аз рӯйи миқдор ва ҳудуди истеъмоли, роҳ ва сарчашмаҳои иқтибоси калимаҳои арабӣ аз забони адабӣ фарқ доранд. Масалан, агар терминҳои илмӣ арабӣ дар системаи терминологияи забон нисбатан зиёдтар истеъмоли шаванд, баръакс ин, дар

лексикаи касбу ҳунари халқӣ хеле кам буда, дар лексикаи хоҷагии қишлоқ тамоман ночиз мебошанд. Дар шеваҳои Исфара калимаҳои арабии ифодакунандаи мафҳумҳои абстракти ҳаёти рӯҳӣ ва динӣ серистеъмоланд [18, 55].

Маълум аст, ки иқтибосҳои арабӣ дар ташаккул ва рушду нумӯи забони тоҷикӣ ва шоҳаҳои лаҳҷавии он мақоми махсус доранд. Онҳо аввал ба шакли гуфтори забони тоҷикӣ роҳ ёфта, баъдан дар таълифоти адибон ҳам мавриди истифодаи васеъ қарор гирифтанд. Аз ин ҷиҳат, таҳқиқи онҳо дар заминаи маводи лаҳҷаҳои алоҳида бошад ҳам, дар бобати дақиқ муайян намудани рушди таърихии забони меъёрии тоҷик аз аҳамият холӣ нест.

Дар бобати миқдор ва баъзе хусусиятҳои унсурҳои арабӣ дар лаҳҷаи тоҷикзабонии Бадахшон А. З. Розенфелд мухтасар чунин мулоҳизаронӣ кардааст: «Миқдори арабизмҳо, умуман, дар забони тоҷикӣ хеле зиёд будаст, аммо дар баробари ин дар лаҳҷаҳои тоҷикзабонии Бадахшон боз як қатор калимаҳои арабие ба кор мераванд, ки онҳо моли танҳо ҳамин лаҳҷаҳо мебошанд» [160, 33].

Калимаҳои арабӣ дар нутқи тоҷикзабонии водии Вахон то замони муҳочираташон ба ин водӣ мавриди истифода қарор доштанд. Аз ин лиҳоз, аксарияти онҳо кайҳо хусусияти умумитоҷикӣ касб кардаанд ва бо таъсири омилҳои дохилилаҳҷавӣ бархе аз онҳо ба тағйироти овозӣ дучор омада бошанд, гурӯҳи дигар маъноӣ нав гирифтаанд. Инчунин унсурҳои низ ба назар мерасанд, ки имрӯз ҳам бо ҳамон шаклу маънии арабии худ ба кор мераванд. Вобаста ба ҳамин ҳодиса калимаҳои арабии лаҳҷаи тоҷикзабонии водии Вахонро ба тариқи зерин гурӯҳбандӣ менамоем:

1. Вожаҳои, ки бе ягон тағйироти савтию маъноӣ дар гардиш мебошанд: **соф, қалам, азоб, байт, шамол, шарм, зино, машқ, филҷумла** (умуман, мухтасар), **сил, мусулмон, намоз, нуқра** ва ғ.

2. Вожаҳои, ки ба тағйироти овозӣ дучор омада бошанд ҳам, маъноӣ худро нигоҳ доштаанд: **върам** (варам), **нико** (никоҳ), **айф** (хайф), **қъват**

(қувват), **амом** (ҳаммом), **зум** (зуъм), **орус** (арӯс), **дънийо** (дунё), **қълф** (кулф) ва ғ.

3. Вожаҳое, ки ҳам ба тағйироти фонетикӣ ва ҳам ба тағйироти семантикӣ дучор омадаанд: **чаһт//чат//чет** – ин лексема аслан ҳамон калимаи **чаҳди** арабист, ки дар луғат ба маънои «саъй, кӯшиш» тафсир ёфтааст [309, 777], вале дар лаҳҷаи мавриди назар танҳо ба маънои «тӯйхабар», «даъват ба тӯй» роиҷ мебошад. Дар дигар лаҳҷаҳои ҷанубӣ вожаи **чаҳд** дар шакли **чаһт** ба маънои «таклиф», «мурут» маъмул аст. Вожаи мазкур дар шеваи ҷанубӣ дар таркиби таъбири «чаҳти самарқандӣ» ва дар шеваи шимолӣ «муруоти самарқандӣ» ба маънои «таклифи рӯякӣ» мавриди қорбасти қарор дорад. С. Хоркашев ин калимаро дар робита ба таҳқиқи вожаҳои марбут ба ҷашни арӯсӣ баррасӣ карда, шакли сохтаи он – **чаҳтуна//чаһтуна** (ба маънои инъом, ҳадя), **чаҳтгар** (шаҳсе, ки ба тӯй хабар мекунад); дар таркиби калимаҳои мураккаб дучор омадани он: **шаҳчаҳт//шочаһт** (намояндаи арӯс волидайн, ақраба ва худи навдомдро ба тӯй даъват мекунад), дар иборасозӣ мушоҳида шудани калимаи **чаҳд//чаһт** – ро дар намунаи **туйи чаҳти усто** (зиёфат барои устои хатнагир дар тӯйи хатна) ба қайд гирифтааст [48, 31 – 47]. Ё худ мегирем калимаи **табела//тавеларо**, ки аз шакли **тавила** аст ва дар забони адабиёти классикӣ ба маъноҳои «рesmони дарозе, ки бо он пойҳои чанд аспро ба ҳам мебанданд; саисхона, аспхона» [309, 299] истеъмол меёфт, дар лаҳҷаи мазкур ба маънои «дар лаби ҷӯй ё марғзор ҷихати чаро мех зада бастанӣ чорво» ба қор меравад. Дар дигар лаҳҷаҳои ҷанубӣ таркиби **тевала қардан** ба назар мерасад, ки он низ маънии «бо арғамчин дароз бастанӣ ҳайвоноти хонагӣ дар чарогоҳ»-ро ифода мекунад. Ба инҳо монанд калимаи **олуфа** (шакли саҳеҳи арабӣ ва адабии он улуфа), ки ба маънои «хӯрок, таом, хӯрокворӣ» маъмул аст [309, 388], дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон дар ифодаи мафҳуми «алаф, гиёҳ», ки ба сифати хӯроқи чорво ба қор меравад, истеъмол меёбад.

4. Дар калимасозӣ иштирок қардани вожаҳои иқтибосии арабӣ: воҳиди луғавии **мерос** дар забони адабӣ дар мафҳуми «молу мулке, ки аз одами мурда ба вараса боқӣ мемонад», ба қор меравад. Аммо ин калима дар лаҳҷаи мазкур

пасванди – **й** қабул намуда, маънои «бемории нағзаки сийоҳ»-ро ифода менамояд. Мисли ин вожа **хольк**, ки аз шакли арабии **хол** ба маънои «тағо, бародари модар» [309, 488] сар задаст, бо ҳамроҳ шудани пасванди – **ак** (дар шакли – **ък**) барои пайдоиши калимаҳои мураккаби **холькписар** (писари тағо) ва **холькдухтар** (духтари тағо) дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон асос шудааст; калимаи **натеча** аз шакли **натичаи** арабӣ, ки маънои «ҳосил, самар» – ро ифода менамояд [309, 837] рӯида, дар лаҳҷа ба маънои «фарзанди абера» роиҷ мебошад ва он чун унсури калимасоз барои сохтани вожаи мураккаби **натечадор** (серзурёт) асос шудааст. Истилоҳи **доира** дар забони адабӣ вожаи омонимияст, ки дар натичаи сермаъно гардидан мафҳумҳои зиёдеро ифода мекунад ва дар заминаи он дар лаҳҷаи мазкур аввал исми амал – **дойразан** ва баъд дар асоси он исми ҳосил занона – **Дойразан** рӯидааст. Аз шакли **орус** (арӯс) – и арабӣ бо ҳамроҳ гардидани пасванди – **ак//ък** дар лаҳҷа калимаи **орусак//орусък** ба маънои «лӯхтак», «зоча» ба вучуд омадааст. Шакли арӯсак (лӯхтак) дар лаҳҷаҳои тоҷикони Афғонистон низ дучор меояд. Калимаи **арвоък//арвок** ба маънои «парвона» аз решаи арабии **арвоҳ** дар қолаби ғавқ сохта шудааст. Вожаи **зумин** – муштақ аст, ки аз решаи арабии **зуъм** (одами дарундор) бо ҳамроҳ кардани пасванди-**ин** сохта шуда, мафҳуми «одами бадқавоқ» – ро ифода менамояд; **чатгар** – аз решаи **ҷаҳд** аст, ки бо васл шудани пасванди – **гар** рӯида, дар лаҳҷаи мазкур ба маънои «шахси тӯйхабар», «тӯйхабаркун» роиҷ мебошад.

Бинобар мушоҳидаҳои А. З. Розенфелд арабизмҳои **талонча** (ҷойи тамошо), **майор** (вақт), **мосел** (қосид, фиристода), **қамой** (каниз), **шана** (эҳтиром нисбат ба шахси бузург), **қасоид** (шакли ҷамъи қасида), ки маҳсули лаҳҷаҳои тоҷикзабонони Бадахшон мебошанд, бо чунин шаклу маъно дар дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, умуман, дучор намешаванд [160, 33].

Вожаҳои иқтибосии арабӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти маънавию маишии сокинони деҳоти Вахонзамин – Удит, Нижгар, Ямг, Чилтоқ, Даршай истифода мешаванд, ки онҳоро аз лиҳози мавзӯ ва моҳият ба тариқи зайл гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст:

1. Калимаҳое, ки мафҳумҳои диниро ифода мекунанд: **курон** (Куръон), **намоз**, **дуо**, **фотийа**, **алол** (ҳалол), **аром** (ҳаром), **арво** (арвоҳ), **нико** (никоҳ) ва ғ. Бояд гуфт, ки мардуми Нижгар ва як қисми аҳолии деҳаи Ямг худро ба авлоди «хӯчаҳо» нисбат медиҳанд ва бо юмғониҳо ва авлодони Саидсуҳроби марди валӣ пайванд меҳисобанд [333, 11-25].

Мардуми Удит бошад, худро аз авлоди «саидҳо» ҳисоб мекунанд ва дар нутқи онҳо ҷой доштани вожаҳои зиёди марбут ба дину мазҳаб зухуроти табиӣ маҳсуб меёбад: **шон** (эшон, пир), **имом//эмом** (пешво), **валӣ**, **авлиё**, **сайид** (бузург, сарвар, сардор, пешво), **хӯча** аз шакли **хоча** ба маънои «сардор, сарвар, соҳиб, хӯчаин [309, 177 – 498].

2. Калимаҳои арабии таърихӣ, ки аҳёнан дар нутқи калонсолон барои ифодаи мартаба ва дараҷаҳои динӣ, мансабу вазифа истеъмол меёбанд: **қозӣ**, **муфти**, **халифа**, **амир**, **шайх**, **сӯфӣ**, **хочӣ**, **мударрис**, **домулло** ва ғ.

3. Калимаҳои арабие, ки мафҳуми чорабинӣ ва маросимҳоро ифода мекунанд: **мавлут** (мавлуд), **ҷъноза**, **майит** (ҷаноза), **фотийа**, **дъохонӣ** (фотеҳа), **иди Рамазон**, **иди Қурбон**, **арафай рамазон**, **ша** (хатнатӯй), **закот**, **азойим** (чилйосин), **дуою зиён**, **рӯвоҷнома** (мушкилкушо) ва ғ.

4. Калимаҳои арабие, ки дар нутқи калонсолон мафҳумҳои диниро мефаҳмонанд: **авзубило**, **бисмило**, **алҳамдулило**, **иншоло**, **субонало**, **астахфурило** ва ғ.

5. Калимаҳои арабие, ки ба мафҳуми оила ва хешу табор алоқаманданд. **хольк** (тағо), **ама** (амма), **аврат**, **айол** (зан), **натечча** (фарзанди абера), **натечадор** (оилаи сернасл) ва ғ..

6. Калимаҳои арабие, ки ба мафҳуми хӯрок ва маҳсулоти озуқа вобастагӣ доранд: **авқот** (таом, шакли ба ҳодисаи метатеза (ҷойивазкунӣ) дучоршудаи **ақвот**), **қанд**, **ғалла** ва ғ..

7. Калимаҳои арабие, ки навъҳои бемориро ифода мекунанд: **меросӣ** (бемории нағзаки сиёҳ), **амос** (варами беҳи гӯш), **дамбък** (бемории фарбеҳӣ), **нъкс** (нуқс), **майиб** (маъюб).

8. Калимаҳои арабие, ки ба мафҳуми касбу ҳунар алоқаманданд: **қасов** (қассоб), **қосиб** (ҳунарманд), **атор** (аттор) ва ғ..

9. Калимаҳои арабие, ки чиҳоз ва асбобу анҷоми рӯзгорро ифода мекунанд: **иморат** (бино), **льбос** (либос), **масӣ** (махсӣ) ва ғ..

10. Калимаҳои арабие, ки мафҳумҳои абстрактро фаро мегиранд: **авол** (аҳвол), **вам** (вахм), **адолат** ва ғ..

11. Калимаҳои арабие, ки номи моҳҳои солшумории ҳичриро ифода мекунанд: **сафар**, **раҷаб**, **рамазон**, **муарам** (муҳаррам) ва ғ..

12. Калимаҳои арабие, ки исмиҳои хоси шахсро ифода мекунанд: Дар ин бахш бо исмиҳои Муҳаммад ва Алӣ номгузори шудан ба хусусияти мазҳабии мардум вобастагӣ дорад: **Алимамад**, **Алиризо**, **Алимардон**, **Алимурод**, **Алиҳазрат**.

13. Калимаҳои арабие, ки номи узвҳои бадани инсонро мефаҳмонанд: **рон**, **соқ**, **китф**, **димоғ**.

Ба ҳамин тариқ, калимаҳои арабӣ дар нутқи мардуми тоҷикзабони Вахон хусусиятҳои зерин пайдо кардаанд:

1) Нисбат ба забони адабӣ хусусияти умумишавии арабизмҳо бештар сурат гирифтааст:

2) Як гурӯҳи калимаҳои арабии умумиточикӣ айнан бе тағйироти шаклу маънӣ, гурӯҳи дигар ба тағйироти овозӣ ва гурӯҳи савум ба тағйироти маъноӣ дучор омадаанд:

3) Калимаҳои умумигаштаи тоҷикӣ дар бобати калимасозӣ – дар сохтани калимаҳои сохта, мураккаб ва таркибӣ фаъолон ширкат мекунанд:

4) Калимаҳои арабӣ ба муҳити лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон аз чиҳати фонетикӣ, грамматикӣ, лексикӣ бо назардошти хусусиятҳои хоси ғӯйиши ин маҳал ҳазм гардидаанд.

5) Соҳибони забон вожаҳои арабиасли ба забони тоҷикӣ воридшударо қаблан дар нутқи гуфтугӯии худ истифода мебарданд ва дар натиҷаи мигратсия ба минтақаи Вахони Бадахшон арабизмҳои нутқи гуфтугӯии онҳо ба таъсири забони вахонӣ дучор омадааст. Чунончи, дар баъзе ҳолатҳо ба ҷойи

садонокҳои кӯтоҳи **а, и, у** садоноки **ъ**, ихтисор шудани ҳамсадои **х**, афзоиш ёфтани ҳамсадои **н**, ба чойи **ъ** (ъайн) ба кор рафтани ҳамсадои **н** ва **ғ**. аз ҷумлаи чунин мутобиқшавиҳо ба ҳисоб меравад.

3.3. Калимаҳои туркӣ-муғулӣ

«Дар ҳақиқат, дар сурате ки оммаи асосии турку тоҷик дар муносибатҳои ҷамъиятӣ хеле наздик буданд, бо якдигар ҳамкорӣ ва ҳамфикрӣ доштанд, дар муборизаи якҷоя ба муқобили зулму истисмори табақаҳои ҳоким «риштаи дӯстии байни меҳнаткашони тоҷик ва халқҳои турктабор, хусусан, байни узбекон ва тоҷикон мустаҳкам мегардид» [9, 224], аз ин рӯ, ба ҳамдигар таъсир мебахшиданд, «масъалаи таъсири забони байни онҳо дигар хел ҳам шуда наметавонист» [23, 30].

Муносибати забонҳои тоҷикӣ ва туркӣ-узбекӣ дар шароити шеваҳои лаҳҷаҳои тоҷикӣ дар рисолаҳои В. С. Расторгуева (дар мисоли лаҳҷаҳои шимолӣ), О. Ҷалолов (лаҳҷаи Ёвон), Қ. Саидова (лаҳҷаи Шаҳритӯс), М. Эшнӣёзов (лаҳҷаи ҳардурӣ), Х. Ҷамроқулов (лаҳҷаи Бойсун), Ҷ. Мурватов (лаҳҷаи Андичон), Ғ. Ҷӯраев (шеваи ҷанубӣ), Ш. Исмоилов (лаҳҷаи Рашт), А. А. Каримова (лаҳҷаи Бухоро), Маҳмудов (лаҳҷаи Китоб), Р. Л. Неменова (лаҳҷаи Кӯлоб), А. З. Розенфелд (лаҳҷаҳои Қаротегин, Дарвозу Ванҷ, Бадахшон), Л. В. Успенская (лаҳҷаҳои Қаратоғ ва Ҳисор), Т. Мақсудов (лаҳҷаҳои тоҷикони Исфара), М. Кабилов (лаҳҷаи тоҷикони Тошканд), М. Қаҳҳоров (лаҳҷаи Панҷакент), Б. Осимова (лаҳҷаи Хучанд), Н. Гадоев (лаҳҷаи Тагнов), С. Узбеков (лаҳҷаи Андарақи Ҷумҳурии Қирғизистон), Ҷ. Раҳматуллоев (лаҳҷаи тоҷикони Оши Қирғизистон), Р. Сангинова (лаҳҷаи тоҷикони Конибодом), З. Замонов (лаҳҷаи Даштиҷум), Г. Абдуллоева (лаҳҷаи Қаротоғ), Ҷ. Саидов (лаҳҷаи Муминобод), И. Сулаймонов (лаҳҷаи кӯхистони Ҳисор) дар бархе ба таври умумӣ ва фишурда ва дар қисми дигар муфассалтар мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Аммо хусусиятҳои луғавию семантикии вожаҳои туркӣ-муғулӣ дар таркиби луғавии лаҳҷаҳои тоҷикзабонони Бадахшон мавриди омӯзиши амиқ ва таҳқиқи ҷудоғона қарор нагирифтааст.

А. З. Розенфелд дар робита ба мақоми вожаҳои туркӣ-узбекӣ дар лаҳҷаҳои тоҷикзабонони Бадахшон чунин навиштааст: «Қабати туркии лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони Бадахшон чандон сермавод нест. Дар қатори калимаҳои тоҷикишуда, инчунин вожаҳои низ дучор меоянд, ки ҳудуди интишори онҳо аз лаҳҷаҳои мазкур берун намеравад» [160, 33]. Ӯ бо овардани чанд намуна мавҷудияти масъаларо таъкид карда, таҳлил ва омӯзиши хусусиятҳои гуногуни луғавию семантикии онҳоро ҳадафи таҳқиқ қарор надодааст.

В. С. Расторгуева дар гурӯҳи лаҳҷаҳои Ленинобод – Конибодом гардиши хеле зиёд доштани калимаҳои туркӣ-узбекиро ба мушоҳида гирифта [148, 112 – 114], дар нутқи тоҷикони Исфара истеъмоли ин навъи калимаҳоро натиҷаи «Дар Исфара тоҷикон бо халқҳои туркнажод-узбекҳо ва қирғизҳо муносибати наздики ҳамдиёрӣ доштан» дониста, таъкид мекунад, ки «дар баъзе мавзеоҳо ин се халқ, дар як деҳа зиндагӣ мекунанд, ки ин боиси дар миёни онҳо пойдор мондани дӯстӣ, муносибатҳои оилавӣ, хешутаборӣ, робитаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, маданияту иқтисодӣ гардидааст» [18, 61].

Профессор Ғ. Ҷӯраев бошад: «Калимаҳои туркӣ дар шеваи ҷанубӣ аз ҷиҳати миқдор мисли воҳидҳои луғавии забони арабӣ чандон фаровон набошанд» ва дар минтақаи интишори шеваи ҷанубӣ ба таври нобаробар истеъмом ёфтано ин гуна қайд намояд: «Агар лаҳҷаҳои мазкурро дар ин бобат ба дараҷаҳо тақсим кардан ҷоиз бошад, пас ҷойи аввалро ба гурӯҳи Қаротегин дода, лаҳҷаҳои кӯлобии Ҳисор, ваҳиёиву қаротегинӣ ва кӯлобиро паси ҳам баъди он гузоштан мумкин аст. Ин бо сабабҳои таърихӣ, иқтисодӣ, ҳудуди ҷуғрофӣ ва ғайра зич алоқаманд мебошад» [31, 283].

Дар бобати нақши муҳимми шеваю лаҳҷаҳо ҷиҳати умумишавии вожаҳои туркӣ- узбекӣ устод Н. Маъсумӣ ин тавр навиштааст: «Ин хел калимаҳо на танҳо дар забони зиндаи халқамон фаровонанд, балки аксарияти онҳо ба таркиби луғавии забони адабии тоҷик дохил шуда, дар мубодилаи афкор ҳамчун воситаи маъниҳои конкретӣ ва тобишҳои махсуси маъноӣ хизмат мекунанд. Калима ва ибораҳои аз забонҳои туркӣ-узбекӣ

иктибоскардашуда тамоман ба қонунҳои грамматикӣ забони тоҷикӣ тобеъ шуданд, дар баъзеи онҳо тағйироти маъноӣ ва тобишҳои маъноӣ ҳам ба вучуд омадан гирифт» [23, 104].

Аз ин ҷо бармеояд, ки вожаҳои туркӣ-муғулии лаҳҷаҳои тоҷикзабонони Бадахшон маҳсули давраи ҳамзистӣ ва ё ҳамсоғии халқҳои тоҷику узбек маҳсуб намеёбанд. Пас, калимаҳои туркӣ-узбекӣ ба лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон аз кучо ворид шудаанд? Бояд иқрор шуд, ки ин ҳолат ба мигратсияи аҳолии тоҷикзабони ибтидоӣ асри XX ба ин минтақа, ки то ин дам калимаҳои туркӣ-узбекӣ дар нутқи онҳо мақоми устувор пайдо карда буд, вобастагӣ дорад. Аз ҷиҳати дигар, водии Вахон дар самти Шарқ танҳо бо аҳолии қирғиззабони ноҳияи Мурғоб дар муносибати ҳамсоғӣ қарор доранду бас. Аммо дурии роҳ ва набудани шароити хуби омадурафт барои ба лексикони мардуми тоҷикзабони водии Вахон дохил шудани вожаҳои забони қирғизӣ монеа мешуданд.

Бояд зикр намоем, ки калимаҳои туркӣ-муғули нисбат ба дигар лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳи шеваи ҷанубӣ дар лаҳҷаҳои тоҷикии Бадахшон, алалхусус лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон, камтар дучор меоянд.

Ба вучуди ин, нодида гирифтани онҳо чун як қабати лексикаи лаҳҷа мумкин нест. Вобаста ба доираву дараҷаи истеъмол ва сатҳи азхудшавӣ вожаҳои туркии лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахонро ба гурӯҳҳо ҷудо мекунем:

1. Вожаҳои туркӣ-муғулие, ки хусусияти умумӣ дошта, дар таркиби луғавии забони адабии ҳозираи тоҷик низ мавриди истифода қарор доранд. Теъдоди ин гурӯҳи вожаҳо нисбатан зиёд аст: **қишлоқ, қошук, қамчин, қолин, қулоч, йанга, қатъқ, қалама, қурут, қабурға, қарағай, қарақот, қаравул, қарақчӣ, байтал** ва ғайра.

Ин гурӯҳи калимаҳо бо қонунҳои дохилии забони тоҷикӣ мутобиқ гардида, аз шакли аввалаи худ чандон фарқ надоранд. Онҳо дар лаҳҷа айнан ва ё бо андаке тафовути овозӣ истифода мешаванд. Барои намуна чанд калимаро дар муқоиса бо забони адабии ҳозираи узбек дида мебароем: **қатъқ** (ҷурғоти

ғафс, обаш рафта, чакаи беоб), **қатик** (сахт, мустаҳкам, устувор; чака, дӯғ) [329, 255], **қабурға//қавурға** (устухонҳои паҳлу ё қафаси сина) >**қавурға** [329, 265], **қалама** (нони аз хаамири қад-қадӣ дар равшан пухташуда) >**қатлам//қатламоқ** (серқабат, бисёрқабат) [329, 254], **қашқа** (ҳайвоне, ки пешонааш сафед аст) > **қашқа** (хол) [329, 255], **қил** (мӯйи ғафси думи асп) > **қил** (мӯй, мӯяк) [329, 257], **қилиқ** (нағма, рафтори хунук) > **қилиқ** (рафтор, ахлоқ), **қин** (душвор, мураккаб) > **қийин** (душвор, мушкил) [329, 257], **қъсир //қъсир** (ҳайвони нозо) [329, 259], **қавърдоқ** (кабоб) > **қовурдоқ** (гӯштбирён, кабоб), **қълтък** (устухонҳои борики сӯзанмонанди моҳӣ) > **қилтанок** (устухонҳои борики моҳӣ [329, 250], **кучук** (сағ, сағбача) > **кучук** (бачаи сағ);

2. Калимаҳои туркие, ки асосан дар доираи ҳама шеваю лаҳҷаҳои тоҷикӣ дар гардишанд, вале дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон айнан, ё бо каме тағйироти овозӣ истеъмол меёбанд: **һарқан** (тахтапушт, китф) > **арқон** (арғамчин, банд), **қучоқ** (оғӯш, бағал) > **кучоқ** (оғӯш, бағал) [329, 268], **қуш** (ҷуфт) > **қӯш** (дугона, ҷуфт), **қълпоқ** (шапка, калапӯш) > **қалпоқ** (сарпӯшак, шапка). Ин калимаро дар лаҳҷаҳои Исфара Т. Мақсудов дар шакли **қӯлпоқ** ба қайд гирифтааст [18, 62]. Вожаи **қъҷқор** (Ямг//қачқор (Нижгар) > **қушқор** > **кучқор** (наргӯсфанд), **тайлоқ** (гови то 2 сола) > дар лаҳҷаҳои Бухоро: **бачаи уштур** [301, 209], дар ФТЗТ [310, 2, 295] низ ба ҳамин маъно омадааст.

3. Калимаҳои туркие, ки таърихан дар забони адабии тоҷик ба кор мерафтанд, вале ҳоло чун диалектизм дар таркиби луғати лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон истифода мешаванд: **ҷъмча** (қошуқ > зимни ин вожа қошуқҳои қадимаи ҷӯбин ва ҳозираи фулузин дар назар аст). Дар «Ғиёс-ул-луғот» дар шакли **ҷумча** омада, чунин тавзеҳ ёфтааст: «**ҷумча** – лафзи туркист; ба маънии қошуқ ва кафгири кӯчак» [304, 263]. Аҳолии деҳоти Ямг, Нижгар онро дар шакли **ҷъмча**, мардуми Удит дар намуди асли – **ҷумча** истеъмол менамоянд. Мардуми Ямг муродифи он **қавҷаро** ба таври мувозӣ ба кор мебаранд. Вожаи **ҷълапҷӣ** (Ямг, Нижгар, Чилтоқ) – дар «Ғиёс-ул-луғот» ин тавр тавзеҳ ёфтааст: «ҷалапҷӣ – ба маънои таште, ки дар он даст шӯянд ва ин туркист; мардум аз новоқифӣ **ҷаламҷӣ** гӯянд» [304, 262]. Дар лаҳҷаи

мазкур маънои зикршуда: «зарфи дастшӯй» ҳифз шудааст. Калимаи **қоқ** дар лаҳча ба маъноҳои «хушк, хароб, лоғар, пажмурда», вале дар асл он маънои «гӯшти хушккардашуда, ки онро пухта ё бирён карда меҳӯранд ва маҷозан ба маънии «лоғар ва назор» [304, 124].

4. А. З. Розенфелд калимаҳои туркии **турғ** ба маънои «паногоҳ», **арғунд** ба маънои «кӯдаки аз каниз таваллудшуда» ва **асақоли карданро** ба маънои «амр додан, супориш додан, кор фармудан» ба қайд гирифта, таъкид мекунад, ки ин хусусиятҳои лексикӣ маъноии онҳо аз доираи лаҳчаҳои тоҷикзабонони Бадахшон берун намебарояд. Воқеан, вожаи **турғ** дар шакли **турғун** дар забони узбекӣ маъноҳои 1. муқим; 2. устуворӣ, доимӣ; 3. бозмондагӣ, қарахтӣ [329, 194] – ро ифода мекунад, ки ба мафҳуми «паногоҳ» мантиқан наздикӣ дорад. Вожаи **осақол** дар луғати узбекӣ ба маънои 1. мӯйсафед; 2. сардор, пешво [329, 139] роиҷ аст ва амру супориш додан бештар хоси мӯйсафедон мебошад.

5. Калимаҳои туркӣ-узбекӣ, ки дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ба тағйироти шаклию семантикӣ дучор омадаанд: **кавардак** (Ямг, Удит) // **къвардак** (Чилтоқ) дар забони узбекӣ ва лаҳчаҳои дигари тоҷикӣ шакли **кавурдоқ** – ро дошта, ба маънои «гӯшти дар рағғани думба пухта; қайла» [310, 653] ба кор меравад, вале тоҷикзабонони водии Вахон онро ба маънои «картошкабирён» истифода мебаранд. Масалан, дар нутқи мардуми Ямг ин вожа мавқеи худро тадричан ба калимаи иқтибосии русии «**жарьк**» (бирёнӣ, бирёншуда) додааст, вале барои ифодаи **картошкабирён** аҳолии Чилтоқ аз вожаи **къвардак** истифода мебаранд. Эҳтимол меравад, ки маънои вожаҳои **кавардак**//**къвардаки** лаҳҷаи мазкур бо маънои **кавурма**-и туркӣ-узбекӣ омезиш ёфта бошад: «таоме, ки дар он гӯштро бо пиёзу картошка бирён карда, аз болояш каме об мерезанд» [310, 653]. Аммо як чиз равшан аст, ки ҳадаф аз **къвардаки** ваҳонӣ танҳо картошкаи бирён асту бас. Вожаи **бурсоқ** аз шакли «бӯғурсоқ» дар лаҳчаҳои ҷанубӣ ба маънои «навъе аз хӯроқи ҳамирӣ» [302, 76] ва дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон **бурсоқ** (Ямг) мафҳуми як хели нон (орзук) – ро ифода мекунад. Калимаи **қабалхона** маънии «ҷойи муҳосира

кардани сайд» – ро дорад. Шикорчиён сайдро ба чойи махсус пеш карда, ихота намуда, шикор мекунанд. Маънои **қарқ** дар асл «чирк», «қабати болоии пӯст» мебошад, аммо он дар лаҳча ба маънои «комилан» меояд: *Вай қарқ тоҷик нест.*

6. Нақши туркизмҳо дар сохтани калимаҳои лаҳчавӣ: **қурут** – **қурутов** (Нижгар, Ямг), **қуругатола** (Нижгар), **қурутбат** (Чилтоқ); **қуш**: **қушхона** (меҳмонхона, хонае, ки дар рӯзҳои тӯю маърака барои меҳмонон омода мекунанд); **арқа** (тахтапушт, китф): **арқа кардан** (ба сари китф бардоштан), **ойлик** (маош), **ойликгирӣ**, **осақоли** (миёнравӣ, хостгорӣ), **бъғъз шудан** (ҳомила шудан), **шапаллоқ задан** (шапотӣ задан), **аралаш кардан** (омехта кардан) ва ғайра.

Туркизмҳои таркиби луғати лаҳчаи тоҷикзабонии водии Вахонро аз рӯи мавзӯ ба тариқи зайл гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст:

1. Калимаҳое, ки мафҳуми хешутабориро ифода менамоянд: **йанга** (зани бародар), **ака** (бародар), **қайсангъл** (хоҳарарӯс), **қда** (муносибати хешии падару модари арӯсу домод). Ин вожаҳо дар аксари лаҳчаҳои ҷанубӣ дучор меоянд [48, 5 – 31].

2. Калимаҳое, ки ба анвои хӯрок ва маҳсулоти хӯрокворӣ муносибат доранд: **қурут** (чакаи хушк), **қъмоч** (нони дар тоба пухташудаи чӯпонӣ), **бурсоқ** (орзуқ), **қъвардак//кавардак** (картошкабирён), **қаймоқ** (саршир), **қалама** (нони қад-қадӣ дар равған пухташуда).

3. Калимаҳое, ки номи узвҳои баданро ифода мекунанд: **арқа** (тахтапушт, китф), **қавурға//қабурға** (устухонҳои қафаси сина), **қош** (абрӯ) – дар лаҳчаи мазкур муродифи вожаи **қош**, **абрӯ** аз ҷиҳати истеъмол бартарӣ дорад.

4. Калимаҳое, ки барои ифодаи номи ҳайвоноту парандагон ба кор мераванд: **байтал** (аспи мода), **букқа** (гови нар), **кучук** (сағбача), **қъҷор** (гӯсфанди нар). Ин вожа дар лаҳчаи тоҷикзабонии водии Вахон муродифи **тоҳък** низ дорад. Гумони ғолиб он аст, ки **тоҳък** аз забони вахонӣ ба лаҳча гузаштааст, **қъсир** (гови нозо), **қърни** (як навъи зоғ), **тайлоқ** (гови дусола).

5. Калимаҳое, ки барои ифодаи исмҳои хоси шахс ба кор рафтаанд:
Тухта, Қарақуш.

Ба ҳамин тариқ, баррасии калимаҳои иқтибосии туркӣ-муғулӣ нишон дод, ки:

1. Теъдоди онҳо дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон нисбат ба дигар лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ хеле кам аст.

2. Ин вожаҳо яқоя бо тоҷикзабонони ба водии Вахон маскунгашта омада, ба муҳити лаҳҷа ворид шудаанд. Таъсири забони қирғизӣ бевосита ба лаҳҷаи мазкур хеле кам ба назар мерасад.

3. Як қисми калимаҳои туркӣ-муғулӣ дар лаҳҷаи мазкур ба тағйироти маъно гирифта гардида, қисми дигараш аз ҷиҳати фонетикӣ ба тағйирот дучор омадааст. Бештар садонокҳои кӯтоҳ дар шакли ʔ талаффуз меёбанд, ки ин ҳодиса хоси забони вахонист. Дар ин бобат итминон дорем, ки дар ягон давраи муайян осори худро забони қирғизӣ ба забони вахонӣ ва лаҳҷаҳои тоҷикӣ расонидааст, зеро дар забони қирғизӣ садоноки махсуси ʔ мавҷуд мебошад. Аз забони қирғизӣ ба вахонӣ ва аз вахонӣ ба лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон гузаштани ʔ далели ҳамсоияи мардуми Вахонзамин бо қавмҳои як замон кӯчии қирғиз, ки ҳоло дар ноҳияи ҳамсоия Мурғоб маскунан шудаанд, мебошад.

4. Калимаҳои туркӣ-муғулӣ дар таркиби луғавии лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон бо мақсади равшану мушаххастар баён намудани мафҳуми ҳодисаҳо истеъмол меёбанд.

5. Калимаҳои туркӣ дар бештарини ҳолатҳо – муродифҳои луғавӣ надоранд, хусусияти сермаъноӣ қасб намудаанд; ба сифати асосҳои калимасоз дар сохтани вожаҳои муштак, мураккаб ва таркибӣ ба кор рафтаанд.

3.4. Калимаҳои русӣ-аврупоӣ

Оид ба мақоми калимаҳои русӣ ва русӣ-интернационалӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик чанд рисолаи Н. Шарофов [61, 62, 184], Ҷ. Сафаров [168] бахшида шудааст. Шевашиносон забони адабиро воситаи асосии ба муҳити лаҳҷа ворид шудани калимаҳои русӣ-аврупоӣ донистаанд.

В. С. Расторгуева сермахсул будани истифодаи калимаҳои русӣ-аврупоиро дар забони адабӣ ва шеваҳои он ба инобат гирифта, як қисми иқтибосоти ин гурӯҳро ба гурӯҳи калимаҳои умумиточикӣ дохил кардааст [151, 150].

Бояд зикр намуд, ки ҳамин ҷиҳат ба лаҳҷаҳои тоҷикзабонони Бадахшон низ хос мебошад, вале баъзе тафовутҳои овозию аксентологии азхудшавии ин гурӯҳи калимаҳо ба назар мерасад, ки дар ин хусус поёнтар таваққуф хоҳем кард.

Раванди ба таркиби луғати лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон дохил шудани вожаҳои русӣ-аврупоӣ дар муқоиса бо дигар гурӯҳи калимаҳои иқтибосӣ таърихи дуру дароз надошта бошад ҳам, аз ҷиҳати теъдод миқдори онҳо хеле зиёд аст. Заминаи асосии иқтибосшавӣ дар замони Шӯравӣ мақоми давлатӣ доштан ва воситаи муоширати байнизабонӣ ба ҳисоб рафтани забони русӣ мебошад. Ба қавли Т. Мақсудов «Барои ифодаи мафҳумҳои нав, олатҳои нави истехсолӣ, предметҳои ҳаёти моддӣ ба таркиби луғавии шеваҳои маҳаллӣ ва забони умумихалқӣ калимаҳои нав ба истеъмол медаромаданд. Натиҷаи чунин зарурат буд, ки як қатор калимаю ибораҳо ҳамчун воситаҳои тайёри ифодаи мафҳумҳо аз забони русӣ ва ё ба воситаи он аз забонҳои дигар ба захираи луғавии забон ва шеваҳои тоҷикӣ дохил гардида, боиси инкишоф ва такмили вай гардида буд» [18, 70].

Профессор Ғ. Ҷӯраев зимни ба шеваи ҷанубӣ дохил шудани калимаҳои русӣ-аврупоӣ таъкид мекунад, ки ду роҳи ба шеваи ҷанубӣ дохил шудани калимаҳои русӣ ва русӣ-интернатионалиро қайд кардан ҷоиз аст: 1) расмӣ; 2) ғайрирасмӣ. Ў бо роҳи расмӣ ворид шудани калимаҳои иқтибосии русӣ-аврупоиро дар он меид, ки зарурати истифодаи онҳоро ҳаёти сотсиалистӣ ба миён гузоштааст. Роҳи ғайрирасмии иқтибосшавии ин қабил вожаҳоро вай ба тариқи инфиродӣ барои қонеъ гардонидани талаботи шахсони ҷудогона дохил шудани чунин калимаҳо ва тадриҷан ба қатори диалектизмҳои лексикӣ ҷой гирифтани онҳо медонад [31, 289].

А. 3. Розенфелд дар ишора ба чараёни воридшавии калимаҳои русӣ ва русишуда дар солҳои 70 – уми асри XX ба лаҳҷаҳои тоҷикзабонони Бадахшон чунин навиштааст: «Забони русӣ, махсусан солҳои охир, яке аз манбаъҳои ғаноманд ва тақомули забони ҳозираи тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои он ба шумор меравад. Дар нутқи гуфтугӯӣ ва лаҳҷаҳо калимаҳои русӣ ба тағйироти гуногуни фонетикӣ дучор шуданд: **палнамочӣ** (упалномоченный), **бъригад//биргад** (бригадир), **милиса** (милиция, милиционер)» [321, 13]. Аз ин ҷо бармеояд, ки ҳазмшавии вожаҳои русӣ-аврупой аз ҷиҳати фонетикӣ дар шароити лаҳҷа зимни мутобиқшавии онҳо шуруъ мешавад.

Ба лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон калимаҳои русӣ-аврупой бо роҳҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ ворид шудаанд. Қисми зиёди калимаҳои иқтибосии ин гурӯҳро вожаҳои ашъӣ (исмӣ) ташкил медиҳанд. Теъдоди калимаҳои ғайриашъӣ – сифатӣ чандон зиёд нест. Зухуроти бо калимаҳои русӣ таркиб бастанӣ феълҳои ёридиҳандаи тоҷикӣ дар лаҳҷаи мазкур зиёд мушоҳида карда мешавад.

Вожаҳои русӣ-аврупой, ки бо роҳи расмӣ ба лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон роҳ ёфтаанд, аз рӯйи маъно ба чунин гурӯҳҳо тақсим мешаванд:

1. Калима-истилоҳоти соҳаи сиёсат: **партия** (партия), **сӣезд** (съезд), **пъленум** (пленум), **коммунист**, **митинг** ва ғ. Дар забони адабӣ ҷойи истилоҳи **партияро** алҳол калимаи арабии **ҳизб** тадриҷан танг карда истодааст. Ба таври мувозӣ истифода шудани **съезд** – анҷуман низ мушоҳида мешавад.

2. Номи мафҳумҳои маъмурӣ, ҷамъиятӣ, фарҳангӣ ва хоҷагидорӣ: **пракъратура** (прокуратура), **театър** (театр), **кино**, **кълуб** (клуб), **балниц** (больница), **родом** (роддом), **кантор** (контора), **дидом** (детдом), **район**, **силсавет** (селсовет), **калхос** (колхоз), **савхос** (совхоз). Тавассути забони адабӣ дар муҳити лаҳҷа истеъмом ёфтани муродифҳои як қатор калимаҳои боло ва ба амал омадани силсилаи муродифот мушоҳида карда мешавад: **балниц** – **касалхона** – **беморхона**; **паликлиника** – **дармонгоҳ**; **дидом** – **ятимхона**; **кантор** – **идора**; **силсавет** – **ҷамоат** – **ҷамоати деҳот**; **калхос** (**савхос**) – хоҷагии деҳқонӣ ва амсоли инҳо.

3. Номи асбобҳои рӯзгор: **бак** (бак, зарфи мураббаъшакли филизӣ барои захираи об ва сӯзишворӣ), **бочка** (зарфи мудаавари 100 – 200 литра барои захираи об, равған, сӯзишворӣ ва ғ.), **флаг** (фляга), **крушка** (кружка), **бакал**, **чашка** (лаълича, табақча), **тарилка** (тақсимча), **патнус** (поднос), **каструл** (кострюлка), **йашик** (ящик) ва ғ. Дар байни калимаҳои ин гурӯҳ силсилабандии калимаҳои русӣ-аврупоии дар як қатори муродифӣ **крушка – истакон – бакал – гелос** дар доираи лаҳча мавриди истифода қарор гирифтаанд.

4. Номи таҷҳизоти барқӣ: **лампычка** (лампочка), **счиочик** (счётчик), **пилта** (плита), **радийо** (радио), **тилвизор** (телевизор), **радийатор** (радиатор), **халадилник** (холодилник), **фанарик** (фонарик), **утик** (утюг), магнитофон (патифон (патефон) ва ғ.

Калимаҳои **лампычка**, **утик**, **счиочик**, **халадилник** дар забони адабӣ муодилҳои лексии худро дар шакли **фурӯзонак**, **дарзмол**, **ҳисобкунак**, **йахдон** пайдо кардаанд, вале онҳо ҳанӯз дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон истифода намешаванд.

5. Номи ҷиҳози хона: **палас** (палос), **дарошка** (дорожка), **матрас**, **простин** (простень), **навльчка** (чили болишт), **адиял** (одеяло) ва ғ. Калимаи **адиял** (одеяло) бо вожаи **кампал**, ки онҳо таъйиноти якхела: «болопӯши сабук, ки мансуб ба ҷоғаҳи хоб мебошад», доранд, дар як силсилаи муродифӣ қарор мегиранд.

6. Номи хӯрокҳо ва анвои ғизоӣ: **жарък** (картошкабирйон), **чаркоф** (жаркое), **булучка** (булочка), **кифир** (кефир), **пчин** (печенье), **калбаса** (колбаса), **сасиска** (сосиска), **борш** (борщ), **акарачка** (окорочка) ва ғайра. Дар миёни калимаҳои ин гурӯҳ муносибати ҳаммаъноӣ пайдо намудани **жарък** бо **картишкабирён**, **чаркоф** бо **кабоб** дар доираи лаҳча, вале дар забони адабӣ калимаҳои **калбаса** бо муродифи тоҷикии «ҳасиб» ва **сасьска** бо муодили «ҳасибча» тадриҷан маъмул шуда истодаанд.

7. Номи сару либос ва пойафзол: **палто** (пальто), **кастъм//кастум** (костюм), **пинчак** (пиджак), **чимпър** (джерпер), **бесрукафка** (безрукавка),

майка, **турсък** (трусy), **бърук//бърък** (брюки), **калуш//калуч** (калӯш), **наски** (чӯроб), **кепка** (калапӯши сабуки замонавӣ), **шапка** (калапӯши зимистона, телпак), **тапъчка** (тапочка) ва ғайра. Зикр кардан бамаврид аст, ки дар лаҳча калимаи **бърук//бърък** бо вожаи **рағза** (шими пашмин, ки аз матои пашмини дастбоф дӯхта мешавад), унсури луғавии **шапка** бо **телпък** (телпак) **наски** бо **чӯроб** зоҳиран ҳаммаъно менамоянд, вале зери мафҳуми **бърук//бърък**, **шапка**, **наски** танҳо маҳсулоти фабрикавӣ, ки аз бозор дастрас мегардад ва таҳти мафҳуми калимаҳои **рағза**, **чӯроб**, **телпак** дар шароити деҳоти Бадахшон аз тарафи ҳунармандони маҳаллӣ омода сохтани маҳсулот дар назар дошта мешавад.

8. Номи қисмҳои хона ва масолеҳи сохтмон: **чърдак//чирдак** (чердак), **веран** (веранда), **калидор** (коридор), **лесница** (лестница), **паталок** (потолок), **ришотка** (решётка), **краска**, **алиф** (олифа) **балка**, **страпил** (страпила), **семен//циминт** (цемент), **шифр** (шифер), **фанир** (фанер), **чутка//шотка** (щётка) ва амсоли инҳо.

Қиҳати қобили қайд он аст, ки дар лаҳча калимаҳои **веран** ва **калидор** синонимҳои худро доранд: **веран** – **да(h)лех** (дахлез), **калидор** – **раравък** (рахравак), вале калимаҳои **пол**, **паталок** ва **краска** дар забони адабӣ муодилҳои луғавии худро қайҳо пайдо кардаанд: **пол** – **фарш**, **паталок** – **сақф**, **краска** – **ранг**.

9. Номи мафҳуми меваю сабзавот: **самаренка** (навъи себи дерпаз), **майски** (гелоси пешпазак), **капуст** (капуста), **памидор** (помидор), **картош** (картошка), **клубник**, **радиска** (редиска), **шиповник** ва ғайра. Калимаҳои **картошка**, **помидор** дар забони адабӣ низ дар ҳамин шакл истеъмол меёбад, вале ба ҷойи **капуста** муродифи он **карам**, ба ҷойи **клубник** муродифи он **қулфинай** ва ба ҷойи **шиповник** муродифи он – **хуч**, ки дар лаҳчаҳои дигар бо номи **хулӯл** ҳам ёд мешавад, дар истифодаанд.

10. Номи зоти ҳайвонот, парандагон ва сифати онҳо: **карпатӣ** (гови зоти карпать), **ундюк** (индюшка – мурғи марҷон), **чубати** (**чубатый**, навъи кафтар) ва ғ.

11. Мафҳуми касбу кор: **шофир** (шофёр, ронанда), **мантёр** (монтёр, барқчӣ), **върач** (врач, табиб), **дриктър** (директор), **завуч**, **гурузчик** (грузчик, боркаш, ҳаммол), **ръвизор** (ревизор), **пъркърор** (прокурор), **завхоз** (зовхос, мудири хочагӣ), **уборчиства** (уборщица, фаррош), **началник** (начальник, сардор), **повр** (повар, ошпаз), **заправчик** (заправщик), **почталён** (почтальон).

12. Номи бемориҳо ва истилоҳоти тиббӣ: **аптик** (аптека, дорухона), **давлин** (давление, фишори хун), **апиратсия** (операция, чарроҳӣ), **заразни**, (касалиҳои гузаранда), **апиндисит** (апендицитъ), **жилудка** (бемории меъда), **бранхит** (бемории найчаҳои шӯш), **асма** (бемории роҳҳои нафас ва шӯш).

13. Номи сӯзишвориҳо: **бинзин** (бензин), **карасин** (керосин), **саларка** (солярка), **масла** (масло, равғани мошин) ва ғайра.

14. Номи матоъҳо: **сатин** (сатина), **шерс** (шерсть), **шифон**, **капрон**, **синтетика**, **гирбишин** (гредбишина), **платной** (палатной), **хурустал** (хрустал) ва ҳоказо.

15. Истилоҳоти ҳарбӣ: **афтамат** (автомат), **писталет** (пистолет, тапонча), **пушка** (тӯп), **салдат** (солдат, сарбоз), **вайенӣ** (военный-ҳарбӣ), **пулемийот** (пулемёт), **камандир** (командир, фармондеҳ) ва ғайра.

16. Номи санаду ҳуҷҷатҳо: **ачот** (отчёт, ҳисобот), **путйюфка** (путёвка-роҳхат), **квитанс** (квитансия, расид), **накладной** (борхат), **митриска** (метрика – шаҳодатномаи таваллуд) ва ғайра.

17. Номи воситаҳои шикор: **рагатка** (рогатка), **карабин** (милтик), **сетка** (тӯр) ва ҳоказо.

18. Номи воситаҳои техникӣ: **мошин** (машина), **лихкавой** (легковая машина), **грузавой** (грузовая машина), **матасикл** (мотоцикл), **афтобус** (автобус), **виласпед** (велосипед) ва ғ.

19. Лавозимоти хониш: **чирнил** (чернилница, рангдон), **перо**, **сумка**, **ручка**, **сиркул** (циркуль) ва амсоли инҳо.

20. Калимаҳои, ки мафҳуми ченаку андозаро ифода мекунанд: **митир//митр//метър** (метр), **литър** (литр), **грам** (грамм), **сътнр** (центнер), **гектар** ва ғайра.

21. Мафҳуми хислату характер: **псих** (асабӣ), **хулиган** (авбош, шӯрипушт) **алкаголик** (майзада), **нинармални** (ненормальный – носок) ва ҳоказо.

Аксарияти калимаҳое, ки зикрашон дар боло рафт, асосан дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ ба лаҳҷаҳои тоҷикзабони Бадахшон ворид шуда, то ҳол дар ҳамин шакл мавриди истифода қарор доранд.

Бо роҳи ғайрирасмӣ ё бевосита низ ба лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон ворид шудани калимаҳои русӣ-аврупоӣ ҷой дорад. Ин навъи иқтибосҳо бештар «дар ибтидо талаботи шахси ҷудогонро қонеъ карда, тадриҷан ба қатори диалектизмҳои лексикӣ ҷой мегиранд» [56, 289]. Яъне, зеро мафҳуми ғайрирасмӣ ё бевосита тариқи инфиродӣ ба лаҳҷа воридшавӣ ва ё ин ки дар муҳити лаҳҷа ба таҳаввулоти савтию маъноӣ дучор гардидани калимаҳои русӣ-аврупоӣ дар назар дошта мешавад. Онҳо вобаста ба синну сол дар нутқи мардуми маҳал ба таври гуногун садо медиҳад: **савсим** (совсем), **вапше** (в общем), **уже**, **любой** (любой – ҳар кӣ, ҳар чӣ), **мишат** (мещат – ҳалал), **полни** (полный – пурра), **карочи** (короче – мухтасар, хулоса), **званит** (звонит – занг задан), **сойдинит** (соединить – пайваст кардан), **блестяши** (мач.: олиҷаноб, хеле хуб – ялақосӣ), **проста так** (ҳамин хел) ва ғ.

Қатори калимаҳои иқтибосии ғайрирасмӣ аз ҳисоби варваризму вулгаризмҳои русӣ, ки бештар ба дашному ифодаҳои қабех алоқамандӣ доранд, зиёд мешаванд: **дурак** (ахмақ), **лапух** (гаранг), **мерзаветс** (нобакор), **трус** (тарсончак) ва ҳоказо.

Вожаҳои ин гурӯҳ вобаста ба сатҳи фарҳангии мардум дар нутқи калонсолон камтар ва дар мочарои ҷавону миёнсолон бештар ба мушоҳида мерасад.

Калимаҳои русӣ дар нутқи мардум тадриҷан аз худ шуда, аз ҷиҳати фонетикӣ суфтаву ҳамвор гардида, барои қонеъ гардонидани талаботи мардум бо феълҳои ёридиҳандаи тоҷикӣ таркиб баста, ба маъноӣ иловагӣ (мачозӣ) соҳиб мегарданд ва барои ба вучуд омадани фразеологизмҳои лаҳҷавӣ замина мегарданд: **кръша доштан** (пуштибон доштан). Дар лаҳҷаҳои дигар шакли

«тағо доштан» дучор меояд; **ремонт кардан** 1. (таъмир кардан), 2. маҷ.: задан; 3. ба тартиб овардани сару рӯй ва сару либос; **исправка доштан** (девона будан), **летет кардан** – 1. маҷ.: кайф кардан; 2. ҳолати мадҳушӣ; **ачки мондан** (маҷ.: дуруст нигаристан), **марал хондан** – 1. (насихат гуфтан), 2. чизеро дуру дароз шарҳ додан; **палитка хондан** – 1. сиёсатбозӣ; 2. дар чараёни суҳбат ба мавзуи дигар ноаён гузаштан ва ғайра.

Дар лаҳҷаи мазкур калимаҳои русӣ-аврупоиеро вохӯрдан мумкин аст, ки онҳо дар як таркиби овозӣ бо қабул кардани аломатҳои морфологӣ (пасванд) хусусияти омонимӣ касб мекунад: **мошин** – 1.автомашина; 2.мошинаи чомашӯӣ; **мошина** – мошинаи дарздӯзӣ; **мошинка** – мошинаи ришгирӣ; **афтамат** – 1.автомат, яроқи оташфишон; 2. **афтамат** – мошини чомашӯӣ ва ғайра.

Аксарияти калимаҳои русӣ-аврупоӣ ҳамчун асос барои ба вучуд омадани калимаҳои сохта (тавассути пасвандҳои тоҷикӣ), вожаҳои мураккабсоخت (бо ҳамроҳ гардидани решаҳои тоҷикӣ), феълҳои таркибӣ ва ибораҳои изофӣ замина мегарданд:

а) калимаҳои сохта: **мошиначӣ** (дӯзанда), **мошинчӣ** (ронанда), **митракӣ** (метракӣ: матои митракӣ), **абедӣ** (нисфирӯзӣ), **карпатӣ** (зоти гов: карпатская порода) ва ғ.

б) калимаҳои мураккаб: **фирмабон, памидорфуруш, капустшурво, малиначой, туфлипуш, хулиганбача, калбасахър** ва ҳоказо.

в) феълҳои таркибӣ: **краска қадан** (ранг кардан), **гирип шудан, мошина задан** (дарз дӯхтан), **тилвизор мондан** ва монанди инҳо.

г) ибораи изофӣ месозанд: **тэхми фабрика, руғани завод, мактаби шофирӣ, кастуми нав, курорти Гармчашма, балнисаи заразни, интернати сағирагон** (интернати ятимон), **калидори дъроз** ва амсоли инҳо.

Дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон бо баъзе унсурҳои иқтибосии аврупоӣ дучор омадан мумкин аст, ки онҳо аз лаҳҷаҳои мардуми даризабони Афғонистон гузаштаанд, ки онҳо аслан англисӣ мебошанд: **гелос** (стакан), **бут//бутӣ//ботӣ** (туфлӣ), **васкат//воскат** (камзӯли беостин), **бутал//бутъл**

(зарфи калони шишагин – 10-20 – литра) [36, 100 – 105], **қолтус** (тир, патрон – англисӣ); **патлун** (шим; ин вожа баромади фаронсавӣ дорад: **pantalone**) [160, 33].

Ба ин тариқ, калимаҳои русӣ-аврупоӣ дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ба чунин ҳодисоти забонӣ дучор омадаанд:

1. Аз ҷиҳати фонетикӣ аз худ шудаанд. Як қисми онҳо бо шаклу маънои асосии худ ба қор мераванд, қисми дигарашон ба ҳодисаҳои гуногуни овозӣ рӯ ба рӯ гардида, шакли худро дигаргун сохтаанд.

2. Аз ҷиҳати лексикӣ аз худ шудаанд. Яъне, маъноҳои қаблии худро нигоҳ доштаанд, дар зери таъсири омилҳои дохили лаҳҷа як қисми чунин калимаҳо маънои иловагӣ (маҷозӣ) гирифтаанд.

3. Аз ҷиҳати грамматикӣ ҳазм гашта, дар сохтани калимаҳои сохта, мураккаб, таркибӣ ва ибораҳои изофӣ фаъолона иштирок мекунанд.

3.5. Калимаҳое, ки дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ва баъзе забонҳои помирӣ истеъмол меёбанд

Забон ва лаҳҷаҳои тоҷикӣ дар ҳудуди Бадахшон, асосан, дар қисмати Помири Ғарбӣ интишор ёфта, мардуми ин минтақа, ки бо забонҳои гуногуни помирӣ-язғуломӣ, шуғнонӣ, рӯшонӣ, ишкошимӣ, бартангӣ, вахонӣ ва амсоли инҳо ҳарф мезананд, забони тоҷикиро бо унвони «порсӣ» ё «форсӣ» ном мебаранд. Ин забон дар қаламрави Бадахшон вазифаи муоширати байнизабониро иҷро мекунад. Ашхосе, ки бо забони тоҷикӣ суҳбат мекунанд, онҳоро «порсигӯ» меноманд [160, 5].

Масъалаи муайян намудани муносибати байниҳамдигарии ҳуди забонҳои помирӣ, забонҳои помирию забони адабӣ ва шеваю лаҳҷаҳои тоҷикӣ аз ҷумлаи мушкилоти то ба имрӯз ҳалнаёфтаи забоншиносии тоҷик ба ҳисоб меравад. Ҳарчанд ки оид ба масъалаи мазкур баъзе қорҳои таҳқиқотӣ ба анҷом расидаанд, ки дар онҳо муҳаққиқон масъаларо ё ба таври умумӣ ва ё дар мисоли ягон лаҳҷаи алоҳида мавриди баррасӣ қарор додаанд. Масалан, А. З. Розенфелд дар як мақолаи худ доир ба муқоисаи баъзе шаклҳои грамматикӣ ва лексикӣ дар лаҳҷаи Ванҷ ва забонҳои помирӣ таваққуф кардааст [156, 273 –

280]. Аммо, назар ба қавли А. А. Каримова, «дар мақолаи мазкур доир ба муносибати луғавии забонҳои помирӣ ва шеваҳои тоҷикӣ маълумоти кофӣ дида намешавад» [215, 197].

Д. Карамшоев қайд мекунад, ки баъзе воҳидҳои лексии забони тоҷикӣ ва помирӣ аз лиҳози шакл мувофиқат дошта бошанд ҳам, онҳо дар ифодаи маъно мутобиқат накарда, маънои дигарро ифода мекунанд [212]. Ў дар ҷойи дигар дар бобати ҷой доштани як қатор фарқиятҳои фонетикӣ миёни забонҳои тоҷикию помирӣ баъзе маълумотҳо додааст [212, 52 – 68].

Мавҷудияти баъзе тафовутҳои овозиро дар байни забони адабии ҳозираи тоҷик ва забони шугнонӣ Р. Х. Додихудоев дар асараш «Материалы по исторической фонетике шугнанского языка» [1962] қайд кардааст.

Пушида нест, ки шеваи ҷанубӣ гурӯҳи калони лаҳҷаҳои аз ҷиҳати фонетикӣ, грамматикӣ ва лексикӣ монандро фаро мегирад. Роҷеъ ба муносибати луғавии забонҳои помирӣ ва лаҳҷаҳои тоҷикӣ А. А. Каримова ба таври умумӣ истода гузошта, калимаҳои муштарак миёни онҳоро ба се гурӯҳ ҷудо кардааст [215, 197 – 203].

Бори нахуст ба таври хеле мухтасар бошад ҳам, дар байни лаҳҷаи тоҷикзабонии водии Ғорон ва забонҳои шугнонӣ, рӯшонӣ, бартангӣ, рошорвӣ, язғулومӣ, ишкошимӣ ва мунҷонӣ муштарак будани қариб 20 калимаро Ю. И. Богорад дар мисоли яке аз лаҳҷаҳои тоҷикзабонии Бадахшон ба мушоҳида гирифтааст [252, 49 – 50].

Ҷой доштани чунин равобити лексикӣ ва ба миён омадани калимаҳои муштаракро дар мисоли маводи лаҳҷаҳои водии Рашт Ш. Исмоилов ба қайд гирифта, менависад, ки «Маълум аст, ки забонҳои помирӣ бо шеваҳои маҳаллии забони тоҷикӣ, алалхусус бо шеваҳои ҷанубию ҷануби шарқӣ, муносибати наздик доранд. Ин, албатта, бесабаб нест. Аввалан, ҳам забонҳои помирӣ ва ҳам забони тоҷикӣ аз як манбаъ (оила) зухур ёфтаанд, сониян, муҳити ҷуғрофӣ ва робитаи доимии тарафайни аҳоли имкон додааст, ки фактҳои умумӣ дар байни ин ду забони ба ҳам хеш беш аз пеш зиёд шаванд» [209, 3].

Ў муносибати луғавии лаҳҷаҳои водии Рашт ва забонҳои помириро аз чор ҷиҳат мавриди баррасӣ қарор додааст:

- 1) Калимаҳое, ки бе тағйироти шаклу маънӣ истеъмол меёбанд;
- 2) Калимаҳое, ки дар лаҳҷаҳои Қаротегин ва забонҳои помирӣ шаклҳои хоси худро доранд, вале маънои онҳо якхела мебошад;
- 3) Калимаҳое, ки дар лаҳҷаҳои Қаротегин як маъно ва дар забонҳои помирӣ маънои дигарро ифода мекунанд;
- 4) Калимаҳое, ки дар лаҳҷаҳои Қаротегин як шаклу маъно ва дар забонҳои помирӣ шаклу маънои дигар доранд [209, 3 – 12].

Бояд зикр намуд, ки лаҳҷаи тоҷикзабонии водии Вахон ва забони вахонӣ дар ҳудуди баҳамойии гӯйишҳои тоҷикони Хитой низ ҷойгир аст. Оид ба таҳқиқи этнолингвистии забони тоҷикони Хитой, ки бо Бадахшони Тоҷикистон сарҳади умумӣ доранд, Х. Кабиров диссертатсияи докторӣ [112] дифоъ кардааст.

Лаҳҷаҳои тоҷикзабонии Бадахшон, ба ақидаи А. З. Розенфелд, ба чор гурӯҳи мустақил ҷудо мешаванд: тоҷикӣ-мунҷонӣ, ғоронӣ, тоҷикӣ-ишкошимӣ, тоҷикӣ-вахонӣ, ки онҳо бо баъзе хусусиятҳои фонетикӣ, морфологӣ ва луғавӣ дар баъзе ҳолатҳо умумият ва дар ҳолатҳои дигар фарқият зоҳир мекунанд. Онҳо бо бисёр аломатҳои умумиашон ба лаҳҷаҳои шеваи ҷанубӣ қаробат доранд. Аз ин лиҳоз, лаҳҷаҳои тоҷикзабонии Бадахшонро аҳли таҳқиқ ба қатори лаҳҷаҳои алоҳидаи шеваи ҷанубӣ дохил кардаанд [160, 6].

Вобаста ба ҳудуди интишор ва доираи истеъмол калимаҳои муштаракистифодаи забони вахонӣ ва лаҳҷаи тоҷикзабонии водии Вахонро ба тариқи зайл гурӯҳбандӣ менамоем:

Калимаҳое, ки решаи онҳо дар забони адабии тоҷик мавҷуд аст ва дар лаҳҷаи тоҷикзабонии водии Вахон ва забони вахонӣ бо як шакли овозӣ истифода мешаванд: **ад** (ҳад), дар лаҳҷаи тоҷикзабонии водии Вахон ва забони вахонӣ чун анъана монанди дигар забонҳои помирӣ дар ин калима коҳиши овоз рӯй дода, шакли – **ад** – ро гирифтааст ва ба маънои аслии худ «меъёр, тарз, сарҳад, ҳудуд» роиҷ мебошад; Вожаи **ко** – аз асоси **канӣ** сар

зада, дар натиҷаи ихтисор шудани овозҳо чунин шакл пайдо кардааст. Диалектизмҳои **ба** – шакли тахфифёфтаи **бӯса**; **амра** – ҳамроҳ; **анар** – хунар; **алба//албат** – албатта, **ғалт** – ғел, ғел задан (дар лаҳҷаҳои дигари ҷанубӣ шакли **ғалтанак//ғалтанък** задан низ мушоҳида мешавад); **зарадор** – захирадор ба маънои «часур, нотарс» муродифи ибораи «ба дилу гурда»; **пумак** – аз шакли умумиточиқии **пӯпанак**, ки муродифи он вожаи «мағор//мағорак» мебошад; **зум//зумин** вожаи иқтибосии арабӣ аз шакли гуфтугӯии «зуъм» ба маънои «якрав, гарданшах» [310, 53]; **зуъмӣ** ба мафҳуми «якравӣ, гарданшахӣ» дар забони адабии тоҷик дар шакли **зуъмӣ** маъмул мебошад, аммо дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ва забони вахонӣ ин вожа ба маънои «бадқавоқ» корбаст мегардад; **жъғар//жоғар** – вараме, ки бар асари бемории **чоғар** дар гардан пайдо мешавад, дар луғат ба се маъно: 1) бемории **чоғар**; 2) ғуррии зери гулӯии инсон; 3) чиғилдони мурғ ба қайд гирифта шудааст [310, 596]; **зъх//зух** – шакли адабии он озаҳ буда, муодили овозии озағ ва муродифи лексиқии **севол** низ дар гӯйиши тоҷикзабонони водии Вахон ва забони вахонӣ роиҷ мебошад.

2. Калимаҳое, ки онҳо хусусияти лаҳҷавӣ доранд, зеро решаи онҳо дар забони адабӣ дучор намеояд. Вожаҳои ин гурӯҳ танҳо дар лаҳҷаҳои тоҷикони Бадахшон ва хусусан гӯйиши тоҷикзабонони водии Вахон ва забони вахонӣ истифода мешаванд: **алабӣ** – зарф ё косаи филизӣ, тағорача (гумон аст, ки он аз решаи **ҳалаб** (шаҳр дар Ироқ) бо гирифтани пасванди –ӣ ба вучуд омадааст. Калимаҳои **алалот** – ғавғо, мочаро; **амбоғ** – палонҷ. Қисми дуюми ин таркиби овозӣ – **боғ** ба калимаи ҳаммаъноии **амбоғ** «боғчун//бохчон», ки дар дигар лаҳҷаҳои ҷанубӣ серистеъмол аст, ҳамреша мебошад; **бат** – атолаи равғанӣ аз орди гандум. Ин вожа барои дигар забонҳои помирӣ ва лаҳҷаҳои тоҷикони Бадахшон низ хусусияти умумӣ дорад; **ғов** – даъво, ба сари касе даъво кардан; **ғълч** – ормон, ҳасрат; **ғуш** – вақт; **йортӣ** – қарақоти кӯҳӣ; **канал** – қанор, ҳувули қалон; **лол//лольк** – додар, додарак, дар шеваи ҷануби шарқӣ: **бийорък**; **лък** – ғалақаи дар, қулфи қадимаи ҷӯбӣ, **коз** – чирқоб, мағзоба; **пут** – тӯби латтағӣ; **шарҷ** – доғи қунҷитак; **шъдък** – саге, ки барои ҷуфтшавӣ

омода аст, **шълах** – урён, луч; **шър//шърн//шърм** – саргини асп ва хар; **элай** – нидои таассуф, оҳанги норизой; **шот** – хӯроки шом; **йухтӣ** – хайвони ром, дастомӯз, **дъма//дума** – (шамол) ва ғайра.

3. Унсурҳои луғавие, ки онҳо бо ҳамон шаклу маъно ва ё бо андаке тағйири маъно дар дигар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ҳам ба қор бурда мешаванд: **шъғ** – ихотае, ки аз шоҳу навдаҳои дарахт сохта мешавад, ин вожа муодилҳои овозии **чиг//чеғ//шиғ//шеғ** низ дорад; **ширдун** – навъе аз бемории кӯдакони ширхор, дар лаҳҷаҳои водии Рашт ҳам дар шакли «ширдун» истеъмол меёбад; **мъч** – каф, ҳавуч; **бълоқ** – чашмони калон-калони баромадагӣ. Ин вожа дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ дар шакли **бъльк //чашмбъльк** дар гардиш мебошад; **гар** – истилоҳи тиббӣ: реш, хориш, ки мӯйро мерезонад; **йова** – овора, дайду, бекорхӯча. Вожаи мазкур дар шакли **йовой** ба маънои «вахшӣ» дар лаҳҷаҳои дигар маъмул аст; **кольк** – холи сунӣ, ки дар рӯй ва даст мегузоранд ва он барои мардуми кӯҳистони Бадахшон аз қадим хос будааст. Ин калима дар намуди **колак** маъмул аст; **санҷ//шанҷ** – ғӯлаҷӯби гирдогирди сӯфаи хона, тахтасанг; синҷ; сутун. Ин калима дар лаҳҷаҳои дигари ҳамгурӯҳ дар шакли **санҷаи дар** ба маънои «остонаи дар» роиҷ мебошад; **буғма** – дам кардан (дар бораи шиками ҳайвон). Дар гӯйишҳои дигари ҷанубӣ буғма ба маънии «номи растании талхмазаи шифобахш» қорбаст мешавад.

4. А. З. Розенфелд низ як гурӯҳ калимаҳои тоҷикиасро, ки барои ҳамаи лаҳҷаҳои тоҷикзабонони Бадахшон, забонҳои помирӣ ва забони адабии ҳозираи тоҷик умумӣ буда, танҳо бо баъзе аломатҳои фонетикӣ фарқ мекунанд, ба қайд гирифтааст: **гирайбон** – гиревон – гиребон, **пърешон** – парешон (дар ҳайрат, таачҷуб), **шаймон** – пъшаймон – пушаймон, **килӣ** – къли – калид, **ғимча** – хъмча – хъмчак – химча, **меймон** – мемон – меҳмун – меҳмон, **қул** – қӯл, **норӣ** – **нһорӣ** – наҳорӣ, **сарад** – сарҳад [160, 32].

5. Тарзи зиндагӣ ва маишати тоҷикзабонони Бадахшон нисбат ба ҳаёти мардуми кӯҳистони дигар минтақаҳои тоҷикнишин ба қуллӣ фарқ дорад. Чунин тафовут дар номгузориҳои ҳодисаву рӯйдод ва ашъи хос, ки бо урфу одат, иҷрои маросимҳои динию мазҳабӣ ва маишату тарзи зиндагии бадахшониён

зич вобаста мебошад, барои дар таркиби луғавии лаҳҷаҳои тоҷикзабонони ин минтақа сар задани як зумра калимаҳои махсус сабаб гаштааст: **мир** – унвони меросии ҳокимони Бадахшон. Ин калима пас аз ҳамроҳ гаштани Помир ба Россия ва таъсис ёфтани Вилояти Мухтори Бадахшони Кӯҳӣ дар ҳайати Тоҷикистони **шӯравӣ** хусусияти архаистӣ касб намудааст; **шана** – ашхоси олимақоми рӯҳонӣ, ки вазифаи маъмурӣ надоштанд, вале соҳиби иззату иқдоми махсус буданд. Дар дигар минтақаҳои тоҷикнишин муродифи он вожаи **эшон** мебошад, ки бо таркиби овозӣ ва мафҳуми худ ба унсури луғавии **шана** шабеҳ мебошад; **саид, хуча** – табақаҳои рӯҳониён, ки аз рӯйи дараҷа пас аз **шана** қарор мегиранд; **халифа** – рӯҳонии мазҳабии исмоилӣ; **зани қамой** – канизи шахси рӯҳонӣ; **арғунд** – кӯдакони аз канизак зодашуда, ки ҳуқуқи даъвой мероси падариро надоранд; **амбоғ** – кундош – палонч; **шогун** – иди соли нав (наврӯзӣ), **шошп** – сӯманак; **чама** – сӯзани кубба; **пакол** – тоқӣ; **чамус** – пойафзоли сабук, ки онро аз чарми хом тайёр мекарданд.

Муносибати шаклию маъноии баъзе калимаҳои лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахонро бо забони вахонӣ ва дигар забонҳои помирӣ дар қиёс бо забони адабӣ ва шеваи ҷанубӣ дар ҷадвалҳои зерин нишон додан мумкин аст:

Ҷадвали 1.

лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон	забони Вахонӣ	забонҳои помирӣ	шеваи ҷанубӣ	забони адабӣ
бум//бъм	кут	бунг (Ш.Р.) кӯҳи бомшакл	бънг//бунг //бонг	бом
гър-гър (тақлиди овозӣ)	гӯр-гӯр	гур-гур (Ш. Р.)	гур-гур	нидое, ки чӯпонон барои аз байни мол барои ҷудо

				кардани барраву бузгола ба кор мебаранд
зайча	зича	зеча//чича (Ш. Р.)	зача	зани навтаваллудкард а
къръндид ан	кърчак//дръпа к	қируст//қирамб (Ш. Р.)	къръндида н	хоридани пӯст ё пӯчоқ бо даст
лоқу пар	бӯт//луқ-пар	лек-ат пар (Ш.) лоқ-ат-пар (Р.)	лоқу пар	либос, пӯшок
лъшм	шлавз//шливу ч	лишм (Ш.)	лъшун//лъ шпун	лажғонак
петов	питов	питов (Ш. Р)	питов	офтобрӯя
петовгӣ	питовгӣ	питев (мунҷонӣ)	питов	чоӣи офтобрӯя
спърз	сик	сѐц (Ш.) сиц (Р.)	сич, сийолавак	сипурз, испурч
сон	сон	сон (Р.) сӯн (Ш.)	сон (сони съфед)	сон, матои сафед
доман	доман пар	теф//теп (Ш.Р.)	теф//таф	1.домани курта 2.бол, қанот
чук//чъки дан	чук // чукак // тох задан	чухт (Ш.Р.)	чък, чъкид	кӯфтан бархӯрдан
чухт//яъхт	чухт	чехт (Ш.)-хам чоxt (Р.)-хам	чъхт(рост)	сақф, рост
чаht//чат// чет	чайт//чат	чат (Ш.)	чахт	даъват намудан ба тӯй

чакидан	ръй//ръйак //вақт	чак//чақт (Ш.Р.)	чак, чакид	аккос задан
лък	лък	лък//лик (Ишк., Р., Барт.)		ғалақаи дар, қулфи қадимаи чӯбӣ
кър//кәр	бой	кър (язғ.) кър (мунч.) кир (рошорв.)		ғор
фраконид ан	вървак	фиревт (Р.) ферав (Барт.) фракевд (мунч)	фрекидан	1. чайқонидан 2. об додани замин пеш аз кишт
қев //қив //қъв//қъв	қъв//қив	қив (Ш.Р.Барт.)	файрод	чеғ задан
танбон	тунбун	тамбон тамбон	эзор	шалвор, пойчома, танбон
ба	ба	ба (ишк.) боу (Ишк) ба (Шуғ.)	мач//мачак	бӯса
шълах	шълах	шилақ (Р.) шълах (Ишк.) шйлах (мунч.)	лич, либлич	луч, урён

**Муносибати лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон бо
лаҳҷаҳои дигари ҷанубӣ ва ҷануби-шарқӣ**

Ҷадвали 2.

лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон	лаҳҷаи ғоронӣ	шеваи ҷанубӣ	шеваи ҷануби- шарқӣ	забони адабӣ
набоса//нъбоса	нъвоса	наваса//нъваса	нуваса	набера
бийор//бъйор	бийор	ака, бийор	бийор	бародар
кътах	ктах	-	-	маҳсулоте, ки аз шири бурида таҳия мешавад
евар	евар	евар//хевар	евар	додари зан//шавҳар
ғъдора	ғъдора	ғдора//ғъдора	ғъдора	зарфи калони чӯбин ё гилин
хъмбък	хумб	хум	хумб	хум
шатапойа	шоту	зинапойа		тобут
дъмқанд	мъсинӯк	дамқал//дамқанд		қумғон, зарфи обгирӣ
бат	бат	бат	бат	атола
кольк	Кольк	колак		холи сунъӣ
йах//зъх	зух//зъх	озах//озъх	озағ//озах	озах
афлос	ғаъжд	ғажд	ғажд	ифлос
далйа	далйа	далда	далйа	гандумкуча

ғамй шудан	ғамй шудан		ғамй шудан	хаста шудан
вреш кардан	уреш кардан	пашмтърошй	вреш кардан	тарошидани пашми ҳайвон
қърт кардан	фърт кардан	дам кашидан	фърт кардан	қурт кардан
данвочък	данфъжок	дахвочък	дафоча	ҳамёза
айд	ξайд	Ξид	ξид	ид
бъчак	бъча	бича	бича	нарбузи ахташуда
дафък	пинък	пълушк		сӯрохи сӯзан

Аз таҳқиқи муносибати лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон бо забонҳои помирӣ, хусусан бо забони вахонӣ, ба чунин хулоса омадан мумкин аст:

1) Дар нутқи аҳолии дараи Вахон – Ямг, Нижгар, Удит, Чилтоқ бо вожаҳои дучор омадан мумкин аст, ки онҳо аслан тоҷикианд ва решаи онҳо дар забони адабӣ дучор меояд. Ин қабил вожаҳо аз ҷиҳати шумора зиёданд ва онҳо тавассути тоҷикзабонон дар минтақаи Вахон иштишор ёфта, ба забони вахонӣ роҳ ёфтаанд.

2) Дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ва забони вахонӣ калимаҳои зиёде мавҷуданд, ки онҳо дар гурӯҳи лаҳҷаҳои тоҷикии Бадахшон, хусусан гӯйиши тоҷикзабонони водии Вахон, хусусияти лаҳҷавӣ касб кардаанд. Як қисми ин калимаҳо аз забонҳои вахонӣ ва ишкошимӣ ба лаҳҷаи тоҷикзабонон ворид шуда бошад, қисми дигари онҳо бевосита моли лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ба ҳисоб меравад (ниг.ҷадвали 1).

3) Дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ва забони вахонӣ теъдоди вожаҳои лаҳҷавие, ки онҳо ба воситаи намояндагони шеваи ҷанубӣ ва шеваи ҷануби шарқӣ ба лаҳҷаи мазкур дохил шудаанд, низ кам нестанд.

Зухуроти диалектизмҳои лексикӣ муштарак дар лаҳҷаҳои тоҷикони Бадахшон ва дигар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ низ ҷой дорад (ниг.ҷадвали 2).

3.6.Калимаҳои хоси забонҳои дарӣ ва пашту дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон

Пӯшида нест, ки то давраи ба Россия ҳамроҳ гардидани Осиёи Миёна равобита фарҳангӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ миёни қавмҳои тоҷику афғон густариш дошт. Ин аст, ки дар натиҷаи ҳамзистии тӯлонӣ дар як минтақа дар захираи луғавии мардуми тоҷикзабонони Бадахшон як идда вожаҳои истеъмол меёбанд, ки онҳо аслан моли забони дариянд ва ё тавассути он аз забонҳои дигар-пашту, ҳиндӣ, англисӣ ва ғ. ба лаҳҷаҳои тоҷикӣ гузаштаанд. Доир ба муносибати байни лаҳҷаҳои тоҷикии Бадахшон ва лаҳҷаҳои Афғонистон А. З. Розенфелд қайд мекунад, ки онҳо умумият ва монандии зиёд дошта, нақши як навъ зинаи мобайнӣ ва гузарандаро дар байни шеваи ҷанубӣ ва ҷануби шарқии Тоҷикистон ва лаҳҷаҳои деҳотиёни шимоли Афғонистон бозӣ мекунанд [160, 38].

Аз муҳаққиқони тоҷик дар омӯзиши хусусиятҳои лаҳҷаҳои забони дарӣ У. Обидов саҳми калон дорад. Ӯ доир ба ҷиҳатҳои фонетикӣ, грамматикӣ ва лексикӣ лаҳҷаи Ҷабал-ус-сироч [1978] ва лаҳҷаҳои дарӣ-қобулӣ, бадахшонӣ, хиротӣ [1993] ду рисола ба нашр расонидааст. Номбурда таркиби луғавии лаҳҷаҳои дариро ба чор фасл ҷудо кардааст:

а) калимаҳои умумихалқӣ; б) калимаҳои хоси шева; в) калимаҳои эронӣ; г) калимаҳои иқтибосӣ [35, 57].

А. З. Розенфелд яке аз тафовутҳои муҳимми байни лаҳҷаҳои тоҷикии Бадахшон ва шеваи ҷануби шарқӣ (Дарвозу Ванҷ)-ро дар он мебинад, ки дар нутқи тоҷикзабонони Бадахшон калимаҳои афғонӣ иқтибосшуда нисбат ба лаҳҷаҳои Дарвозу Ванҷ зиёдтаранд [160, 32].

Калимаҳои ин бахшро вобаста ба мақомашон дар таркиби луғавии лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ба тариқи зайл гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст:

1) Калимаҳои умумихалқӣ, ки барои лаҳҷаҳои тоҷикзабонони Бадахшон, забони адабии тоҷикӣ, забони дарӣ ва лаҳҷаҳои он умумӣ мебошанд;

2) Калимаҳои хоси лаҳҷаҳои забонҳои тоҷикӣ ва дарӣ (хусусан Бадахшон);

1. Калимаҳои иқтибосие, ки тавассути лаҳҷаҳои забони дарӣ ба лаҳҷаҳои Бадахшон, алалхусус лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон, гузаштаанд. Калимаҳои умумихалқӣ, ки барои лаҳҷаҳои тоҷикзабонони Бадахшон, забони адабии тоҷикӣ, забони дарӣ ва лаҳҷаҳои он умумӣ мебошанд;

Ин қабил унсурҳои луғавӣ аз ҷиҳати шумора зиёданд, зеро забонҳои тоҷикию дарӣ яке аз шохаҳои асосӣ ва қадимаи гурӯҳи забонҳои эронии оилаи забонҳои ҳиндуаврупоиро ташкил дода, таърихи тӯлонии ташаккул ва таҳаввулотро аз сар гузаронидаанд. Вожаҳои ин гурӯҳро ба таври зайл гурӯҳбандӣ менамоем:

а) Калимаҳои эронисле, ки аз ҷиҳати шаклу маъно ҳам дар забони адабии тоҷик, лаҳҷаҳои тоҷикзабонони Бадахшон, ҳам дар забони адабии дарӣ ва лаҳҷаҳои он аз ҷиҳати шакл ва маънӣ якхеланд: **падар, модар, зан, мард, чавон, бача, духтар, кампир, гул, санг, орд, хамир, хок, рӯз, шаб, хона, барф, борон, алаф, асп, хар, саг, камон** ва ғайра. Калимаҳои ин гурӯҳ барои сохтани садҳо вожаҳо чун унсури калимасози забони адабӣ ва лаҳҷаҳо хизмат мекунанд.

б) Калимаҳои умумие, ки ба тағйироти фонетикӣ дучор омадаанд ва дар ҳамин шакл танҳо дар нутқи лаҳҷавӣ вомехӯранд: **сот** – соат, (ЛТБ., лаҳҷ.дарӣ), **бор** – баҳор, **дан//даан//даһан** (ЛТБ), **дон** – даҳон (з.дарӣ), **кълӣ//килӣ** (ЛТБ), **келӣ//килӣ** (з.дарӣ) – калид, **чишма** (ЛТБ), **чушма** (з.дарӣ) – чашма, **тирмо** (ЛТБ), **тирма** (з.дарӣ) – тирамоҳ, **фраймон** (ЛТБ), **феримон//фараймон** (з.дарӣ) – фаровон, **устуғон//стухон** (ЛТВ), **астуғон** (з.дарӣ) – устухон, **тъхм** (ЛТВ), **тухум//тъхум** (з.дарӣ) – тухм, **тебана//тевана** (ЛТВ), **тубана** – сӯзани калони чуволдӯзӣ, **чебак** (ЛТВ), **чубак** (з.дарӣ) – шакли тасғирии **чайб** – (чайбак), **бона** (ЛТВ., з.дарӣ) – баҳона ва монанди инҳо.

Калимаҳои муштаракитифодае, ки дар лаҳҷаҳои тоҷикии Бадахшон ва лаҳҷаҳои дарӣ бо муодилҳои овозиашон истеъмоли меёбанд: **гӯлак//гӯдак//кӯдак, бачък//бачек// бача, бъвӣ // бубу // бибӣ, қатък // қатих, чърғот//чурғот, дъст//даст, орус//арӯс, замистон // зимистон, зъми // зъмин // замин, чувон // чавон, барма // парма** ва ҳоказо.

2. Калимаҳои хоси лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ва дарӣ: **кънъск** (ЛТВ), **каниск** (з.дарӣ) – хасис, мумсик, **тъхлӣ//тъқлӣ//туқлӣ** (ЛТВ), **тухлӣ//туқлӣ** (з.дарӣ) – барраи яксола, **уштук** (ЛТВ, з.дарӣ) – тифл, **кӯдак, буйдоқ** (ЛТВ, з.дарӣ) – чавони болиғ, **сулама** (ЛТВ, з.дарӣ) – чавони зангир), **дади** (ЛТВ), **дода** (з.дарӣ) – падар, **амък** (ЛТВ), **амук** (з.дарӣ) – амак, **нан//нани** (ЛТВ), **нана** (з.дарӣ) – модар, **чапъш** (ЛТВ), **чапуш** (з.дарӣ) – бузи нозоидаи аз 6 моҳа то яксола, **бъна//буна** (ЛТВ, з.дарӣ) – хонавода, оила, хочагӣ, **чорғов** (ЛТВ, з.дарӣ) – роҳравии кӯдак, **ғалт задан** (ЛТВ), **ғалтапак** (з.дарӣ) – ба хок ғел задан. Ин унсурҳои луғавӣ дар шеваи ҷанубӣ муодили дигар – **хоклутак** низ дорад, **танбон** (ЛТВ), **тунбон** (з.дарӣ) – пойчома ва ғ..

У. Обидов доир ба таркиби калимаи **мурғонча** дар лаҳҷаи кобулии забони дарӣ таваққуф намуда, сохтори онро ин тавр муқаррар кардааст: **мурғонча** (кобулӣ) – **мурғ – хона – ча**, ки бинобар дуруштиҳои талаффуз мо ба ақидаи ӯ розӣ шуда наметавонем, зеро дар забони тоҷикӣ мафҳуми мурғончаро «катаки мурғ» ва дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ бошад, вожаи **еча//неча** ба маънои «лонаи парандагон» ифода мекунад. Ба назари мо, аз лиҳози мутобиқати овозӣ бо вожаи **мурғ** шакли **неча** васл шуданаш саҳеҳтар менамояд.

Дар баробари ин, бо калимаҳои дучор омадан мумкин аст, ки онҳо бо як таркиби фонетикӣ ва ё таркиби овозии наздик дар лаҳҷаҳои тоҷикии Бадахшон, хосса Вахон ва лаҳҷаҳои дарӣ, маънои дигарро ифода мекунанд: **болишт** (ЛТВ) – тагсарӣ, **болишт** (з.дарӣ) – бофанда; **полидан** (ЛТВ., ЛТВ) – аз чаҳс (ширполо) гузаронидани шир, **полидан** (з.дарӣ) – ҷустуҷӯ кардан [35, 68]; калимаи **коти** дар лаҳҷаҳои забони дарӣ маънои «хона» – ро ифода мекунад, вале дар шакли **кут** он дар забони вахонӣ ва лаҳҷаҳои тоҷикзабонони

водии Вахон ба маънои «боми хона» дар гардиш мебошад. Зимни ифодаи мафҳуми «зан» дар ҳар ду лаҳча мафҳумҳои **айол, очиза, паршикаста, пошикаста** истеъмом меёбанд, ки хусусияти умумӣ доранд, вале дар лаҳчаҳои дарӣ инчунин калимаи **сийосар** низ барои ифодаи мафҳуми **зан** ба кор меравад [36, 63]; **нумол** шакли тағйирёфтаи **рӯймол** аст, ки дар ин намуд дар ҳар ду тараф ба кор бурда мешавад, аммо дар нутқи тоҷикзабонони водии Вахон ва дигар лаҳчаҳои тоҷикии Бадахшон муродифи лаҳҷавии он – **латга** ҳам истифода мешавад.

3. Калимаҳои иқтибосӣ, ки тавассути лаҳчаҳои забони дарӣ (хусусан бадахшонӣ) ба лаҳчаҳои тоҷикии Бадахшон (хосса Вахон) гузаштаанд: вожаи **қълба//қулба** дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон, тоҷикзабонони водии Горон ва шеваи ҷанубӣ ваҳёй-қаротегинӣ (ҷанубии Кӯлоб) ба маънои «шудгоркунӣ, шудгор кардан, замин рондан» маъмул мебошад. Ин калима дар лаҳҷаи Ҷабал-ус-сирочи забони дарӣ аслан аз забони пашту воридшуда арзёбӣ гардида, маънои «чуфти гов» – ро ифода мекунад [35, 131].

Метавон гуфт, ки унсури луғавии мазкур қаблан аз забони пашту ба лаҳчаҳои забони дарӣ дохил шуда, пурра ҳазм гардидааст ва ба воситаи тоҷикони Афғонистон, ки дар ҳамсоғии гӯйишҳои тоҷикӣ қарор доранд, ба лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон интиқол ёфтааст. Калимаи **жанда//ҷанда** низ аслан моли забони пушту мебошад, ки он дар лаҳчаҳои дарӣ ба маънои 1) байрак; 2) фоҳиша, бадкорӣ; 3) ҷомаи кӯҳна, пора-пора [35, 131; 36, 65] дар гардиш аст, дар гӯйишҳои тоҷикзабонони Бадахшон танҳо маънои сеюми он – «либоси кӯҳна», даридагӣ, пора-пора» роиҷ мебошад. Калимаи **ҷӯра**, ки дорои ду маънӣ: 1) ҷуфт; 2) ошно, рафиқ, дӯст мебошад, аслан маънои аввали он аз забони пашту ба лаҳчаҳои дарӣ ва ба ин васила ба гӯйишҳои тоҷикии Бадахшон гузаштааст. Вожаи **пайса** ба маънои «пул» дар гӯйишҳои тоҷикзабонони Бадахшон (Вахон) дар таркиби ҷуфти муродифии «пулу пайса» ба маънои «дорой, молу мулк» мавриди истифода қарор гирифтааст.

А. 3. Розенфелд дар лаҳчаҳои тоҷикзабонони Бадахшон як қатор вожаҳоеро ба қайд гирифтааст, ки «онҳо дар забони тоҷикӣ истеъмом

намеёбанд ва истифодаи баъзеяшон дар забони афғонӣ (пушту) ба мушоҳида мерасад»: **пъшк//пъшк** (саргини гӯсфанд), **кърич//къртич** (бошишгоҳи тобистонаи чӯпонон), **сътавр** (ғафс, зич, анбӯх), **шелон** (таоми тӯёна), **кунок** (хала, дарди шикам) ва амсоли инҳо.

Ҳамчунин муаллифи мазкур таъкид месозад, ки чараёни ба лаҳҷаҳои тоҷикии Бадахшон интиқол ёфтани калимаҳои аврупоӣ ба воситаи забони пашту сурат гирифтааст: а) вожаҳои англисӣ: **қолтус** (тир, патрон), **гелос** (стакан), **бут** (пойафзол) **воскат** (камзул, жилет); б) вожаи фаронсавӣ **патлун** (шим, брюки) ва ғ..

Забони пашту бо ҳиндӣ нисбат ба забонҳои дарию тоҷикӣ бештар қаробат дорад, аз ин ҷиҳат унсурҳои аслан ҳиндии **чавнӣ** (застава), **мажжа** (кровать), **маланг** (дарвеш), **чапли** (пойафзоли сабук) ва монанди инҳо ба воситаи забони пушту ба лаҳҷаҳои дарӣ ва тавассути онҳо ба гӯйишҳои тоҷикии Бадахшон ворид гаштаанд.

Хулоса, вожаҳои забонҳои дарӣ ва пашту ба лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон аслан тавассути мигратсияи аҳоли ва тиҷорат ворид шуда, онҳоро дар муҳити ин лаҳҷа бетағйири шаклу маънӣ, бо тағйироти фонетикӣ, бо табдили маъно дучор омадан мумкин аст. Як воситаи ба лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон роҳ ёфтани калимаҳои иқтибосии англисӣ забони пушту ба ҳисоб рафтааст, ки онҳо аз он ҷо тавассути лаҳҷаҳои дарӣ ба лаҳҷаҳои тоҷикӣ гузаштаанд.

3.7.Калимаҳои суғдӣ (яғнобӣ) дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон

Доир ба муносибати забонҳои хеш дар доираи гурӯҳи забонҳои эронӣ таҳқиқоти зиёде ба анҷом расонида шудааст, вале дар бобати муқоисаи хусусиятҳои лексикӣ забонҳои хеш ва муқоисаи онҳо бо лаҳҷаи муайян қорҳои таҳқиқотӣ чандон зиёд нестанд. Масалан, дар пажӯҳиши В. С. Соколова хусусиятҳои фонетикӣ забонҳои осетинӣ, яғнобӣ ва забонҳои помирӣ мавриди муқоиса қарор гирифтааст [169, 81 – 240].

Дар бобати ҷамъоварии маводи забони яғнобӣ саҳми забоншиноси варзида М. С. Андреев бағоят калон аст. Ӯ бо ҳамроҳии Е. М. Пешерева

матнҳои ин забонро ба таъб расонида, дар охири кор якҷоя бо В. А. Лившице ва А. К. Писарчик луғати забонҳои яғнобию русиро замима мекунад [М., Л., 1956]. Н. Боголюбов таҳқиқоти мукамалтареро доир ба забони яғнобӣ соли 1966 анҷом медиҳад [85]. А. Л. Хромов бошад, таҳти унвони «Ягнобский язык» [1972] рисолаеро ба таъб расондааст. С. Мирзозода ва М. Қосимӣ бори нахуст «Фарҳанги забони яғнобӣ» – ро [1995] таҳия месозанд.

Оид ба лексикаи забони яғнобӣ С. Мирзоев [1998], лексикаи этнографӣ, дар забони яғнобӣ Б. Алиев [1998], лексикаи чорводорӣ дар забони яғнобӣ Г. Неъматов [1998] корҳои илмӣ ба анҷом расонидаанд. Бо сайъи С. Мирзозода ду маротиба – солҳои 2002 ва 2008 «Фарҳанги яғнобӣ-тоҷикӣ» ба нашр расидааст.

Ба ҷоп расидани матнҳо ва луғатҳо барои таҳқиқи муқоисавии матнҳои забони яғнобӣ бо забони тоҷикӣ ва алалхусус, лаҳҷаҳои он шароитҳои заруриро фароҳам овардааст. Ин буд, ки А. З. Розенфелд дар рисолаи ба лаҳҷаҳои тоҷикии Бадахшон бахшидааш ба таври мухтасар бошад ҳам, қайд мекунад, ки «Дар таркиби луғавии лаҳҷаҳои Бадахшон гурӯҳи калимаҳои мавҷуданд, ки онҳо бо забони яғнобӣ умумият доранд». Ӯ барои тасдиқи фикраш чанд калимаро намуна овардааст [160, 33]. Масалан, калимаи **фарғонч** ба маънои «ғуночин» дар забони яғнобӣ: **фарғумч//фарғонч** (модагови сесола) [305, 205] ва дар лаҳҷаи тоҷикзабонии водии Вахон **фърғомч//фърғомч** (ғуночин, модагови 2-3 солаи нозоида) ба қайд гирифта шудааст, ки дар ҳар ду маврид мафҳуми гови наслдиҳанда дар назар аст. Ин калима дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дар чунин шаклу маъно тавзеҳ ёфтааст: «фарханҷ-насиб, баҳра» [309, 420], ки бо мафҳуми «моли наслдеҳ» қаробати маъноӣ дорад. Ба чунин тавзеҳ розӣ шудани моро мулоҳизаи И. Сулаймонов доир ба истеъмол ёфтани вожаи **фарханч** дар шакли **фарғанч** дар лаҳҷаи кӯхистони Ҳисор ба маънои «навдаи боровари ангур» тақвият мебахшад [231, 82].

Вожаҳои муштаракистеъмоли забони яғнобӣ ва лаҳҷаи тоҷикзабонии водии Вахонро аз рӯи шакл ва маънӣ ба тариқи зайл гурӯҳбандӣ менамоем:

1. Калимаҳое, ки бе тағйироти шаклию маъноӣ дар забони яғнобӣ, лаҳҷаи тоҷикӣ-вахонӣ дар истеъмол буда, решаи онҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик мавҷуд аст: **бухча** (борхалта, баста), **ҷувол** (халтаи калон), **ҷувоз** (дастгоҳи равшанкашӣ), **шах** (кӯҳпора) ва ғайра.

2. Калимаҳое, ки бо тағйироти шаклӣ, вале бо нигоҳ доштани маъно умумият дошта, решаи онҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик низ дида мешавад. З.Я.: **гувора** (гаҳвора) – лаҳҷаи тоҷикӣ-вахонӣ: **гъвора** (гаҳвора); З.Я.: **дивол** (девор) – Т.В.: **девол** (девор); З.Я.: **дигдон** (дегдон) – **дигдон//дъгдон** (дегдон); З.Я.: **изъм** (ҳезум) – Т.В.: **езъм//езум** (ҳезум); З.Я.: **момӣ//момо** (модаркалон, бибӣ) – Т.В.: **момо** (модаркалон, бибӣ); **гудак** (З.Я.: Т.В.: **кӯдак**, **тифл**, **бача**); З.Я.: **хуштуман** (хушдоман) – Т.В.: **хъшдоман** (хушдоман); З.Я.: **тирма** (тирамоҳ) – Т.В.: **тирма//тирмо** (тирамоҳ), З.Я.: **хизо** (изо, шарм) – Т.В.: **изо** (изо, шарм) ва ҳоказо.

Зикр кардан бамарвид аст, ки барои забони яғнобӣ ва лаҳҷаи тоҷикӣ-вахонӣ дар аввали калимаҳо талаффуз наёфтани ҳамсадоҳои х (h) ва дар аввали калимаҳое, ки бо садонок оғоз меёбанд, илова шудани ин ҳамсадо ба мушоҳида мерасад: **изъм** (З.Я.), **езъм//езум** (Т.В.); **хизо** (изо, шарм).

3. Калимаҳое, ки хусусияти лаҳҷавӣ доранд ва онҳо дар як шаклу маъно дар забони яғнобӣ ва лаҳҷаи тоҷикӣ-вахонӣ истеъмол меёбанд: **бурсок** (хӯроки хамаири, ки шакли секунҷа дошта, дар равшан пухта мешавад), **зак//заг** (ахлоқи бо пешоб омехташудаи ҳайвоноти хонагӣ), **ризгӣ//резгӣ** (реза, майда, хурд), **чеб//чебак** (киса, чайб), **чичӣ** (сина), **ҷуволдуз** (як навъи сӯзани калон), **ширруған** (таоме, ки аз шири пухта ва равшани зард омода мекунанд).

4. Калимаҳое, ки хусусияти лаҳҷавӣ касб намуда, дар яке аз ҷонибҳо бо тағйироти шаклӣ истифода шаванд ҳам, маънои онҳо якхела ё ба ҳам наздик мебошад: З.Я.: **бадарафт** (ҳочатхона), Т.В.: **бадрафт** (ҳочатхона); З.Я.: **виринак** (тарошидан)//**вирин** (тарош), Т.В.: **вреш** (тарошидан)//**вреш кардан** (тарошидани пашми бузу гӯсфанд); вожаи «**вирин//виринак**» имрӯз дар забони вахонӣ дар шакли **върин//въринак** (тарош, тарошидан) дар

истифода аст; З.Я.: **ғил//ғел//ғиллак** (ғел задан, ғелидан), Т.В.: **ғалт** (ғел) // **ғалт задан** (ғел задан, дар хок ғел задан, хоклӯтак); З.Я.: **жавак//жав** (нӯшидан, нӯш), Т.В.: **жов//жув** (оби даҳон), **жовин//жувин** (касе, ки оби даҳонаш меравад); З.Я.: **кирак//кир** (хоридан, хор), Т.В.: **къръндидан//кър//кърънд** (хоридан, хор, хорид); З.Я.: **кумочи** (кумоч, нони калони равғанин), Т.В.: **қъмоч** (нони дар қолаби филизин дар зери хокистари гарм пухташуда); **қаб** (ҳабс), вале дар лаҳҷаи тоҷикии ишкошимӣ дар шакли **қама** низ роиҷ аст; Т.В.: **қабал** (тарзи шикор; тариқи ихота дастгир кардани сайд); З.Я.: **қурс** (гирда, гулӯла), Т.В. **қърс** (нон барои сағ); З.Я.: **мокша//макша** (гӯсола), Т.В.: **машкад** (говӣ дӯшоии бебача); З.Я.: **фех** (фай, курчак), Т.В.: **фи//фай** (фай); З.Я.: **холак** (тағо), Т.В.: **хольк//хольк** (тағо); З.Я.: **чукак//чук** (кӯфтан, кӯб), Т.В.: **чъкидан//чък** (кӯфтан, кӯб), дар забони ваҳонӣ низ дар шакли **чукак//чук** (кӯфтан, кӯб) дар истифода аст; З.Я.: **чаҳтак//чаҳт кардан** (даъват, даъват кардан), Т.В.: **чаһт//чат//чет кардан** (таклиф, даъват ба тӯй) ва ғ.

5. Калимаҳое, ки бо вучуди шакли якхела доштан онҳо дар забони яғнобӣ ва лаҳҷаи тоҷикӣ-ваҳонӣ маъноҳои гуногунро ифода мекунанд: З.Я.: **бал** (бол, қаноти паранда), Т.В.: **бал//бал кардан** (бирён кардан, зирбондани гӯшт); З.Я.: **варғ** (қисмати болоии замин), Т.В.: **валғанч** (сарбанди ҷӯй); З.Я.: **ғар** (кӯх; зани сабукпо; Т.В. марди занбоз); З.Я.: **ғулба** (гурбаи калон), Т.В.: **ғълба** (сағи пешонисафед, алобуло); З.Я.: **ғуппа** (ғафс), Т.В.: **ғъп** (ҷомаи қурбоққа); З.Я.: **ғуш** (гӯш), Т.В.: **ғуш//ғуш ёфтан** (вақт, фурсат ёфтан); З.Я.: **лангар** (василаи дастгоҳи пашмбофӣ; санги 7-8 кг, ки бо ресмон ба пушти дастгоҳи пашмбофӣ овезон ва сари нахҳои тор ба он васл карда мешавад, то ки торҳо кашида шаванд [306, 118], Т.В.: **лангар** (қисми пеши оташдон дар хонаи бадахшиён; З.Я.: **мушк//мъжък** (мушунг, зироати ба нахӯд монанд; қабза, як мушт), Т.В.: **мъжъкак** (жола//чола); З.Я.: **опхура** (устухони обхӯрак), Т.В.: **обхора** (кӯзаи обгирӣ); З.Я.: **остона** (қисми поёни чорчӯбаи дар), Т.В.: **остон** (санги муқаддас, мазор); Т.В.: **нъхшор//нъкшор//нъхшор** (кавшаи чорво),

З.Я.: **пушнара** (нушхор); З.Я.: **хучра** (хонаи махсус барои занон), Т.В.: **очра//ичра** (хучра барои зимистонгузаронӣ) ва ғайра.

Ба ҳамин тариқ, аз баррасии мавод аён мегардад, ки унсурҳои забони яғнобӣ, ки соҳибони он асосан дар мавзӯҳои кӯҳистони Тоҷикистон умр ба сар мебаранд, дар шакли бевосита бе тағйири шаклу маънӣ, бо андаке тағйироти шаклӣ ва бо баъзе дигаргуниҳои семантикӣ дар муҳити лаҳҷаҳои тоҷикии Бадахшон ва, хусусан, тоҷикзабонони водии Вахон истеъмом меёбанд ва дар ин чода баъзе умумияти фонетикӣ лексикӣ дар байни онҳо ба мушоҳида мерасад.

Дар ин боб таҳаввулоти таърихӣ лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон аз лиҳози этимологӣ ва мансубияти забонӣ мавриди баррасӣ қарор гирифт. Бо мисолҳо аз маводи лексикаи лаҳҷа исбот карда шуд, ки калимаҳои иқтибосӣ-арабӣ, туркӣ-муғулӣ, русӣ-аврупоӣ, вожаҳои забонҳои помирӣ, калимаҳои мансуб ба забони афғонӣ-пашту, дарӣ ва лаҳҷаҳои он, мавҷудияти вожаҳои забони яғнобӣ (як шоҳаи боқимондаи забони суғдӣ) дар муҳити лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон аз лиҳози фонетикӣ, грамматикӣ ва лексикӣ ҳазм гардида, бе тағйироти шаклу маъно; бо дигаргунии шакли овозӣ; бо тағйири маъно дар нутқи аҳолии тоҷикзабони Ямғ, Удит, Чилтоқ ва Нижгар дар истеъмом мебошад. Лексикаи лаҳҷаи мазкур аз ҷиҳати этимологӣ гуногунқабат буда, аз он гувоҳӣ медиҳад, ки тоҷикзабонони ин минтақа дар шароити таъсири бисёр забонҳо ва лаҳҷаҳои ҳамсоя рушд намудааст. Ин ҷиҳат, аз як тараф, дар зери таъсири қонунҳои дохили лаҳҷа сурат гирифта бошад, аз тарафи дигар, дар зери таъсири омили экстралингвистӣ забонҳои помирӣ, хусусан, забони вахонӣ, лаҳҷаҳои забони афғонӣ (пашту ва дарӣ) ва ғ. ба вучуд омадааст. Ба ҳар сурат аз таҳлилу таҳқиқи маводи лаҳҷаи мазкур бармеояд, ки муҳити ҳосаи лаҳҷа ҳама гуна калимаҳои иқтибосӣ ба қонунҳои фонетикӣ, грамматикӣ ва луғавии амалкунандаи худ мутеъ сохтааст.

ХУЛОСА

Аз баррасӣ, тасниф ва таҳлилу луғавию семантикии лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ба чунин хулоса омадан мумкин аст:

1. Лаҳҷаи тоҷикии водии Вахон як ҷузъе аз гӯйиши бадахшонии шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Чунончи А. З. Розенфелд [1971] қайд кардааст, он бо хусусиятҳои фонетикӣ, грамматикӣ ва лексикӣ худ нисбат ба дигар лаҳҷаву гӯйишҳои ҳамгурӯҳи наздику дури хеш бо фарогирии маводи фаровони лаҳҷавӣ тафовут дорад [5 – М].

2. Ин тафовутҳоро дар низоми вожагонии лаҳҷа зимни зоҳир намудани хусусиятҳои хоси фонетикӣ, грамматикӣ ва луғавию семантикии калимаҳои умумихалқӣ ва диалектизмҳои лексикӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Таркиби луғавии гуногунқабат гувоҳи рӯйдодҳои зиёди иҷтимоӣ, иқтисодию сиёсӣ ва фарҳангӣ дар таърихи ҳудуди интишори ин лаҳҷа дар мароҳили мухталифи ташаккул ва таҳаввули он дарак медиҳад. Дар паси ҳар як гурӯҳи маъноии калимаҳо давраҳои ҷудогонаи зиндагии мардуми минтақа, тарзи хоҷагидорӣ, рушду таҳаввулоти ҳунармандӣ, ҷорводорӣ, риояи урфу одат ва маросимҳои хонаводагӣ, динию мазҳабӣ ва амсоли инҳо меистад, ки онҳо тавассути калимаҳои таркиби луғавии лаҳҷа маҳфуз мондаанд [3 – М].

3. Як қабати асосии захираи луғавии лаҳҷаи мазкурро калимаҳои умумитоҷикӣ ташкил медиҳанд, ки онҳо дар муҳити ин гӯйиш ба хусусиятҳои хос соҳиб шудаанд: а) айнан бе тағйироти шаклию маъноӣ чун лаҳҷаҳои дигари забон дар истеъмоланд: **ҷорӯб, ҷав, гандум, лаҷом, зин, бозу, шона, панҷа, нохун, шуш, по, мижа, зону**; б) бо тағйироти шаклӣ (овозӣ) ба кор бурда мешаванд: **дъст**– даст, **гърг**– гург, **бънӣ**– бинӣ, **амра**– ҳамроҳ; в) бо тағйироти маъноии калимаҳои умумистеъмол ба кор мераванд: **тоқ** (тиреза), **гар** (караҳтшавии рӯйи обилаи пӯст), **ко** (ку, канӣ), **остон** (макони муқаддас, зиёратгоҳ) [2 – М].

4. Дар таркиби луғавии ин лаҳҷа диалектизмҳои лексикӣ пурра ва нопурра ба кор мераванд, ки онро аз дигар гӯйишҳои бадахшонии забони тоҷикӣ фарқ мекунонад: **бел, чома, шона, каду; бох** (алабучӣ, махлуки афсонавие, ки кӯдаконро бо он метарсонанд), **варук** (кӯҷқор, гӯсфанди нар), **ғуш йофтан** (вақт, фурсат ёфтан), **парҷук** (муҳпар), **ҷук** (рост), **шот** (таом, хӯрок), **шилч** (суми пойи ҳайвонот) ва ғ..

5. Диалектизмҳои лексикии лаҳҷаи тоҷикии водии Вахон аз рӯи маъно ва мансубияташон ба ҳиссаҳои нутқ ба ду гурӯҳи калон: 1) калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои ашӣ; 2) калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои ғайриашӣ чӯдо мешаванд. Калимаҳои ғайриашӣ, ки асосан барои баёни аломату чигунагии ашӣ, ҳаракат, ҳолат ва амали ашӣву аломати аломат ва аломати амал мавриди қорбурд қарор гирифтаанд, вобаста ба мансубияти морфологӣ боз ба 3 гурӯҳ: 1) калимаҳои сифатӣ; 2) калимаҳои феълӣ; 3) калимаҳои зарфӣ гурӯҳбандӣ гардида, мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Диалектизмҳои ашӣ асосан калимаҳои исмие мебошанд, ки номи ашӣ ва ҳодисаҳои гуногунро ифода мекунанд, ки дар муҳити зиндагии гӯйишварон вучуд доранд, ки ба 20 гурӯҳи мавзуии луғот тақсим ва таҳлил шудаанд [1 – М; 2 – М; 3 – М; 4 – М].

6. Лексикаи феълӣ вобаста ба хусусиёти семантикии худ дар се гурӯҳ табақабандӣ шудаанд: а) калимаҳои, ки ба ҳаракат ва ҳолати инсон алоқамандӣ доранд: **калева шудан** (гаранг, гич шӯдан), **қъводӣ кардан** (далолагӣ кардан), **сахрагӣ кардан** (яқравӣ кардан), **қъльғбод кардан** (сипосгузорӣ кардан, ташаккур гуфтан); б) калимаҳои, ки ба ҳаракат ва амали ҳайвоноту парандагон тааллуқ доранд: **буғма овардан** (дам кардан (дар бораи шиками ҳайвон), **саргардък шудан** (сар чарх задан), **ғалт задан** (ғел задан), **нъхшор//нъқшор кардан** (нӯшхор кардан), **қакра задан** (чаҳ-чаҳ кардан); в) калимаҳои, ки ҳолат ва амали предметҳои гуногунро ифода мекунанд: **лък задан** (бастани дар, дарвоза), **певанд задан** (пайванд кардан), **чурт задан** (фикр кардан). Ғайр аз ин лексикаи феълӣ вобаста ба сохтори калимасозӣ ба гурӯҳи феълҳои сода ва таркибӣ тақсим карда, таҳлил гардидаанд: **боғидан//воғидан** (баос задани гов), **риштан** (ресидан), **шъкъмбидан** (кӯфтани пашм барои аз ҳам чӯдо кардани қилҳои он), **шуридан** (кофтани), **йарж** (вазидани шамол), **наво кардан** (дашном додан), **қлоғ гирифтани** (масхара кардан), **пдӯфк задан** (нохун задани пашм), **рапур додан** (хабаркашӣ кардан);

7. Лексикаи зарфӣ ҳам аз ҷиҳати маъно, ки мафҳуми тарзи амал, миқдору дараҷа, макону замонро ифода кардаанд, тасниф ва таҳлил карда шудаанд: а)

тарзи амал: **ғавҷык** (пачақ, поймолшуда), **къшин** (парешон, шонаназада), **қела//қила** (мушкил, душвор), **чалд** (зуд); б) микдору дараҷа: **данг** (ниҳоят сахт), **лаж –лаж** (лаболаб), **қъм-қап** (бениҳоят, бисёр), **камык** (камтар); в) макон: **пас** (пушт, қафо), **палу** (пахлу), **боло**; г) замон: **рузминӣ** (рӯзона), **порина** (порсол), **торикон** (субҳи барвақт).

8. Истеъмоли калимаҳои иқтибосӣ нисбат ба дигар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва умуман дигар ғӯйишҳои тоҷикии Бадахшон дар нутқи тоҷикзабонони водии Вахон андаке дигаргуна ва бисёрқабата ба шумор меравад. Дар таркиби луғати ин лаҳҷа бо унсурҳои иқтибосии мансуб ба забонҳои арабӣ, туркӣ-муғулӣ, русию аврупоӣ, забонҳои помирӣ, яғнобӣ, дарию пашту ва ҳиндӣ дучор омадан мумкин аст, ки онҳо дар марҳилаҳои гуногун аз ҷиҳати фонетикӣ, грамматикӣ ва лексикӣ раванди ҳазмшавиро аз сар гузаронидаанд. Хусусиятҳои асосии ғӯйиши тоҷикзабонони водии Вахон аз дигар ғӯйишҳои шеваи ҷанубӣ дар иқтибосирии калимаҳои забонҳои ғайр ба сурати зайл тафовут дорад: а) иқтибосоте, ки аз забонҳои гурӯҳи ҳиндӣ ба воситаи забони вахонӣ ва дигар забонҳои эронии шарқӣ мустақиман вориди таркиби луғавии ин ғӯйиш гардидаанд: **андвол** (чӯра), **дум** (ҳофиз), **мандал** (нимдевори паҳлуи суфаҳои хонаи бадахшонӣ); б) иқтибосоте, ки бевосита аз забонҳои эронии шарқӣ ба таркиби луғавии ин ғӯйиш гузаштаанд: **алғов** (доду фарёд), **нан** (модар), **тат** (падар); в) иқтибосоти туркӣ-муғулӣ, ки дар дигар лаҳҷаҳои шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ ба назар намерасанд: **қъз** (сер), **қрәw** (манзили исти чӯпонон), **қарқ** (сирф, соф); **қъруғмол** (муҳофизи кишту кор), **қиш** (рӯймоли туркӣ), **қълош//қалош** (қашшоқ) [3 – М];

9. Вожаҳои минтақавӣ асосан калимаҳоеро фаро мегирад, ки аз муҳити забонии минтақаи Бадахшон ворид шудаанд: **чокон** (холи сунъӣ), **нъхса** (нусха), **топиқ** (қисми болоии сари мурғон, тоҷак), **тофч** (доғ), **тухна** (дуд, кӯрдуд), **уч** (боло). Бархе аз ин калимаҳо луғоти субстратие мебошанд, ки дар дигар забонҳои эронии шарқӣ, аз ҷумла забони яғнобӣ, то ҳол ба кор бурда мешаванд: **арқа** (пушт), **вағидан** (гиря кардан), **ғанак задан** (дарзаҳои ғаллаи даравшуда, ки дар замин паҳлуи ҳам гузошта шудаанд) [5 – М];

10. Як хусусияти боризи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон дар он аст, ки ҳамсадоҳо хусусияти серебрялӣ (мағзӣ) доранд: **чуш задан** (чӯш зада баромадани ях), **тох** (авария), **тогъвък**, **тогъв шудан** (ғелида рафтан), **бәт** (либос), **доп задан** (тап-тап задан), **дов** (нодон, бесавод), **дәшн** (аз зоти мушҳо), **гундос** (мурда, часад).

11. Яке аз омилҳои дигари шинохтани хусусиятҳои овозию луғавии вожаҳои лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон дар он аст, ки дар ин ғӯйиш пайиҳам омадани ду ҳамсадо дар аввали калимаҳо мушоҳида карда мешавад: **бронгас** (овози баланди чизе), **шпақ** (пачақ; фурӯҳамида), **трахтов** (нони тунук, чапотӣ), **школбед** (навӣи сафедор), **ғлой** (настаран), **члажм** (навӣи бутгаи кӯҳии мевадиханда), **шпод** (навӣи мева), **шпинг** (навӣи мева, ки дар кӯҳ мерӯяд), **транчидан** (таранг бастан), **пйаҳык** (навӣи бед), **птарк** (часади нимхӯрдаи сайд) ва ғ. [5 – М].

12. Мавҷудияти овози **ц**, ки хоси забони тоҷикӣ набуда, аз тариқи забонҳои шарқӣ-эронӣ, хусусан, забони вахонӣ вориди сохтори овозии лаҳҷаи деҳаи Ямг ва Нижгар шудаанд, яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи ғӯйиши тоҷикии водии Вахон мебошад: **црәмбидан** (пучидан), **цък** (бо сурати амудӣ рост истодан), **цъльк задан** (чорзону нишастан), **тоц** (рахнаи девор ё ҷангали анбӯҳ), **цланд** (хасак, пучак), **сицпърк** (муши хурд).

13. Баррасии лаҳҷаи тоҷикии водии Вахон, аз як тараф, барои маҳфуз доштани захираи луғавии гуфтори мардуми ин минтақа ҳамчун далели иҷтимоию таърихӣ ба ҳисоб равад, аз тарафи дигар, барои таҳқиқи инкишофи низоми луғавии лаҳҷа ва ғӯйишҳои канорӣи забони тоҷикӣ, ки дар муҳити чандзабонӣ таҳти таъсири омилҳои гуногуни забонӣ ва фарозабонӣ ба кор рафта, ба ҳамин васила дорои хусусиятҳои мутафарриқ мегарданд, аз аҳамияти волои илмӣ-диалектологӣ бархӯрдор аст.

ФЕҲРИСТИ АДАБИЁТ

I. Адабиёти илмӣ

A) Ба забони тоҷикӣ

[1]. Айни С. Куллийет. Ҷилди 9. – Душанбе, 1969. – 415 с.

- [2]. Атобуллоев С. Шеваи чанубии забони тоҷикӣ. Ҷилди 4.–Душанбе: Дониш, 1984. – 252 с.
- [3]. Аҳмадова У. Шаклҳои феълӣ бо ёридиҳандаи «истодан» дар забони ҳозираи тоҷик/У. Аҳмадова. – Сталинобод, 1961. – 91 – 124 с.
- [4]. Гадоев Н. Лексикаи лаҳҷаи Тағнов /Н. Гадоев. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 209 с.
- [5]. Грамматикаи забон адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
- [6]. Гулназарова Ж. Таснифоти маъноии феъл дар «Баҳористон» – А. Қомӣ/Ж. Гулназарова. – Душанбе, 2011. – 168 с.
- [7]. Гаффаров Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил (дар асоси материали романи «Одамони ҷовид»). – Душанбе, 1966. – 224 с.
- [8]. Гаффаров Р. Шеваи чанубии забони тоҷикӣ. Ҷилди 3. – Душанбе: Дониш, 1979. – 215 с.
- [9]. Гафуров Б. Таърихи мухтасари халқи тоҷик. – Сталинобод, 1947. – 383 с.
- [10]. Зеҳнӣ Т. Аз таърихи лексикаи забони адабии тоҷик.– Душанбе: Дониш, 1987.–236 с.
- [11]. Исмоилов И. Зарф дар забони адабии ҳозираи тоҷик.–Душанбе: Ирфон, 1971.–87 с.
- [12]. Исмоилов Ш. Баъзе масъалаҳои таълими забони тоҷикӣ дар мактаб. – Душанбе, 1994. – 98 с.
- [13]. Исмоилов Ш. Лексикаи лаҳҷаи водии Рашт. – Душанбе, 2018. – 335 с.
- [14]. Исмоилов Ш. Топонимияи водии Рашти Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – 525 с.
- [15]. Камолиддинов Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 200 с.
- [16]. Каримова М. Ташаккул ва инкишофи лексикаи лаҳҷа дар шароити дузабонӣ (дар асоси маводи лексикаи лаҳҷаи тоҷикони Лахш). АКД. – Душанбе, 2018. – 25 с.
- [17]. Қосимова М. Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ. – Душанбе, 2007. – 171 с.

- [18]. Мақсудов Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 160 с.
- [19]. Маликушшуаро Баҳор. Сабкшиносӣ. – Душанбе, 2012. – 569 с.
- [20]. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик /Н. Маъсумӣ – Сталинобод: Нашр. давл. Тоҷ., 1959. – 296 с.
- [21]. Маъсумӣ Н. Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 267 с.
- [22]. Маъсумӣ Н. Забон ва услуби Аҳмади Дониш. – Душанбе, 1976. – 73 с.
- [23]. Маъсумӣ Н. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди 2. Забоншиносӣ.–Душанбе: Ирфон, 1980.–296 с.
- [24]. Маҳмудов М. Лаҳҷаҳои тоҷикони райони Китоб / М. Маҳмудов. – Душанбе: Дониш, 1978. – 280 с.
- [25]. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик /Ҳ.Маҷидов // Ҷ.1. Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2007. – 242с.
- [26]. Мирзоев Ҳ. Истилоҳоти соҳаи аспарварӣ дар забони тоҷикӣ ва англисӣ. – Душанбе, 1997. – 185 с.
- [27]. Мирзозода С. ва Алавӣ Б. Дастури забони яғнобӣ /С. Мирзозода ва Б. Алавӣх – Душанбе, 2008. – 254 с.
- [28]. Мурватов Ҷ. Шеваҳои тоҷикони атрофи Андичон /Ҷ. Мурватов. – Душанбе: Дониш, 1974. – 187 с.
- [29]. Мурватов Ҷ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (Материалҳо). Ҷилди 5.– Душанбе: Дониш, 1982. – 252 с.
- [30]. Муҳаммадиев М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик.- Душанбе: Ирфон, 1968. – 64 с.
- [31]. Неменова Р. Л., Ҷӯраев Ғ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (Фонетика, лексика). Ҷилди 1.–Душанбе: Дониш, 1980.–331 с.
- [32]. Неъматов Ғ. Лексикаи ҷорводории забони яғнобӣ./Ғ.Неъматов –Душанбе, 1998.-187 с.
- [33]. Ниёзӣ Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ/ Ш.Ниёзӣ.- Сталинобод: Нашриёти АИ РСС Тоҷикистон, 1954. -48 с.
- [34]. Ниёзмӯҳаммадов Б. Забоншиносии тоҷик. Асарҳои мунтахаб / Б.

- Ниёзмухаммадов. – Душанбе: Дониш, 1970. – 387 с.
- [35]. Обидов У. Шеваи Чабал-ус-сироч. /У. Обидов, –Душанбе, 1978,- 235 с.
- [36]. Обидов У. Лаҳҷаи дариӣ Афғонистон.-Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1993.-192 с.
- [37]. Рауфов Ҳ. С. Айнӣ ва инкишофи лексикаи забони адабии тоҷик/Ҳ.Рауфов.-Душанбе: Дониш, 1976.-47 с.
- [38]. Раҳматуллозода С. Калимасозии исм. –Душанбе: Дониш, 2019. - 231 с.
- [39]. Раҳматуллозода С. Калимаҳои хешутаборӣ. Душанбе: чопхонаи ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2019. – 50 с.
- [40]. Раҳматуллозода С. Таҳлили лингвистии вожаҳои марбут ба ҳайвонот ва парандагон. – Душанбе, 2020. – 57 с.
- [41]. Раҳмонов Б. Хусусиятҳои луғавӣ-грамматикии феъл дар «Таърихи Бухоро» – и Наршаҳӣ. – Душанбе, 2019. – 170 с.
- [42]. Сабзаев С. М. Забон ва услуби шоирони маорифпарвар. –Душанбе, 1991. – 80 с.
- [43]. Саидова Ҷ. Диалектизмҳо ва хусусиятҳои услубии онҳо дар асарҳои А. Самад. – Душанбе, 2019. – 54 с.
- [44]. Саймиддинов Д. Вожаҳои забони форсии миёна. – Душанбе, 2001. – 310 с.
- [45]. Сулаймонов С. Очерки мухтасари сарф (морфология) – и забони арабӣ. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 119 с.
- [46]. Узбекиков С. Лексика ва фразеологияи лаҳҷаи тоҷикони Андарак / С. Узбекиков. – Хучанд: 2014. – 182 с.
- [47]. Хоркашев С.Р. Калимасозии исм бо пасвандҳо. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 144 с.
- [48]. Хоркашев С.Р. Баррасии лингвистии гурӯҳҳои мавзуии таркиби луғати лаҳҷа. – Душанбе: Маориф, 2014. – 234 с.
- [49]. Ҳалимов С. Феъл (куниш) /С. Ҳалимов. – Душанбе, 2013. – 126 с.
- [50]. Ҳамроқулов Х. Шеваҳои тоҷикони райони Бойсун.–Душанбе: Ирфон, 1961.–274 с.
- [51]. Ҳасанов А. А. Унсурҳои луғавӣ ва сарфию нахвии осори садаҳои X-XIII

- дар гӯишҳои шимолӣ (Фарғонаи ғарбӣ).—Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 256 с.
- [52]. Ҳомидов Д. Шевашиносӣ/ Д. Ҳомидов. – Душанбе: ДМТ, 2016. – 260 с.
- [53]. Ҳусейнов Х. Забон ва услуби «Одина» – и устод Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 255 с.
- [54]. Чалолов О. Гурӯҳи шеваҳои тоҷикони райони Ёвон/О. Чалолов. – Душанбе: Дониш, 1967. – 152 с.
- [55]. Ҷӯраев Ғ. Лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон / Ғ.Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1975. – 228 с.
- [56]. Ҷӯраев Ғ. Лексика / Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ./Ғ. Ҷӯраев. Ҷ.1. – Душанбе: Дониш, 1980. – с. 87 – 328.
- [57]. Ҷӯраев Ғ. Забони ман-ҷаҳони ман. – Душанбе: Маориф, 2014. – 160 с.; 2016. – 160 с.
- [58]. Ҷӯраев Ғ. Системаи лексикаи лаҳҷавии забони тоҷикӣ. /Ғ Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 2017. – 318 с.
- [59]. Шамсуллоҳи Исмоил. Каратаг ё Каратак//Маҷмуаи илмӣ. – Душанбе: ДДОТ, 2002. – 188 с.
- [60]. Шарифов Б. Хусусиятҳои морфологияи «Бадоеъ-ул-вақоеъ» – и Восифӣ /Б.Шарифов. – Душанбе: Дониш, 1958. – 182 с.
- [61]. Шарофов Н. Инкишофи лексикаи забони адабии тоҷик бо терминҳои ҳарбӣ (Солҳои 1940-1945). – Душанбе: Дониш, 1970. – 135 с.
- [62]. Шарофов Н. Калимаҳои русӣ-интернационалӣ дар забони адабии тоҷик.- Душанбе, 1972. – С. 162.
- [63]. Шафоатов А.Н. Ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти варзиш дар забони тоҷикӣ. АКД. – Душанбе, 2019. – 50 с.
- [64]. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (Морфология). Ҷилди 2. Зери таҳрири В. С. Расторгуева. – Душанбе: Дониш, 1979.–252 с.
- [65]. Шукуров М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нуқта мақоме дорад /М.Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 238 с.
- [66]. Шукуров М. Забони мо-ҳастии мо /М. Шукуров. – Душанбе: Маориф, 1993. –

232 с.

- [67]. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат - ҳастии миллат. – Душанбе: Нашриёти муосир. – 2020. – 432 с.
- [68]. Эшнӣёзов М. Шеваи ҳардурӣ /М. Эшнӣёзов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 230 с.
- [69]. Эшнӣёзов М. Диалектологияи тоҷик (Дастури таълимӣ). Қисми 1. – Душанбе: ДДТ, 1977. – 114 с.
- [70]. Эшнӣёзов М. Диалектологияи тоҷик. Лексикаи шеваҳои тоҷикӣ. Қисми 2. – Душанбе: ДДТ, 1979. – 193 с.
- [71]. Юсупова С. Таҳқиқи луғавӣ - семантикӣ ва сохтори воҳидҳои луғавии марбут ба наботот дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ. АКД. – Душанбе, 2019. – 26 с.

Б) Ба забони русӣ

- [72]. Абдуллоева Г. З. Лексика Каратагского говора. АКД.-Душанбе, 2013. – 22 с.
- [73]. Алиев Б. П. Этнографическая лексика ягнобского языка//АКД. – Душанбе, 1998. – 158 с.
- [74]. Алиев О. Язык таджикского эпоса «Гуругли» / О. Алиев // Автореф. дис. канд. филол. наук. – М.1985. – 15 с.
- [75]. Андреев М. С. Материалы по этнографии иранских народов Средней Азии. Ишкашим и Вахан/ М. С. Андреев, А.А. Половцов. СМАЭ. Том./хСПБ, 1911. – 41 с.
- [76]. Андреев М. С. Краткий обзор некоторых особенностей таджикских говоров (Материалы) / М. С. Андреев. – Сталинабад, – Ташкент: ЦК НТК и Тадж. Гос. Издат, 1930. – 65 с.
- [77]. Андреев М.С. Язгулямский язык. Таблица глаголов / М.С. Андреев. – Л.: Изд-во Акад. наук СССР. 1930. – 17с.
- [78]. Баранов П. А., Райкова И. А. Дарваз и его культурная растительность/Известия общества для изучения Таджикистана и иранских народностей за его пределами. Т. 1. Ташкент, 1928.

- [79]. Бегбудӣ Н. Говор самаркандских таджиков. АКД. – М., 1956. – 22 с.
- [80]. Бердикулов Х. Лексика животноводства долины Зеравшана /Х. Бердикулов //АКД. – Душанбе, 1992. – 23 с.
- [81]. Бердиева Т. Лингвистические и экстралингвистические причины арабских заимствований (по материалам прессы 20-х годов). – Душанбе: Ирфон, 1971. – 231 с.
- [82]. Бердиев Б. Рамитские говоры таджикского языка /Б. Бердиев //АКД. – Душанбе, 1979. – 28 с.
- [83]. Бобомуродова М. У. Этнолингвистическая характеристика лексики женских украшений в таджикском языке. АКД. – Душанбе, 2012. – 26 с.
- [84]. Бобринский А. А. Горцы верховьев Панджа (ваханцы, ишкашимцы). М., 1908. – 150 с.
- [85]. Боголюбов М. Н. Ягнобский язык//Языки народов СССР. Т.1. (Индоевропейские языки). – М., 1966. – С.342 – 361.
- [86]. Богорад Ю.И. Рогские говоры таджикского языка: АКД/Ю. И. Богорад.- Л., 1953. – 22 с.
- [87]. Богорад Ю. И. Горонский говор таджикского языка. АКД. – Л., 1963. – 22с.
- [88]. Богорад Ю.И. Южнокулябские говоры (Грамматический очерк)// Известия АН Тадж. ССР. – Душанбе, 1965, №4 (42).– С. 65 – 75.
- [89]. Болдырев А.Н. Бадахшанский фольклор. М.: Л., 1948. – 294 стр.
- [90]. Бурханова Х. Лексика гончарного производства в таджикском языке. АКД. – Душанбе, 1982. – 21 с.
- [91]. Гадоев Н. Лексика тагновского говора. АКД. – Душанбе, 2009. – 23 с.
- [92]. Гафуров. Б. Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. – М.: Наука, 1972. – 426 стр.
- [93]. Григорев В. В. О некоторых событиях в Бухаре, Коканде и Кашгаре / В.В. Григорьев. – Казан, 1861 (переиздан в 2011). – 163 с.

- [94]. Грюнберг А.Л., Эдельман Д.И. Афганский язык /А.Л.Грюнберг., Д.И. Эдельман// Основы языкознания /новоиранские языки. – М.: Наука, 1987. – С. 6 – 153.
- [95]. Джалолов О. Отношение чувского диалекта к таджикскому литературному языку / О.Джалолов. – Сталинобод, 1949. – 64 с.
- [96]. Додихудоев Р. Х. Материалы по исторической фонетике шугнанского языка. – Душанбе, 1962. – 52 с.
- [97]. Джураев Г. Говоры таджикскоязычных арабов. АКД. – Тбилиси, 1969. – 26 с.
- [98]. Джураев Г. Система диалектной лексики таджикского языка.- АДД.- Душанбе, 1992. – 30 с.
- [99]. Замонов З. И. Лексика Даштиджумского говора. АКД. – Душанбе, 2009. – 19 с.
- [100]. Зарубин И. И. Вершикское наречие канджутского языка. Очерк по диалектографии Гиндукуша. – ЗКВ, т. II, вып 2. Л. 1927. – 90 стр.
- [101]. Зарубина И. И Очерки разговорного языка самаркандских евреев //Иран.-Л.: Издат. АН СССР, 1928. – С.95 – 180.
- [102]. Зарубин И. И. Орошорские тексты и словарь. Памирская экспедиция 1928 г. – Труды экспедиции, Выпуск. VI, Лингвистика. – М.; Л., 1929.
- [103]. Зарубина И. И. Бартангские и рушанские тексты и словарь. – М.; Л., 1937. – 346 стр.
- [104]. Зарубин И. И. Шугнанский тексты и словарь. – Ленинград, 1960. – 387 стр.
- [105]. Иванова С.Ю. Говор таджиков города Пенджикента. АКД. – М., 1952. – 26 с.
- [106]. Искандаров Б.Б Восточная Бухара и Памир во второй половине XI-X века// Труды Ин-та истории, археологии и этнографии АН Тадж. ССР. - Т. XXII. Ч.1. / Б. Б. – Искандаров. – Душанбе, 1962. – 400 с.
- [107]. Исмоилов Ш. Лексика Каратегинского говора. АКД.–Душанбе, 1982 – 24 с.

- [108]. Исмоилов Ш. Топонимия Каратегинской долины Таджикистана (Лингвистические исследование). / Ш. Исмоилов. – АДД. – Душанбе, 1999. – 36 с.
- [109]. Исмонов К. Б. Лексико-грамматический оттенки «и'раба» в таджикском языке. АКД. – Душанбе, 2013. – 169 с.
- [110]. Истамова М. Лексика и терминология швейного и вышивательного искусства в Самаркандских говорах. АКД. – Самарканд, 1983. – 20 с.
- [111]. Кабиров М. Лексика говоров таджиков Чирчика Ташкентской области Республики Узбекистан. АКД. – Душанбе, 1995. – 18 с.
- [112]. Кабиров Х. Этнолингвистическое исследование бытовой лексики языка таджиков Китая. АКД.- Душанбе, 2017. – 50 с.
- [113]. Калинин А. В. Лексика русского языка [Текст]: учебное пособие для факультетов журналистики ун-тов / А. В. Калинин. – Москва: Изд-во Московского университета, 1966. – 231 с.
- [114]. Калинин А. В. Лексика русского языка: учебное пособие / А.В. Калинин. – М.: МГУ, 1971. – 230 с.
- [115]. Калинин А. В. Лексика русского языка. – М., 1978. – 231 с.
- [116]. Камолов Н. К. Роль внутренних и внешних факторов и процессе заимствования словообразовательных средств. АКД. – М., 1981. – 23 с.
- [117]. Касимов В. Говоры таджиков Фориша. АКД. – Душанбе, 1966. – 23 с.
- [118]. Касимов О. Лексика «Шахнаме» Абулкасима Фирдауси. АДД. – Душанбе, 2011. – 50 с.
- [119]. Каххаров М.М. Лексика пенджикендских говоров. АКД.-Душанбе, 1998. – 20 с.
- [120]. Кисляков Н.А. Очерки по истории Каратегина. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1954. – 224 с.
- [121]. Кисляков Н. А. Некоторые материалы по сельскохозяйственной терминологии у таджиков/Н. А. Кисляков//Советская этнография, 1969, № 3. – С. 118-126.

- [122]. Керимова А. А. Говор таджиков Бухары. – М.: Восточная литература, 1959.–164 с.
- [123]. Кодиров Д. Структурно-грамматическая характеристика диалектной фразеологии (На материале дарвазского говора таджикского языка). АКД. – Душанбе, 2007. – 22 с.
- [124]. Лашкарбеков Б.Б. Ваханский глагол в историческом аспекте. АКД. М., 1984. – 19 стр.
- [125]. Лоримар Л. Р. The Phonology of the Bakhtiari Badakhshani and Madaglasti Dialects of modern Persian with vocabularies. – London 1922. – 205 с.
- [126]. Матроров С. К. Лексика традиционных игр ваханцев в этнолингвистическом освещении. АКД. – Санкт-Петербург, 2005. – 19 стр.
- [127]. Матроров С. К. Язык и стиль произведения Мубораккадама Вахони. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 116 стр.
- [128]. Матроров С. К. Лексика традиционные игры ваханцев (этнолингвистический аспект). – Душанбе: Ирфон, 2012. – 210 стр.
- [129]. Махадов М. Местоименные энклитики в припанджских дарвазских говорах /М.Махадов //Изв. Ан Тадж. ССР. Отд-ние обществ. наук. 1971. №2. – С.69 – 73.
- [130]. Махадов М. Припанджские говоры таджиков Дарваза: АКД: /М. Махадов. – Душанбе, 1972. – 29 с.
- [131]. Мелех Н. Гиждуванский говор таджикского языка. АКД. – Л.,1968. – 22 с.
- [132]. Мирбобоев А. Лексика животноводства ваханского языка. /А. Мирбобоев АКД. – Душанбе, 1991. – 24 с.
- [133]. Мухиддинов И. Земледелие припамирских таджиков Вахана и Ишкашима в XIX начале XX в. (Историческо – этнографический очерк). Москва, 1975. – 127 с.
- [134]. Ниязмухаммедов Б. Канибадамские наречие таджикского языка.– Сталинабад: Изд. АН Тадж. ССР, 1951. – 58 с.

- [135]. Неменова Р.Л. Кулябские говоры таджикского языка (Северная группа) / Р. Л. Неменова. – Сталинабад: Изд-во АН Тадж. ССР, 1956. – 192 с.
- [136]. Неменова Р. Л. Таджики Варзаба/Р. Л. Неменова. – Душанбе: Дониш, 1998. – 253 с.
- [137]. Осимова Б. А. Ходжентский говор (Лексика и фразеология) Б. А. Осимова. – Хучанд: ММПИ, 2000. – 56 с.
- [138]. Основы иранского языкознания. Среднеиранские языки. – М.: Наука, 1981. – 544 с.
- [139]. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки. – М.: Наука, 1982. – 544 с.
- [140]. Оранский И.М. Введение в иранскую филологию. – М., 1963. – 490 с.
- [141]. Оранский И. М. Иранские языки в историческом освещении/И. М.Оранский. – М: 1979.
- [142]. Оранский И. М. Введение в иранскую филологию (2-изд.) /И.М.Оранский- М.: Наука, 1988. – 389 с.
- [143]. Офаридаев Н. Лингвистический исследовании ойконимии Горного Бадахшана//АДД. – Душанбе, 2002. – 38 с.
- [144]. Пахалина Т. Н. Сравнительно-историческая морфология памирских языков /Т.Н.Пахалина-М.: Наука, 1989. – 264 с.
- [145]. Писарчик А.К. О некоторых терминах родства таджиков. – Труды АН Тадж.ССР. Т.17. – Душанбе, Сталинабад, 1963. – 179 с.
- [146]. Расторгуева В. С. Очерки по таджикской диалектологии. /Вып. 1. Варзобский говор таджикского языка. – М.: Изд. АН ССР, 1952. – 205 с.
- [147]. Расторгуева В. С. Очерки по таджикской диалектологии. /Вып. 2. Северные говоры полосы Шайдан-Ашт, Чуст-Кассансай. – М.: Изд. АН ССР, 1952. – 322 с.
- [148]. Расторгуева В. С. Очерки по таджикской диалектологии. Вып. 3. Ленинабадско-канибадамская группа северных таджикских говоров. Южноферганские говоры (Риштан, Сох) и говоры уратюбинской группы. – М.: Изд. АН ССР, 1956. – 191 с.

- [149]. Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии /В. С. Расторгуева Вып.5. – М., 1963. – 280 с.
- [150]. Расторгуева В. С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров/ В. С. Расторгуева. – М.: Наука, 1964. – 188 с.
- [151]. Расторгуева В. С., Керимова А. А. Система таджикского глагола. – М.: Наука, 1964. – 292 с.
- [152]. Расторгуева В. С. Среднеперсидский язык /В.С.Расторгуева. – М.: Наука, 1966. – 160 с.
- [153]. Расторгуева В. С., А.А. Керимова ва дигарон /В.С. Расторгуева //Гилянский язык. – М.: Наука, 1971. – 320 с.
- [154]. Рахматуллоев Дж. Таджикские говоры Ошской области Киргизской ССР. АКД / Дж. Рахматуллоев. – Душанбе, 1988. – 24с.
- [155]. Рахматуллозода С. Словообразования имён существительных в южных и юго-восточных говорах таджикского языка. – Душанбе, 2016. – 232 с.
- [156]. Розенфельд А.З. Дарвазские говоры таджикского языка /А.З. Розенфельд // Тр. АН СССР. 1956. Т.6. – М., 1956. – 272 с.
- [157]. Розенфельд А.З. О некоторых пережитках древних верований у припамирских народов (с связи с легендой о «снежном» человек). М., 1959.
- [158]. Розенфельд А. З. Ванчские говоры таджикского языка /А.З. Розенфельд. - Душанбе, 1964. – 149 с.
- [159]. Розенфельд А.З. Система глагола в юго-восточных говорах таджикского языка. АКД. – Л., 1966. – 30 с.
- [160]. Розенфельд А.З. Бадахшанские говоры таджикского языка (Юго-восточный Таджикистан). – Л.: ЛГУ, 1971. – 192 с.
- [161]. Садуллаев Б. Говоры таджиков Шахрисабза /Б. Садуллаев //АКД. – Душанбе, 1972. – 29 с.
- [162]. Саидова К. Говор таджиков Шаартуза /К. Саидова //АКД. – Душанбе, 1965. – 25 с.
- [163]. Саидов Р. Говоры Вахио-Боло /Р.Саидов //АКД. – Душанбе, 1971. – 23 с.

- [164]. Саидов Дж. З. Лексика муминабадского говора таджикского языка (из группы северных диалектов Куляба) / Саидов Дж. З. //Автореф. дис. канд. филол. наук. – Душанбе, 2017. – 20 с.
- [165]. Саломов А. Дж. Адаптация арабских заимствований в таджикском языке (по материалам «Воспоминание Садриддина Айни»). АКД. – Душанбе, 2010. – 26 с.
- [166]. Сангинова Р. Лексика Канибадамского говора таджикского языка. АКД. – Душанбе, 2012. – 23 с.
- [167]. Сафаров Й. Русско – интернациональные слова в произведениях Рахима Джалила. АКД. – Душанбе, 1995, 23 с.
- [168]. Семёнов А. А. Материалы для изучения наречия горных таджиков Средней Азии. Часть 1. – М., 1900. – 56 с.
- [169]. Соколова. В. С. Очерки по фонетики иранских языков. – М.:Л., 1953. – С.81 – 240.
- [170]. Сулаймонов И. Лексика говора горного Гиссара. АКД. – Душанбе, 2019. – 25 с.
- [171]. Семёнов А.А. Материал для изучения наречия горных таджиков Центральной Азии. Ч.1. – М., 1900. – 56 с.
- [172]. Стеблин-Каменский И. М. Очерки по истории лексики памирских языков. Названия культурных растений. – М., 1982. – 167 с.
- [173]. Степанова М.Д. Методы синхронного анализа лексики /М.Д. Степанова-М.: Высш. шк., 1963. – 200 с.
- [174]. Таджики Каратегина и Дарвеза/ Под ред. Кислякова Н., Писарчик А.К. – Душанбе: Дониш, 1966. – Вып. I; / Н. Кисляков, А.К. Писарчик. – Душанбе: Дониш, – 1970, вып. 2. – 344с.
- [175]. Убайдов Ф.А. Исконная заимствованная лексика раннего таджикского языка в Матчинском диалекте. АКД. – Худжанд, 2007. – 26 с.
- [176]. Успенская Л.В. Каратагский говор таджикского языка. – Сталинабад, 1956. – 126 с.

- [177]. Успенская Л.В. Говоры таджиков Гиссарского района. Труды. АН Таджикской ССР. Института языка и литературы. Том 15. – Душанбе, 1962. – 115 с.
- [178]. Хоркашев С. Морфологическое словообразование в юго-восточных говорах. АКД. – Душанбе, 1996. – 23 с.
- [179]. Хоркашев С.Р. Лексико-семантический и морфологический анализ предметной лексики в южных и юго-восточных говорах таджикского языка /С.Р.Хоркашев // АДД. – Душанбе, 2015. – 53 с.
- [180]. Хромов А.Л. Говоры таджиков Матчинского района. Труды. АН Таджикской ССР. Том 107. – Душанбе, 1962. – 215 с.
- [181]. Хромов А. Л. Ягнобский язык. – М.: Наука, 1972. – 208 с.
- [182]. Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию /Н.М.Шанский. – М.: Изд-во МГУ, 1968. – 312 с.
- [183]. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М.: Просвещение, 1972. – 180 с.
- [184]. Шаропов Н. Пути развития лексики современного таджикского литературного языка. – Душанбе: Дониш, 1988. – 134 с.
- [185]. Шафоатов А.Н. Таджикская спортивная терминология. АКД. – Душанбе, 2009. – 26 с.

II. Мақолаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ

A) Ба забони тоҷикӣ

- [186]. Абдуллоева Г. З. Луғати пухтупаз дар лаҳҷаи Қаратоғ//Вестник ТНУ, № 4/3 (113). – Душанбе, 2013. – С. 80 – 85.
- [187]. Абдулмуҳаммади Ҳилолӣ. Хубони порсигӯӣ//Бадахшон, 1999 №6. – С. 6 – 8.

- [188]. Андреев М.С. Этнографияи тоҷикон. Дар кит. «Андар шинохти тоҷикон». Ҷилди 1. – Душанбе, 2016. – С. 43 – 51.
- [189]. Бехбудӣ Н. Омӯхтани забони адабӣ дар шароити лаҳҷа//Мақтаби советӣ. – 1962, № 1. – С. 8 – 12.
- [190]. Бобомуродова М. Маълумоти мухтасар дар бораи манбаъҳои лексикаи ороишӣ-зиннатии занон//Маҷмуаи илмию методӣ. Силсилаи маводи филологӣ. – Душанбе: ДДОТ, 2009. – С.143 – 148.
- [191]. Бурҳонова Ҳ. Оид ба лексикаи кулолӣ / Ҳ. Бурҳонова // Забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1984 – С. 46 – 47.
- [192]. Боқиев М. Фразеологияи шеваҳо /М.Боқиев //Мақтаби советӣ. – 1971.-№1 – С. 15 – 17.
- [193]. Вазирова Х. Калимаҳои адабӣ дар таркиби лексикаи лаҳҷаи Ванҷ /Х.Вазирова//Забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1976. – С.155 – 162.
- [194]. Вазирова Х. Калимаҳои забони кӯхнаи ванҷӣ /Х.Вазирова // Материал: III юбил. конф. молодых учен. Тадж. ССР, посвящ. 100-летию со дня рождения В. И. Ленина. – Душанбе: Дониш, 1970. – С.75 – 76.
- [195]. Гадоев Н. Диалектизмҳои лексикаи пурра дар лаҳҷаи Тағнов //Паёми Донишгоҳи милли, № 2 (34). – Душанбе, 2007. – С. 20 – 26.
- [196]. Гадоев Н. Истилоҳоти хешутаборӣ дар лаҳҷаи Тағнов//Маърифати омӯзгор. № 2. – Душанбе, 2007. – С. 53 – 57.
- [197]. Гаффоров Р., Ҷӯраев Ғ. Худуди паҳншавии шеваҳои тоҷикӣ//Мақтаби советӣ, 1969. – С. 24 – 29.
- [198]. Зайниддинова З. Терминҳои «падар» ва «модар» дар шеваҳои Ленинободу Конибодом//Масъалаҳои шевашиносии тоҷик. Ҷ.1. – Душанбе: Дониш, 1970. – С.189 – 196.
- [199]. Зайниддинова З. Маълумотҳо доир ба истилоҳоти ифодакунандаи «зан» дар шеваҳои ҷанубӣ//Забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1977. – С.162 – 170.
- [200]. Зайниддинова З. Истилоҳи хешутаборӣ//Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ, ҷилди 1/ З. Зайниддинова – Душанбе: Дониш, – 1980. – С. 194 – 204.

- [201]. Зикриёев Ф. Лексикаи маросими шеваи шимолии забони тоҷикӣ//Сухани сабз. – Душанбе, 2004. – С. 66 – 75.
- [202]. Зоҳидов А. Дар хусуси истилоҳоти боғдорӣ ва тоқпарварии тоҷикони Самарқанд. Труды Сам.ГУ им. А. Навои. Вып. 246. – Самарқанд, 1973. – С. 199 – 203.
- [203]. Исмоилов Ш. Баъзе хусусиятҳои лексикаи феъл дар шеваҳои Қаротегин//Маҷмуаи илмӣ. Ҷ. 91. – Душанбе: ИДПД, 1974. – С. 155 – 165.
- [204]. Исмоилов Ш. Истифодаи лексикаи шеваҳои маҳаллӣ дар таълими забони адабӣ//Маҷтаби советӣ, 1976, № 2. – С. 2 – 24.
- [205]. Исмоилов Ш. Муносибати таърихии шеваҳои Қаротегин бо забони адабии классикӣ. Ахбороти АФ РСС Тоҷикистон. Шӯъбаи фанҳои ҷамъиятӣ. – Душанбе, 1976. – С. 71 – 75.
- [206]. Исмоилов Ш. Қабатҳои лексикӣ-семантикии лаҳҷаи Қаротегин//Маҷмуаи илмӣ. – Душанбе, 1978. – С. 88 – 93.
- [207]. Исмоилов Ш. Баъзе хусусиятҳои лексикӣ зарф дар лаҳҷаи Қаротегин//Маҷмуаи илмӣ. – Душанбе: 1978. – С. 93 – 99.
- [208]. Исмоилов Ш. Суффикси -ақ дар лаҳҷаҳои Қаротегин / Ш. Исмоилов // Забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1984. – С. 65 – 75.
- [209]. Исмоилов Ш. Муносибати лексикаи лаҳҷаи Қаротегин бо баъзе аз забонҳои помирӣ // Масъалаҳои забони тоҷикӣ.-Душанбе, 1991. – С. 3 – 13.
- [210]. Кабиров М. Баъзе маълумотҳо оид ба таркиби луғавии лаҳҷаҳои тоҷикони Чирчик//Известия АН Тадж.ССР. Серия Востоковедение, история, филология, №3.-Душанбе, 1991. – С. 60 – 65.
- [211]. Карамшоев Д. Доир ба тағйироти семантикии калимаҳои тоҷикӣ дар забонҳои помирӣ. Маориф ва маданият, 25.04.1963
- [212]. Карамшоев Д. Муносибати фонетикии забонҳои помирӣ бо забони адабӣ. Маҷтаби советӣ 1963, №1. – С. 52 – 68.

- [213]. Карамшоев Д. Муносибати С.Айнӣ бо забони умумихалқӣ ва шеваҳо//Бадахшони Советӣ, 1972, 20 август.
- [214]. Карамшоев Д., Бахтибеков Т. Доир ба алоқаи луғавию грамматикии забонҳои помирӣ ва тоҷикӣ//Маҷмуаи илмӣ. Масъалаҳои забоншиносӣ.- Душанбе: Дониш, 1975. – С. 54 – 73.
- [215]. Каримова А. Оид ба муносибати луғавии забонҳои помирӣ ва шеваҳои тоҷикӣ//Маҷмуаи илмӣ. Масъалаҳои шевашиносии тоҷик. Ҷилди 1.- Душанбе:Дониш, 1970. – С. 197 – 204.
- [216]. Маъруфов Р.М. Истилоҳи хешутаборӣ дар шеваи тоҷикони Самарқанд//Масъалаҳои лексикаи забони тоҷикӣ. – Самарқанд, 1985. – С. 21 – 29.
- [217]. Маҳмудов М. Луғат ва истилоҳоти таҳассусӣ дар ғӯйишҳои забони тоҷикӣ (Луғат ва истилоҳоти марбут ба осӣб ва чувоз) // Номаи пажӯҳишгоҳ, № 13 – 14. – Душанбе: Пайванд, 2005. – С. 33 – 48.
- [218]. Маҳмудов М. Луғат ва истилоҳоти таҳассусӣ дар ғӯйишҳои забони тоҷикӣ (Истилоҳоти ангурпарварӣ)//Номаи пажӯҳишгоҳ, №11-12. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С. 71 – 84.
- [219]. Мирзозода С. Таҳаввули таърихӣ баъзе феълҳои забони яғнобӣ / С. Мирзозода // Номаи пажӯҳишгоҳ (Маҷмуаи мақолот). – 2002, – № 2. – С. 95-103.
- [220]. Мурватов Ҷ. Маълумоти мухтасар дар бораи шеваи тоҷикони Файзобод //Маҷмуаи илмӣ. – Душанбе: Ирфон, 1967. – С.107 – 126.
- [221]. Муҳаммадиева Ҳ. Лексикаи таомҳо дар осори баъзе аз шоирони тоҷик. – Армуғон II (Масъалаҳои филологияи тоҷик). – Душанбе: Дониш, 1971. – С. 125 – 137.
- [222]. Муҳаммадиева Ҳ. Қайдҳо оид ба лексикаи нонвойӣ//Забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1980. – С.60 – 69.
- [223]. Набиева Г.В. Инкишофи лексикаи сару либос//Забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1980. – С. 39 – 48.

- [224]. Розенфелд А.З. Намунаҳои фолклори Дарвоз. Вып. II. Душанбе, 1962. – С. 178 – 179.
- [225]. Саймиддинов Д. К вопросу о происхождении «пазанда»//Забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1980. – С. 268 – 270.
- [226]. Саймиддинов Д. Номҳои хешовандӣ дар осори замони Сосониён//Мардумгиёҳ, №1-2. – Душанбе, 1997. – С. 112 – 115.
- [227]. Сангинова Р. Истилоҳоти хешутаборӣ дар лаҳҷаи Конибодом//Паёми Донишкадаи соҳибкорӣ ва хизмат, №9. – Душанбе, 2003. – С. 154 – 157.
- [228]. Сангинова Р. Истилоҳоти соҳаи боғдорӣ дар лаҳҷаи Конибодом /Р. Сангинова // Суханпарвар (маҷмуаи илмӣ). – Душанбе, 2005. – С. 98 – 105.
- [229]. Сафаров Ӯ. Луғати касбу кор дар асарҳои Раҳим Ҷалил//Мақтаби советӣ, 1979, №8. – С. 16 – 18.
- [230]. Сафаров Ӯ. Калимаҳои туркӣ-узбекӣ дар асарҳои Раҳим Ҷалил. Хотирот ва таҳқиқот. (Маҷмуаи илмӣ). – Душанбе, 2001. – С. 29 – 37.
- [231]. Сулаймонов И. Истилоҳоти соҳаи тоқпарварӣ дар лаҳҷаи кӯҳистони Ҳисор//Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – №6. – Душанбе, 1998. – С. 29 – 34.
- [232]. Сулаймонов И. Вожаҳои ифодагари мафҳуми анвои ангур дар лаҳҷаи кӯҳистони Ҳисор//Маҷмуаи илмӣ. – Душанбе, 2002. – С. 129 – 133.
- [233]. Сулаймонов И. Лексикаи чорводорӣ дар лаҳҷаи кӯҳистони Ҳисор//Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2010, №1 (35). – С. 199 – 209.
- [234]. Сӯфиев А. Лексикаи шеваи Кангурт ва баъзе хусусиятҳои он. Маҷмуаи илмӣ. – Кӯлоб, 1958. – С. 225 – 255.
- [235]. Хоркашев С. Русуми ҷашни арӯсӣ дар Ванҷу Дарвоз. Номаи пажӯҳишгоҳ, № 11 – 12. – Душанбе, 2006. – С. 145 – 146.
- [236]. Хоркашев С. Истилоҳоти ҷашни арӯсӣ дар шеваи ҷанубӣ ва ҷанубии забони тоҷикӣ//Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Бахши филология.4/1 (105). – 2013. – С. 81 – 90.

- [237]. Хоркашев С. Истилоҳоти хешутаборӣ дар шеваҳо//Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон.(Маҷаллаи илмӣ). Бахши филология.4/2 (133). – 2014. – С. 38 – 52.
- [238]. Ҳалимова М. Лексикаи ифодакунандаи мафҳуми умумии сарулибоси мардона//Маҷмуаи илмӣ. – Хучанд, 2001. – С. 142 – 145.
- [239]. Ҳусейнов Х. Диалектизмҳо дар забони ҳикояҳои Ҳаким Карим//Баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик. – Душанбе, 1964. – С. 58 – 72.
- [240]. Ҷӯраев Ғ. Мухтасар доир ба ҳудуди интишори шеваҳои забони тоҷикӣ//Маҷтаби советӣ, 1968, №12. – С. 22 – 26.
- [241]. Ҷӯраев Ғ., Ғаффоров Р. Ҳудуди паҳншавии шеваҳои тоҷикӣ// Маҷтаби советӣ, 1969, №6. – С. 24 – 29.
- [242]. Ҷӯраев Ғ. Баъзе хусусиятҳои луғавии лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон//Масъалаҳои шевашиносии тоҷик. Ҷилди 1. – Душанбе: Дониш, 1970. – 124 – 131.
- [243]. Ҷӯраев Ғ. Калимаи хоси шева ва баъзе аломатҳои фарқкунандаи он /Ғ Ҷӯраев. / Забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1976. – С. 123 – 129.
- [244]. Ҷӯраев Ғ. Аз таҷрибаи тартиб додани луғати лаҳҷаҳои ҷанубӣ//Известия АН Тадж.ССР. Отделение общественных наук, №4. – Душанбе, 1984. – С. 74 – 80.
- [245]. Шамсуллоҳи Исмоил. Як омили халқияти забони асар//Садои шарқ, 2001, №7 - 12. – С. 144 – 164.
- [246]. Шарофов Н. Оид ба лексикаи касбу ҳунари забони тоҷикӣ// Маҷмуаи илмӣ. – Душанбе: Дониш, 1983. – С. 56 – 60.
- [247]. Юсуфов Ҳ. Калимаҳои гуфтугӯии маҷозӣ дар осори устод С.Айнӣ//Маҷмуаи илмӣ (Серияи филологӣ). – Кӯлоб, 1969. – с. 146 – 159.
- [248]. Юсупова С. Истилоҳоти марбут ба дарахтони мевадор дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ/ С. Юсупова// Паёми ДДОТ ба номи С. Айнӣ № 6-2 (67), – 2015. – С. 57 – 60.

- [249]. Юсупова С. Калимаҳои содаи марбут ба воҳидҳои луғавии растаниҳои бемева/ С. Юсупова// Суханшиносӣ № 4 – 2016. – С. 33 – 42.

Б) Ба забони русӣ

- [250]. Андреев М. С. О таджикском языке настоящего времени//М.С. Андреев//Материалы по истории таджиков и Таджикистана. - Сталинабад, 1945. Сб. 1. – С. 56 – 66.
- [251].Арандаренко Г. А. Дарваз и Каратегин//ВКН. Досуги в Туркистане.- СПб, 1889. С. 467 – 468.
- [252].Богорад Ю. И. Горонский говор таджикского языка//Иранская филология (Научный сборник. – М.:Восточная литература, 1963. – С. 44 – 67.
- [253].Богорад Ю. И. Южнокулябские диалектизмы // Масъалаҳои шевашиносии тоҷик.Ҷилди 1. – Душанбе: Дониш, 1970. – С. 245 – 257.
- [254].Зарубин И. И. К списку памирских языков. Доклады Российской АН. Серия В, – Л.: 1924. – С.79 – 81.
- [255].Кабиров Х. Этнолингвистическое исследование бытовой лексики языка таджиков Китая (на материале этнической группы сарыкольцев). – Душанбе: ТНУ, 2016. – 332 с.
- [256].Кабиров Х. Свадебный обряд таджиков Китая и его термины//Вестник Тадж. нац. ун-та. – Душанбе: Сино, 2014. – №4/1(129). – С.25 – 29.
- [257].Кабиров Х. Культурно-развлекательные игры таджиков Китая и их термины // Вестник Тадж.нац. ун-та. – Душанбе: Сино, 2015. – № 4/9 (185). – С.12 – 14.
- [258].Климчитский С. И. Ваханские тексты /С. И. Климчитский. Тр. ТБАН СССР, Т.Ш. Лингвистика. – М. – Л., 1936. с. 48 – 97.
- [259].Лившиц В. А. О внутренних законах развития таджикского языка//Изв. АН Тадж. ССР. – Отд-ние обществ. Наук. – 1954. – №5. – с. 87 – 103.

- [260]. Матроров С. Традиционные игры ваханцев. Школа молодого востоковеда 2004//Материалы научной конф. – Санкт-Петербург, 2005. – стр. – 120 – 122.
- [261]. Матроров С. Языковые контакты (на примере лексики традиционных игр ваханцев в сравнительно-сопоставительном аспекте). – Вестник института языков. № 1 (4). – Душанбе, 2011. – стр. 43 – 49.
- [262]. Матроров С. Лексика духовной культуры иранского этноса в сравнительном аспекте (на примерах сравнения лексики народных поверий в группе памирских и таджикских языков). Вестник института языков. № 4 (8). – Душанбе, 2012. – стр. 10 – 13
- [263]. Матроров С. Этнографизмы обрядов Навруза (этнолингвистические исследования лексики обрядов Навруза ваханцев). - Вестник института языков. № 1 (5). – Душанбе, 2012. – стр. 15 – 19.
- [264]. Матроров С. Изучение государственного языка с учётом специальности в высшей школы. – Вестник института языка. № 3 (11). – Душанбе, 2013. – стр. 39 - 42.
- [265]. Матроров С. Лексика Навруза (этнолингвистические исследования лексики обрядов праздника Навруз у ваханцев). Вестник таджикского национального университета (серия филология). № 4/4. – Душанбе, 2017. – стр. 107 – 110.
- [266]. Махадов М. Некоторые особенности консонатизма в припанджских говорах Дарваза /М. Махадов // Забонҳои помирӣ ва фолклор. – Душанбе: Дониш, 1972. – С. 34 – 41.
- [267]. Мирбобоев А. Собирабельных названиях домашних животных в ваханском языке.//Вопросы памирской филологии. – Вып.3. – Душанбе, 1985. – С. 86 – 91.
- [268]. Мирбобоев А. Об одном этнолингвистическом явлении в лексике летовщиков Вахана//Вопросы памирской филологии. – Вып.3. – Душанбе, 1985. – С. 92 – 97.

- [269]. Мирбобоев А. О названиях лошади в ваханском языке.//Проблемы развития лексического состава индоиранских и семитских языков (Тезисы докладов на научной конференции 21 – 23 мая 1987 г.). – Душанбе, 1987. – С.16 – 17.
- [270]. Мирбобоев А. Ваханская лексика, связанная с молочным хозяйством//Маводи конференсияи илмию амалии олимон ва мутахассисони ҷавони Тоҷикистон. – Душанбе, 1990. – С.28 – 29.
- [271]. Неменова Р. Л. Язык таджиков Каратегина и Дарвоза//Таджики Каратегина и Дарвоза. – Вып. 1. – Душанбе: Изд. АН Тадж. ССР, 1966. – С.72 – 77.
- [272]. Неменова Р. Л. Вопросы квалификации южных говоров таджикского языка//Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. Ҷ.1. – Душанбе: Дониш, 1975. – С. 98 – 110.
- [273]. Пахалина Т. Н. Иранские этимологии//Изв. РАН. Сер.лит. и яз., т.53, №2. – М., 1994. – С. 56 – 68.
- [274]. Пещерева Е.М. Молочное хозяйство у горных таджиков и некоторые связанные с ними обычаи. – ВКН. По Таджикистану. – Ташкент, 1957. – С. 42 – 59.
- [275]. Расторгуева В. С. Изучение таджикского языка в ССР//Очерки по истории изучения иранских языков / В.С. Расторгуева. -М.: Изд - во АН ССР, 1962. – 33 – 67 с.
- [276]. Расторгуева В. С. И. И. Зарубин – лингвист. ВКН. Иранская филология. – М.: Восточная литература, 1963. – стр. 6.
- [277]. Розенфельд А.З. Говоры Каратегина. В кн. Иранские языки. Вып.2. – М., - Л., 1950. – С. 145 – 168.
- [278]. Розенфельд А. З. Некоторые вопросы таджикской диалектологии// Вестник ЛГУ, 1951, №7. – С. 32 – 40.
- [279]. Розенфельд А.З. Ванчские говоры//Доклады АН Таджикской ССР, вып V. – Сталинабад, 1952. – С. 49 – 53.

- [280]. Розенфельд А.З. К вопросу о памирско-таджикских языковых отношениях//ТИЯЗ, т. VI. Ленинград, 1956. – С. 273-280.
- [281]. Розенфельд А.З. Таджикские говоры Советского Бадахшана и их место среди других языков на Памире//ВЛГУ, №20, серия ИЯЛ, вып.4. – Ленинград, 1963. – с. 107 – 112.
- [282]. Розенфельд А. З. Таджикоязычные население Северного Бадахшана // Советская этнография, 1963, Т.1. – с. 118 – 122.
- [283]. Розенфельд А.З. Лексика бадахшанских говоров таджикского языка // Филология, история стран зарубежной Азии и Африки. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1967. – С.47 – 48.
- [284]. Розенфельд А. З. Глагольная форма перфекта 2 в юго-восточных говорах таджикского языка//Вестник ЛГУ. Серия истории, языка, литературы, 1967, № 2, вып.1. – с. 133 – 135.
- [285]. Розенфельд А. З. Личный фонд проф. И. И. Зарубина//Страны и народы Востока. Вып.16. Памир. – М.: Наука, 1975. – с. 296 – 297.
- [286]. Розенфельд А. З. Материалы по языку и этнографии припамирских таджиков//Страны и народы Востока. Вып.16. Памир. – М.: Наука, 1975. – с. 210 – 220.
- [287]. Розенфельд А. З. К терминологии родства и их свойства в таджикских говорах//Иранские языковедение. – М., 1976. – С. 209 – 217.
- [288]. Розенфельд А. З. Материалы по языку и этнографии припамирских таджиков//Страны и народы Востока. Вып.16. Памир. – М.: Наука, 1976. – С. 210 – 220.
- [289]. Розенфельд А.З. Языковые контакты в таджикско-памирском ареале // Ареалные исследования в языковедении и этнографии. Краткие сообщения. Л.: Наука, 1978. – с. 39 – 40.
- [290]. Розенфельд А.З. Таджикско-персидская терминология свадебных и других обрядов//Иранское языковедение. Ежегодник 1981. М., 1985. – С. 126 – 132.

- [291]. Рубинчик Ю. А. Типы семантических изменений арабских заимствований в персидском языке//Иранское языкознание. История, этимология, типология. – М.: Наука, 1976. – С. 199 – 209.
- [292]. Русская диалектология/под ред. Н. А. Мещерского. – М.: «Высшая школа», 1972. – 304 с.
- [293]. Семёнов А. А. Этнографические очерки Зерафшанских гор, Каратегина и Дарваза. – М., 1903 С.52 – 81. Стеблин-Каменский И. М. Названия пахотного орудия в памирских языках//Иранское языкознание. Ежегодник 1981. М., 1985. – С. 155 – 169.
- [294]. Стеблин-Каменский И. М. Фольклор Вахана//Фольклор и этнография. – Л., 1970. – С. 212 – 219.
- [295]. Хромов А. Ягнобский язык. Основы иранского языкознания /А.Хромов //новоиранские языки. – М.: Наука, 1987. – С. 644 – 700.
- [296]. Яблонская В. Ф. Особенности Даштиджумского говора таджикского языка /В.Ф.Яблонская // Учен. зап. – Сталинабад. пед. ин-та. 1954. №4: Серия филол. – С. 106-109.

Ш. Луғат ва фарҳангномаҳо

А) Ба забони тоҷикӣ

- [297]. Бобомуродова М. Воҷаномаи мухтасари зебу зиннати занон ва заргарӣ. – Душанбе, 2014. – 71 с.
- [298]. Бердикулов Ҳ., Муродов С. Луғати мухтасари лексикаи чорводории Водии Зарафшон. – Самарқанд, 1992. – 136 с.
- [299]. Бухоризода Абдурахмон. Саргузашти калимаҳо. – Душанбе: Дониш, 2005, – 214 с.
- [300]. Дадабоева О. Луғати номҳои илмӣ ва маҳаллии растаниҳои доругии Тоҷикистони Шимолӣ. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 132 с.
- [301]. Маҳмудов М., Бердиев Б. Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро /М.Маҳмудов., Б. Бердиев -Душанбе: Дониш, 1989. – 278 с.
- [302]. Маҳмудов М., Ғ.Ҷӯраев. Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ (Лаҳҷаи ҷанубӣ) /М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев // Ҷилди 1. – Душанбе: Дониш, 1997. – 288 с.

- [303]. Маҳмудов М., Қўраев Ғ., Бердиев Б. Фарҳанги гўйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ / М. Маҳмудов, Ғ. Қўраев. – Душанбе: Дониш, 2012. – 946 с.
- [304]. Муҳаммад Ғиёсуддин. «Ғиёс-ул-луғот» / Ғ. Муҳаммад. Ҷилди 1. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.; – Ҷилди 2. – Душанбе: Адаб, 1988. – 416 с.
- [305]. Мирзозода С., Қосимӣ М. Фарҳанги забони яғнобӣ. – Душанбе, 1995. – 98 с.
- [306]. Мирзозода С. Фарҳанги яғнобӣ – тоҷикӣ. Душанбе, 2008. – 279 с.
- [307]. Сафаров Ӯ. Луғати ҷандомади калимаҳои русӣ-интернационалии Раҳим Ҷалил. – Душанбе, 1993. – 63 с.
- [308]. Сирочуддин Алихони Орзу. Ҷароғи Ӳидоят / А. О. Сирочуддин. – Душанбе. Ирфон, 1992. – 288 с.
- [309]. Фарҳанги забони тоҷикӣ: – М.: Сов. энциклопедия, 1969. ҷ. 1. 951 с. ҷ. 2. – 950 с.
- [310]. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. -Душанбе, 2008. ҷ.1. – 949 с. ҷ. 2. – 944 с.
- [311]. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. (Зери таҳрири Саймиддинов Д., Холматова С. Д.) / Д. Саймиддинов, С. Д. Холматова. – Душанбе, 2006. – 813 с.
- [312]. Фарҳанги гўйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. Мурағтибон: Мансур Маҳмудов, Ғаффор Қўраев, Баҳром Бердиев / М. Маҳмудов, Ғ. Қўраев, Б. Бердиев. – Душанбе: Пайванд, 2012. – 946 с.; Нашри 2-юм. – Душанбе: Дониш, 2018. – 942 с.
- [313]. Хоркашев С. Истилоҳоти калимасозӣ / С. Хоркашев. -Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни, 2012. – 72 с.
- [314]. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX): – М.: Сов. энциклопедия, 1969. Ҷ. 1. – 950 с. Ҷ. 2. – 950 с.
- [315]. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. (Зери назари Д. Саймиддинов). -Душанбе, 2006. – 813 с.
- [316]. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд. (Зери назари С. Назарзода). – Душанбе, 2008. Ҷ. 1. – 949 с. Ҷ. 2. – 944 с.
- [317]. Ӳусейнов Х., Шукурова Қ. Луғати терминҳои забоншиносӣ. – Душанбе: Маориф, 1983. – 256 с.

[318]. Шарипов В. Луғати тафсирии калимаҳои русӣ-интернатсионалӣ. – Душанбе: ЭСТ, 1984. – 376 с.

Б) Ба забони русӣ

[319]. Кабилов Н. Лекарственные растения Таджикистана. – Душанбе: Дониш, 1972. – 182 с.

[320]. Расторгуева В. С. Краткий очерк грамматики таджикского языка /В. С. Расторгуева //Таджикско-русский словарь. -М.: Госиздат иностранных и национальных словарей. 1954. – С. 529. – 570.

[321]. Розенфельд А. З. Таджикско-русский диалектный словарь /Юго-Восточный Таджикистан /А. З. Розенфельд. – Л.1982. – 240 с.

[322]. Словарь иностранных слов. – М., 1954. – 856 с.

[323]. Словарь – справочник лингвистических терминов (Розенталь Д.Э., Теленкова М.А).- М.: Просвещение, 1976. – 543 с.

[324]. Стеблин-Каменский И.М. Этимологический словарь ваханского языка. СПб., 1999. – 478 с.

[325]. Персидско-русский словарь /Под ред. Ю.А. Рубинчика. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 1632 с.

[326]. Филин Ф.Б. Проект словаря русских народных говоров / Ф. П.Филин. – М., – Л.: Изд -во АН СССР, 1961. – 385 с.

[327]. Шанский Н.М. Краткий этимологический словарь русского языка: пособие для учителя/Н.М. Шанский, В.В. Иванов, Т.В. Шанская; под ред. С.Г. Бархударова. – Москва: Просвещение, 1971. – 541 с.

[328]. Энциклопедический словарь в 3-х томах [том 1. ГИС]. – М.: Большая сов. энцикл., 1953. – 719 с.

В) Ба забони узбекӣ

[329]. Азизов О., Ризаева З. Узбекча-русча луғат. – Тошкент: Уқитувчи, 1989. – 288 с.

[330]. Маъруфова З. М. Узбек тилининг изоҳли луғати. Ҷилди 1-2. Узбекистон, 1981. – 1346 с.

Г) Ба забонҳои хориҷӣ

[331]. Ioliev Abdulmamad. The Ismaili-Sufi Sage of Pamir: Mubarak-i Wakhani and the Esoteric Tradition of the Pamiri Muslims. New York: Cambria Press, 2008.

[332]. Ioliev Abdulmamad. The Ismailis of Badakhshan”, in Munzur (Dersim Ethnographic Journal), 40. 2016: 3 – 9.

[333]. Ioliev Abdulmamad. The Pamiri Ismailis: History, Stories and Traditions. Ankara: Oztepe, 2020.

[334]. Gulomaliev, Sh. L. Dialectological Study on Wakhi Language. –Japan, 2020. -220 p.

[335]. Gulomaliev, Shi. The social status of the Wakhi Language. The 11-th International Conference, the Literary Fame, Linguistic and literature. University of Tsukuba and Bishkek Humanitarian University. p. 14-17.

[336]. Peter C. Backstrom. Wakhi//Language of Northen Areas. Volume 2. Islamabad, 2002. p. 342 – 352.

[337]. Shah Abdullah Badakhshi. A dictionary of some languages and dialects of Afganistan. Kabul, 1960.

IV. Манбаҳои интернетӣ

[338]. <http://www.president.tj/node/3075>. Суханронӣ ба муносибати Рӯзи забон. 22.07.2008 13:00, шаҳри Душанбе.

[339]. <http://www.president.tj/node/284>. Суханронӣ ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 05.10.2010 13:00, шаҳри Душанбе.

[340]. <http://www.president.tj/node/21519>. Суханронӣ ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 04.10.2019 10:52, шаҳри Душанбе.

Рӯйхати ихтисораҳо:

АКД-Автореферат кандидатской диссертации

АДД-Автореферат докторской диссертации

ГЗАҲТ-Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик

ҒЛ-Ғиёс-ул-луғот

ЗАҲТ-Забони адабии ҳозираи тоҷик

ЗЯ - Забони яғнобӣ

ЗД. – Забони дарӣ

ЛМЛБ - Луғати мухтасари лаҳҷаи Бухоро

ЛТБ – Лаҳҷаҳои тоҷикзабонони Бадахшон

ЛТВ- Лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон

МТОК- Муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ

ФГҶЗТ- Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ

ФЗТ-Фарҳанги забони тоҷикӣ

ФЯТ-Фарҳанги яғнобӣ-тоҷикӣ

ФТЗТ-Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ

ШҶЗТ-Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ

**Мундариҷа ва натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар
интишороти мазкур ба таъб расидаанд:**

А) Мақолаҳои илмие, ки дар нашрияҳои тақризии бонуфузи тавсияшудаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати маориф ва илми Федератсияи Русия ба таъб расидаанд:

[1-М]. Муминова С. Б. Лексикаи таомҳо ва анвои хӯрокворӣ дар лаҳҷаи тоҷикони Ваҳон//Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон. – 2019. – № 2 (79). – С. 67 – 71.

[2-М]. Муминова С. Б. Номи асбобҳои рӯзгор дар лаҳҷаи тоҷикони Ваҳон//Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон. – 2019. – № 3 (80). – С. 35 – 39.

[3-М] Муминова С. Б. Истилоҳоти хешутаборӣ дар лаҳҷаи тоҷикони Ваҳон//Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон. – 2020. - № 1 (84). – С. 85 – 90.

[4-М]. Муминова С. Б. Калимаю истилоҳоти ифодакунандаи мафҳуми хонаю ҳавлӣ ва масолеҳи сохмонӣ дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Ваҳон//Ахбори миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2021. - № 1 (261). –С. 183-194.

[5-М]. Муминова С. Б. Номи бозиҳо ва баъзе мафҳумҳои ба онҳо алоқаманд дар лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Ваҳон//Паёми Донишгоҳи Хоруғ.- 2023.- № 1 (25).- С. 24-27.

Б) Мақолаҳое, ки дар нашрияҳо ва маҷаллаҳои илмӣ ба таъб расидаанд:

[6-М]. Муминова С. Б. Перомуни калимаҳои синонимӣ дар романи «Шодӣ»-и Ҷ. Иқромӣ//Маҷмуаи илмӣ «Асрори сухан». – Душанбе, 2005. – С. 67-73.

[7-М]. Муминова С. Б. Калимаҳои русӣ-байналмилалӣ дар романи «Шодӣ»-и Ҷалол Иқромӣ//Маҷмуаи илмӣ «Пажӯҳиш ва дастовард».-Душанбе, 2007. – С. 24 – 29.

[8-М]. Муминова С. Б. Калимаҳои туркӣ-узбекӣ дар романи «Шодӣ»-и Ҷалол Иқромӣ//Маҷмуаи илмӣ «Пажӯҳиш ва дастовард».-Душанбе, 2007. - С. 20 – 23

- [9-М]. Муминова С. Б. Оид ба муносибати лексикаи лаҳҷаи тоҷикони Вахон бо забони вахонӣ//Масъалаҳои мубрами тарҷума ва забоншиносӣ дар замони муосир (маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ) –Душанбе: Матбааи Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон, 2019. -С. 159-161.
- [10-ҲМ]. Гадоев Н., Муминова С. Б. Услубшиносӣ (китоби дарсӣ). – Душанбе, 2017. – 137 с.
- [11-М]. Муминова С. Б. Мондагории унсурҳои луғавии классикӣ дар лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон//Атри суҳан (Маҷмуаи илмӣ).- Душанбе, 2021. – С. 94-97.
- [12-М]. Муминова С. Б. Калимаю истилоҳоти номи маросимҳо ва урфу одатҳои мардумӣ дар лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон// Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба рӯзи байналмилалӣ Истиқлоли давлатӣ ва рушди забони модарӣ (маводи Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Истиқлоли давлатӣ ва рушди забони модарӣ” (18-уми феввали соли 2022). - Душанбе, 2022. – С. 69 – 71.
- [13-М]. Муминова С. Б., Муминова А. Б. Доир ба табиати вожагони муштаракӣ лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ва баъзе забонҳои помирӣ//Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе, 2022, №1 (1). – С. 101-107.
- [14-М]. Муминова С. Б. Калимаҳои туркӣ-узбекӣ дар лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон//Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе, 2022, № 2(2).-С. 80-84.

Истилоҳоти хешутаборӣ вобаста ба гурӯҳҳои хунӣ, ғайрихунӣ ва

чинсият

гурӯҳ	чинсият	шакли лаҳҷавӣ	шакли адабӣ	худуди интишор
ҳамхун	мардона	бобо/бowo	бобо	Ямг, Нижгар
		дади	падар	Ямг, Нижгар,
		пъдар	падар	Удит
		тат	падар	Ямг
		амък	амак	Чилтоқ
		амак	амак	Ямг, Нижгар
		бъчи	амак	Чилтоқ
		таға	тағo	Чилтоқ
		хольк/хольк	тағo	Ямг, Нижгар
		ака	ака, бародари	Ямг
			калон	Ямг
		бъродар	бародар	Чилтоқ
		бийор (ък)	додар	
		бийорзо	бародарзода	Удит
		лол/лолък	додар/додарак	Удит
холькбача	писари тағo	Т/В		

ҳамхун	занона	нан	модар	Т/В
		нанӣ	модар	Чилтоқ
		момо	модаркалон	Ямг, Нижгар
		ама	хоҳари падар	Ямг, Нижгар
		хола	хоҳари модар	Ямг, Нижгар,
		хъвар	хоҳар	Чилтоқ, Ямг,
		хоар/хоҳар	хоҳар	Нижгар, Чилтоқ
		ҳамшира	1. хоҳар; 2. нисбати атфоле, ки як зан шир додааст, ба ҳамдигар	Ямг, Нижгар Чилтоқ, Удит Т/В
		доштли	хоҳар/хешдухтар	Ямг, Чилтоқ,
		ҳамхун	умумичи нс	набоса
наwера	набера			Нижгар
н'боса	набера			Ямг, Нижгар,
awера	абера			Удит, Чилтоқ
натеча	фарзанди абера			Ямг, Нижгар
уштък,	кӯдак, тифли парпеч			Т/В Удит
зо	фарзанд, кӯдак			Ямг
хъсър	хусур, падаршӯ, падари зан			Ямг Удит
чъфтани	дугоник			Ямг
ғайриҳа мхун	мардона			думод
		ewар/ъвар	додари шавҳар	Ямг
		думодӣ	шавҳари хоҳар	Ямг
		шӯ	шавҳари хоҳар	
		боҷа	шавҳарҳои	Ямг, Нижгар,

<p>ғайриха мхун</p>	<p>занона</p>	<p>хьшдоман спор йанга қайсангъл зани евар йана пошкаста, аврат хеш зурйот сағера қьда</p>	<p>хоҳарон нисбат ба ҳамдигар хушдоман келин ҳамсари бародар хоҳарзан, хоҳари зан нисбат ба шавҳар муносибати занони ду бародар нисбати ҳамдигар хоҳари шавҳар зан хеш авлод, зурёт ятим қудо</p>	<p>Чилтоқ Ямг Ямг, Чилтоқ Удит Нижгар Ямг, Чилтоқ Ямг Ямг, Нижгар, Чилтоқ Т/В Т/В Т/В Ямг, Нижгар, Чилтоқ</p>
<p>истилох оти нисбат ба ғайриха мхун</p>	<p>умумичи нс</p>	<p>пъдархон, падархон модархон хвархон биёрхон ширамшир, ширмағз</p>	<p>падархонда модархонда хоҳархон бародархонда шахсоне, ки дар тифлй аз як зан шир хўрдаанд.</p>	<p>Т/В Т/В Ямг, Нижгар, Чилтоқ Т/В Ямг, Нижгар, Чилтоқ Ямг, Нижгар, Чилтоқ</p>

а) Хона ва қисматҳои он

Диалектизмҳо				Лаҳҷаҳои точикони Бадахшон	Дар забони адабӣ
Ямғ	Нижгар	Чилтоқ	Удит		
тоқ	тоқ	тоқ	тоқ	тоқ	тиреза, тоқча
дукони калон	дукони калон	дукони калон	дукони калон	дукони калон	суфаи калон
дукони пойон	дукони пойон	дукони пойон	дукони пойон	дукони поён	суфаи поёнӣ
дукони шаҳшин	дукони чапнах	дукони шаҳшин	дукони шаҳши н	дукони шаҳшин, гирдак	суфаи шаҳнишин
дукони кёнч	дукони паси дар	дукони паси дар	дукони кёнч	дукони кёнч	суфаи пеши даромадгоҳ
кёнч	кёнчк	паси дар	кёнч	неҳак	суфаи кунҷи хона
сари дигдон	сари дигдон	сари дигдон	долон	сари дегдон	суфаи сари оташдон
погаҳ	погаҳ	наҳ	погаҳ	погаҳ	пойгаҳи хона
ичра/очра	чиллахон а	очра	очра	чиллахона//о чра	ҳучра
рузан	рузан	рузан	рузан	рузан	равзан
қушхона	қушхона	қушхон а	қушхон	қушхона	қушхона, меҳмонхона
боспарон	боспарон	поспаро н	поспар он	бозпарон	суфачаи бозпарон

пешвоз	пешвоз	пештахт а	пешвоз	пешвоз	айвон, пешайвон
бъзкъш	бзовиз//бз кш	бзовез	бъзкъш	бузовез	бузкуш, чӯби байни ду сутуни даромадгоҳи хонаи бадахшонӣ
сари чалък	сари чалък	сари чалък	сари чалък	рарав/рараву к	Чаҳлак
лангархон а	лангархо на	лангарх она	лангарх она	лангархона	пирхона, хонае, ки кадамгоҳи пир ё пешвои рӯхонӣ будааст
чорхона	чорхона	чорхона	чорхон а	чорхона	чаҳорхона, кисми атрофи равзан дар хонаҳои суннатии бадахшонӣ
ганчина	ганчур	ганчина	ганчин а	ганчур, ганчина	мадон, казнок (хоначаи хурди паси оташдон)
дамаха/да махак	дамаха	дамаха	дамбох а	дамаха/дама хак	бодкаш, дудбаро
мала	мала	мала	мала	мала	иморат, бино;

					хона
чъхти хна	чухти хона	чухт	чухт	чухт/чъхт	сақф, шифти хона
Кънч	кънч	кънч	кънч	погашт	даромадгоҳи хона
Бом	бом	бом	бом	бонг/бунг	Бом

Қадвали № 3

б) Дар ва чузъҳои он

Диалектизмҳо				Лаҳҷаҳои тоҷикони	Дар
Ямг	Нижгар	Чилтоқ	Удит	Бадахшон	забони адабӣ
дастак	дастак	дастак	дастак	даста/дастак	дастаи дар
сардарӣ	сардарӣ	болочуб	сардарӣ	болодарӣ	болодарӣ
бъндарӣ	стону	пойончуб	бъндарӣ	тагдарӣ	чӯби поёнии чорчӯби дар
чубои пахлуӣ	чубои пахлуӣ	чубои пахлуӣ	пландарӣ	пландарӣ	пахлударӣ
зълфӯйн	зълфӯйн	зълфӯйн	зулфаки дар	зулфаки дар	зулфайн, чузъе аз кулфи дар
Ғърв	ғърв	ғърв	ғърв	часпък	мурғаки дар
кесъки дар	кесъки дар	кесъки дар	кесъки дар	кесък	тахтаҳои пахлуӣ дар

чубкали	чубкали	чубкали	чубкали	чувкалит	калиди чӯбин
лък	лък	лък	лък	лък/лък	ғалақаи дар, кулфи қадимаи чӯбӣ
қълф	қълф	қълф	қълф	қулф	қулф
таг дарӣ	тагдарӣ	тагдарӣ	тагдарӣ	таҳдарӣ/тадарӣ/тагдарӣ	тагдарӣ
сардарӣ	касак	сардарӣ	сардарӣ	пъландарӣ	болодарӣ
пърнич	пърнич	пърнич	пърнич	пърнич	остонаи дар
сътън	сътън	стон	стъм	сътън	сутун
санҷ	санҷ	санҷ	санҷ	санҷ шанҷ (забони вахонӣ)	синҷ
равзан	рузан	равзан	рузан	рузан	равзан

Ҷадвали № 4

в) Оташдон ва қисмҳои он

Диалектизмҳо				Лаҳҷаҳои тоҷикони Бадахшон	Дар забони адабӣ
Ямг	Нижгар	Чилтоқ	Удит		
чаләк	чаләк	чаләк	чаләк	чаләк	чаҳлак
сари чалък	къдък	сари чалък	сари чагърди	сари чалък	сари чаҳлак

бендък	раравък	бендък	бендък	зинапоя	зинапояи зери суфаи оташдон
дигдон	дигдон	дигдон	дигдон	дигдон/дегдо н	дегдон, оташдон
буйдон ък	буйдон	буйдон	буйдонък	буйдонък	қисми пеши суфаи оташдон, ки чукурча барои дуд кардани испанд ба кор меравад
ҳавока ш	дамаха	дамбоха	дамбоха/д ъмбохък	дамаха/дамах ак	бодкаш, боддаро, шамолдаро
паси дигдон	пасък	паси дигдон	паси дигдон	пасък/пасук	қисми қафои суфаи оташдон
тѣхта	тѣхта	тѣхта	тахта	пушак	қисме аз пойгаҳи хонаи бадахшонӣ ки боляш бо тахта пӯшида шуда, барои нигаҳдории пойафзол ва ғ. истифода мешавад
чагърдӣ	чаләк	чаләк	чаләк	пушнък	чаҳлак

сари дигдон	сари дигдон	сари дигдон	сари дигдон	пузикӣ	а) сӯрохии болои оташдон; б) чойи муқаддаси оташдон
аловка Ш	чангак	симәк	симәк	симәк	чӯби аловковӣ
лангар	лангар	лангар	лангар	лангар	қисми болои дари оташдон
фармон хона	фармонх она	фармонхо на	фармонхон а	лангархона	пирхона, хонае, ки қадамгоҳи пир ё пешвои рӯхонӣ будааст

Ҷадвали №5

г) Зинапоя ва қисмҳои он

Диалектизмҳо				Лаҳҷаҳои точикони Бадахшон	Дар забони адабӣ
Ямг	Нижгар	Чилтоқ	Удит		
шоту, пойаки шоту	шоту, пойаки шоту	шотун, пойаки шотун	шоту, пояки шоту	поҷо	нардбон, пояки нардбон
покел	покел	покел	покел	покел	зина, суфаи оташдон
слимпо йа	слимпой	слимпой	бендък	слимпойа/суло	зинапоя

пъран	пъран	пъран	пъран	пърам	барчастаги и уфукии девори дохили хона
-------	-------	-------	-------	-------	--

Чадвали №7

д) Масолех ва маводи сохтмон

Диалектизмҳо				Лаҳчаҳои тоҷикони Бадахшон	Дар забони адабӣ
Ямг	Нижгар	Чилтоқ	Удит		
телак	телак	телак	телок	телак/телок	санчаҳои хурде, ки дар холигии байни сангҳои девор гузошта мешавад
черай	черай	черай	черай	черай	гили махсус барои андова кардани дохили оташдон
чуw	чуw	чуw	чуw	чуw	чӯб
тахтък	тахтък	тахтък	тахтък	тахтък	тахта

					байни деворҳо
черай	чирай	чирай	чирай	чирай	хоки сияхтоб барои андова
гълмола	гълмола	гълмола	гълмола	гълмола	гилмола
вердък	вердък	вердък	вердък	вердък	санги сабзчатоб (масолеҳи сохтмонӣ)
сағоч	сағоч	сағоч	сағоч	сағоч	тахтасанг, санги суфта
лойow	лойow	лойow	лойow	лойow	лойоба барои молидан ба рӯйи гил
шакък	шакък	шакък	шакък	шакък	сайқали сангӣ барои хамвор кардани лойи девор
пуза	пуза	пуза	пуза	пуза	чузъи девор
дастъки чуw	дастъки чуw	дастъки чуw	дастъки чуw	дастъки чуw	чӯбе, ки барои болорҳои хона истифода

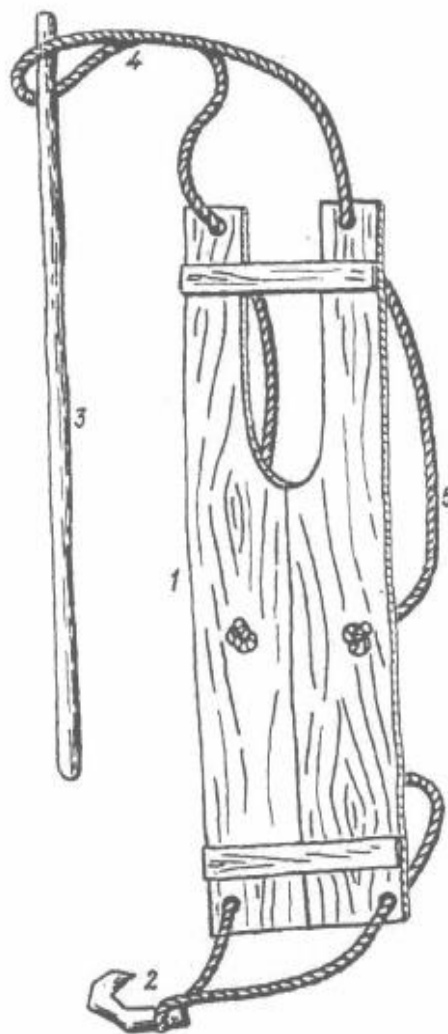
гърбарав	гърбарав	гърбарав	гърбарав	гърбарав	1) тангии миёни деворҳо; 2) тарқиши девор
ктич	ктич	ктич	ктич	крич/кърич	курич//курича
еча	еча	еча	еча	еча	лона; мурғхона
айлоқ девлох	айлоқ девлох	айлоқ девлох	айлоқ девлох	айлоқ девлох	айлоқ, ҷойи тобистонгузаронии чорво
қърӯw	қърӯw	қърӯw	қърӯw	қърӯw	қурӯғи ҳайвони хонагӣ

Ҷадвали № 9**ё) Осиёб ва ҷузъҳои он**

Диалектизмҳо				Дар забони адабӣ
Ямг	Нижгар	Чилтоқ	Удит	
асийоб	осйоб	осийоб	осийоб	осиё(б)
санги асийоб	санги осйоб	санги осийоб	санги осийоб	санги осиё(б)
тасанг	тасанг	тасанг	тасанг	тагсанг
болосанг	болосанг	болосанг	болосанг	болосанг
дул	дул	дул	дул	дӯл
чормех	чормех	стон	истин	сутун
наш	наш	наш	наш	танзимгар, каму зиёдкунандаи резиши ғалла ба сӯрохии санг
косахона	косахона	косахона	косахона	косахона
чнақ	чнақ	чнақ	косек	зарфи даҳони дул, ки ғалла аз дохили ӯ ба

				сӯрохии санги осиёб мерезад
тақък	тақък	тақък	тақак	чӯби нӯги дули осиёб, ки ба санги осиеб бархӯрда, барои рехтани ғалла ба сӯрохии санги осиеб ба кор бурда мешавад
санҷ	санҷ	санҷ	санҷ	синҷ
гирди асийоб	гърди осйоб	гирди осийоб	гирди асийоб	гирди санги осиё(б)
новхона	новхона	новхона	новхона	новадон
нароҳан	нароҳан	нароҳан	нароҳан	меҳвари оҳанини чархи осиёб
нов	нов	нъв	нов	нов
сарчу	сарчу	сарчу	сарчу	сарчӯ
парговча	парговча	парговча	парговча	парчовгах, дарғот
мурӣ	мурӣ	мури	нови обреза	мӯрӣ
чуйбор	чубор	чуйбор	чуйбор	чӯйбор
ғулек	ғулек	ғулек	ғулек	ғӯлак
арам	арам	арам	орам	орам, фишанги осиёб
мътим	мътин	мътим	мутин	метин
рубэк	рубэк	рубэк	рубэк	пӯстаки

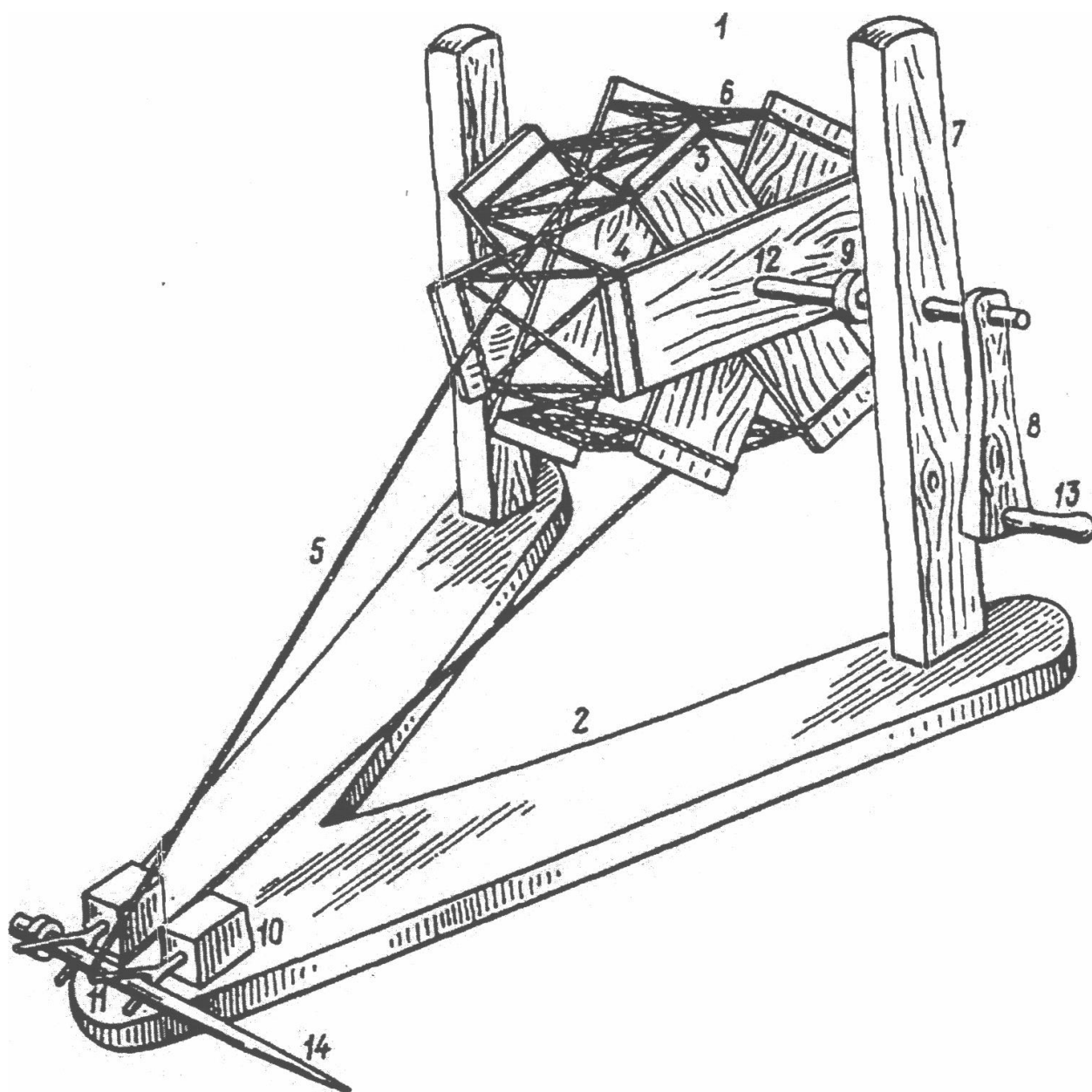
				гардрӯб, гардрӯбӣ
фи	фи	пӯй	фи	фай
моҳичуб	моҳичуб	моҳичуб	моҳичуб	чӯбе, ки ба воситаи он фосилаи байни болосанг ва таҳсанги осиеро танзим мекунад
санги тойсарӣ	санги тойсарӣ	санги тойсарӣ	санги тойсарӣ	санги тагсарӣ
намақдон	намақдон	намақдон	намақдон	намақдон
торч	торч	торч	торч	филизе дар нӯги чархи осие, ки санги осие болои он меистад
върданг	върданг	върданг	търбък	борсанг, сангҳое, ки барои мустаҳкамкунии зерчӯби чархи осие рӯйи он ниҳода мешавад
пар	пар	пар	пар	пара
бълбъллок	бълбъллок	бълбъллок	бълбъллок	чувозсанг
чвозг	чвозг	чвозг	чвозг	чувоз

Расми 1. Кошт:

1 – кошт; 2 – чахт; 3 – паскоштй; 4 – банди кошт; 5 –клитс;

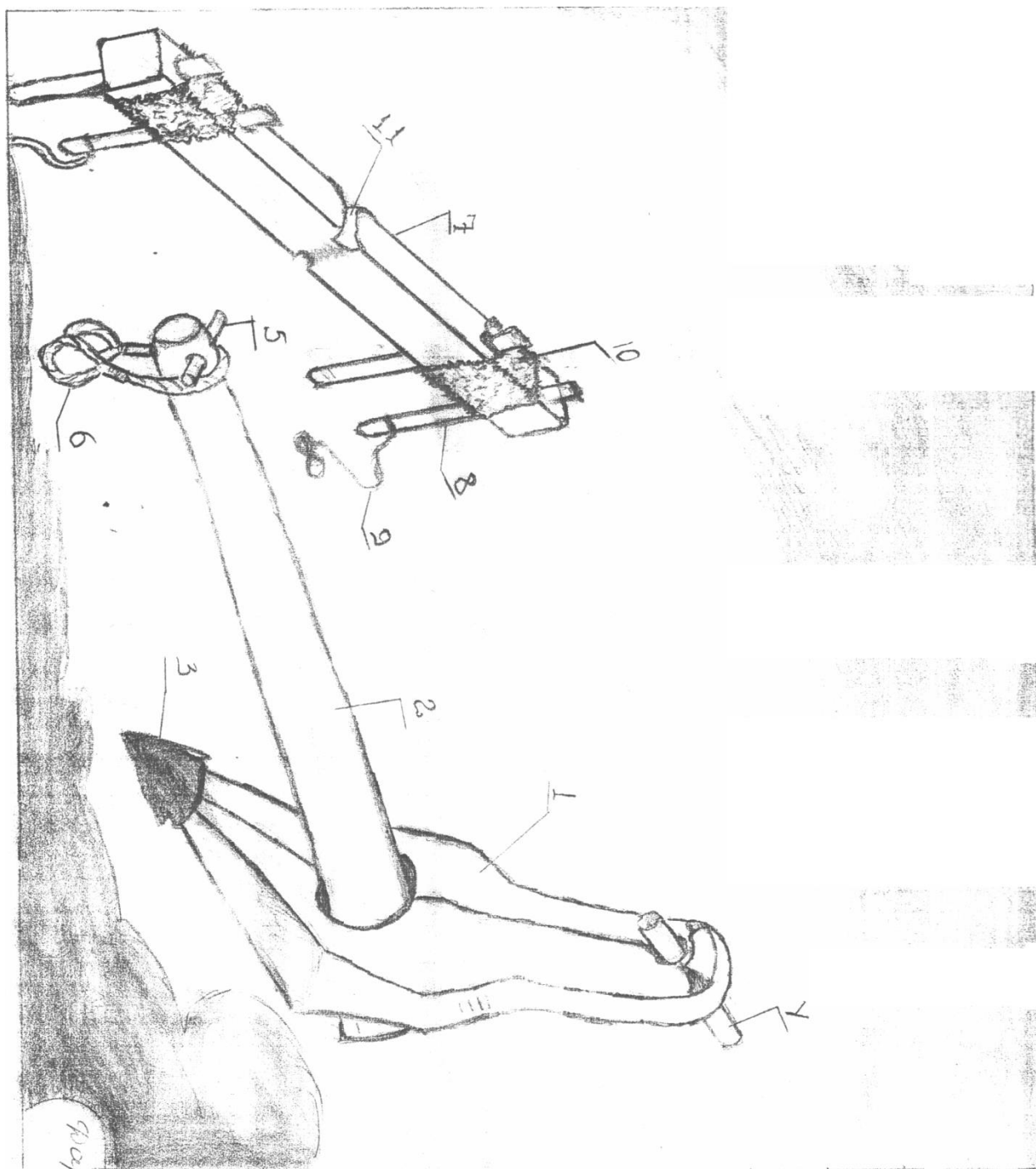
Манбаъ: Китоби С. Каменский. Этимологический словарь ваханского языка.- сах.469.

Расми 2. Чархи ресандагӣ:

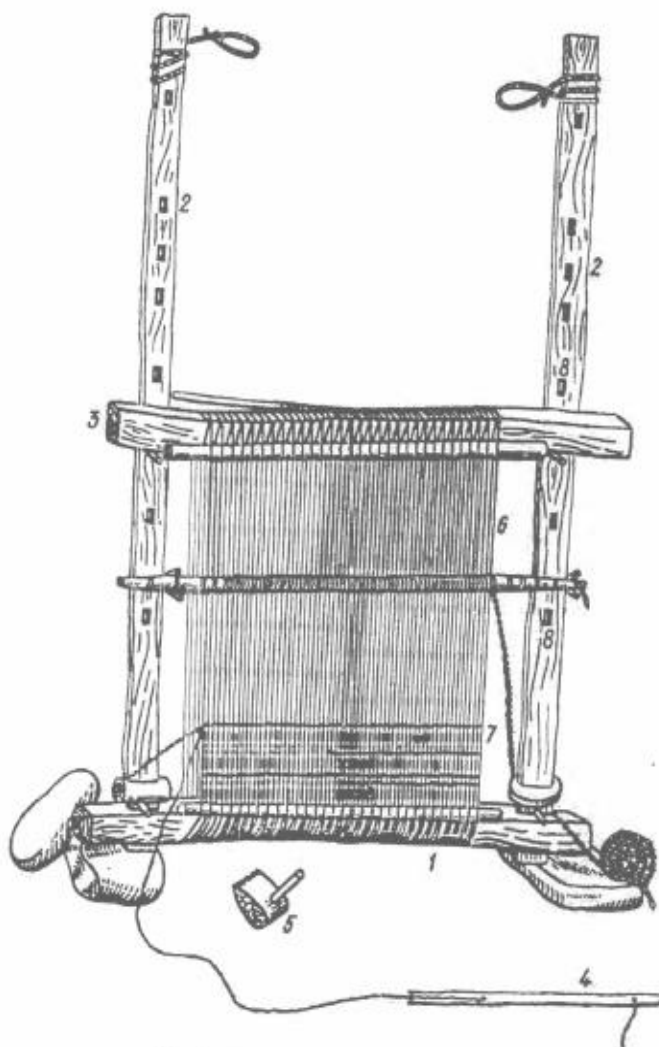
1 – чарх; 2 – санҷ; 3 – пар; 4 – ишкамба; 5 – таноб; 6 – сарбанд; 7 – сутун; 8 – дастовез; 9 – бартун; 10 –
душоҳ; 11 – дук; 12 – ғўллачўб; 13 – дъсгардон; 14 – найчачўб;

Манбаъ: Китоби С. Каменский. Этимологический словарь ваханского языка.- сах.466.

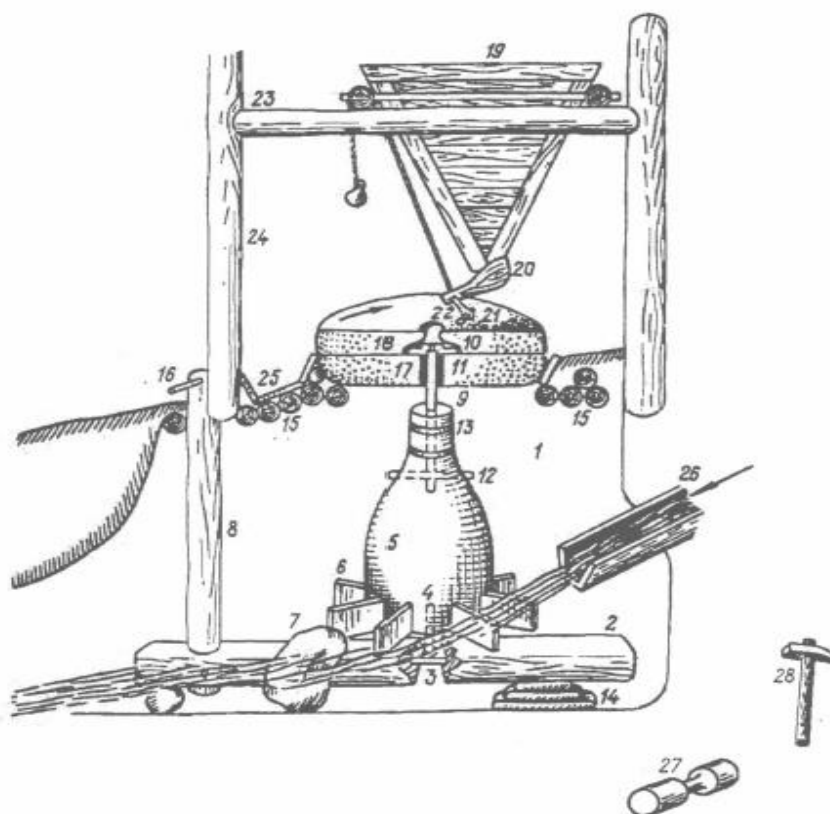
Расми 3. Юғу сипор:

1 – спор; 2 – фаранг; 3 – новък, тиш; 4 – мъгък; 5 – килч, такел, такелак; 6 – фърюч, филюч, рег; 7 – йуғ, 8 – ирғорчуб//ирғолчуб, юғчуб; 9 – ирғорбанд, банъдкйуғ; 10 – гарданбанд, чойбанд; 11 – чойрег, чойпайванди йуғ бо спор//испор;

Расми 4. Дастгохи бофандагӣ:

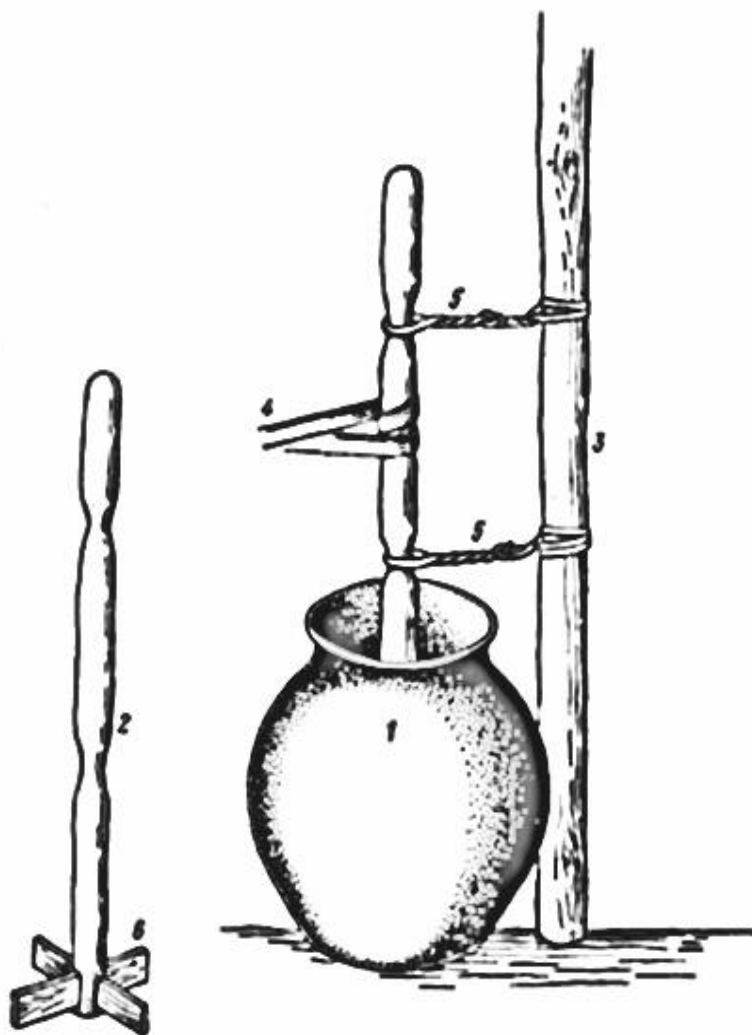
1 – корга; 2 – андозачуб; 3 – сарчуб; 4 – найча; 5 – шона; 6 – тор; 7 – тунда; 8 – сурохӣ;
 Манбаъ: Китоби С. Каменский. Этимологический словарь ваханского языка сах. 464.

Расми 5. Оснѐ:

1 – обхона; 2 – санч; 3 – намакдон; 4 – сурохи пар; 5 – чарх; 6 – парък; 7 – борсанг; 8 – мохичуб; 9 – нарохан; 10 – торч; 11 – гулучуб; 12 – фаначуб; 13 – гарданак; 14 – тагсангй; 15 – сангхои обхона; шамолчуб; 17 – тахсанг; 18 – болосанг; 19 – дул; 20 – косаък; 21 – тақък; 22 – тагак (хур); 23 – торак; 24 – сътун; 25 – нова; 26 – новаи об; 27 – гуллачуб; 28 – метин;

Манбаъ: Китоби С. Каменский. Этимологический словарь ваханского языка сах.465

Расми 6. Дастгоҳи дӯғкашӣ:

1 – хъмбък; 2 – пъдар; 3 – сьтун; 4 – тасма; 5 – халкабанд; 6 – парък;

Манбаъ: Китоби С. Каменский. Этимологический словарь ваханского языка сах..467.